

**ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E
MARDİN SANCAĞINDA EĞİTİM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sıraç AKTÜRK

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ

HAZİRAN-2015

ERZURUM

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sıraç AKTÜRK

25.06.2015

ÖNSÖZ

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında geleneksel kurumlar bir yana bırakılarak hem genel eğitim hem de çeşitli ihtisas alanlarında modern eğitim kurumları açılmıştır.

Bu çalışmada Mardin Sancağının 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde eğitim ve kültür faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır. Mardin şehir tarihi üzerine bilimsel araştırmalar yapılmış olmakla birlikte, geniş çerçevede eğitim ve kültür tarihine yönelik ilmi bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle, söz konusu çalışmanın Osmanlı genel eğitimi ya da özelde Mardin eğitim tarihini çalışacaklara yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada iki grup kaynaktan faydalanılmıştır; bir taraftan arşiv belgeleri ile vilayet, maarif ve devlet salnameleri incelenmiştir. Diğer taraftan, yabancı kaynak olarak The Missionary Herald raporlarının araştırma konusuna dair bölümleri okunarak elde edilen bilgiler kullanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında sürekli ilgi ve yardımlarını esirgemeyen, hazırladığım çalışma taslağını titizlikle okuyup, eksikleri gidermeme yardımcı olan kıymetli hocam ve tez danışmanın Yrd. Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ'e ve araştırmam esnasında maddi manevi desteğini gördüğüm aileme sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Erzurum-2015

Sıraç AKTÜRK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1-51

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN OSMANLI'DA MODERNLEŞME DÖNEMİNE KADAR

MARDİN'DE EĞİTİM

1. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN ÖNCE MARDİN'DE EĞİTİM.....	51
2. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA MARDİN'DE EĞİTİM.....	52
3. MEDRESELER.....	56
3.1. Kasım Padişah Medresesi.....	59
3.2. Şehidiye Medresesi.....	60
3.3. Hatuniyye (Sitti Radviyye/Razviyye) Medresesi.....	61
3.4. Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi.....	62
3.5. Muzafferiye Medresesi.....	64
3.6. Şeyh Eminateddin Külliyesi (Bimaristan / Maristan).....	65
3.7. Şah Sultan Hatun Medresesi.....	66
3.8. Pulad (Polad) Bey Medresesi.....	67
3.9. Hüsamiye Medresesi.....	67
3.10. Melik Mansur (Şeyh Aban / Lıbben) Medresesi.....	67
3.11. Marufiye (Hacı Ma'ruf) Medresesi.....	68
3.12. Altunboğa Medresesi.....	68
3.13. Hacı Şah Kulu Bey Medresesi.....	69

3.14. Hamidiye Medresesi	69
3.15. Şeyh İbrahim Medresesi (Mardin).....	69
3.16. Şeyh İbrahim Medresesi (Midyat).....	70
3.17. Hamza Mir Şerif Medresesi.....	70
3.18. Hacı Şah Kulu Bey Medresesi.....	70
3.19. Taceddin Mesud (Harzem) Medresesi.....	71
3.20. Kırmızı Medrese (Medresetü'l-Hamra).....	71

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞME DÖNEMİNDE MARDİN SANCAĞI'NDA EĞİTİM

1. MAÂRİF İDARESİ.....	72
1.1. Mardin Sancağı Maârif Meclisi.....	73
1.2. Mardin Sancağı'na Tâbi Kaza Maârif Meclisleri.....	74
2. İLKÖĞRETİM	75
2.1. Erkek İptidai Mektepleri.....	79
2.1.1. Mardin Erkek İptidai Mektepleri	79
2.1.2. Mardin Hamidiye İptidai Mektebi	85
2.1.3. Mardin Numune-i İttihad İptidai Mektebi.....	86
2.1.4. Nusaybin Hamidiye İptidai Mektebi.....	86
2.1.5. Cizre İptidai Mektebi	87
2.1.6. Savur (Avine) İptidai Mektebi	87
2.1.7. Şeyhan İptidai Mektebi	88
2.1.8. Ömerkân-ı Fevkani İptidai Mektebi.....	88
2.1.9. Ömerkân-ı Tahtani İptidai Mektebi	88
2.1.10. Midyat Hamidiye İptidai Mektebi.....	88
2.1.11. Estel İptidai Mektebi.....	89
2.1.12. Hasankeyf Hamidiye İptidai Mektebi	89
2.1.13. Kerboran Hamidiye İptidai Mektebi	89
2.1.14. Basabrin Hamidiye İptidai Mektebi.....	89
2.1.15. Habızbeni Hamidiye İptidai Mektebi.....	89
2.1.16. Derik İptidai Mektebi.....	89

2.1.17. Derik Hamidiye İptidai Mektebi	90
2.1.18. Koçhisar Hamidiye İptidai Mektebi.....	90
2.2. Kız (İnas) İptidai Mektepleri	90
2.2.1. Mardin Kız İptidai Mektebi.....	90
2.2.2. Cizre Kız İptidai Mektebi	90
3. ORTAÖĞRETİM	92
3.1. Rüştiyeler.....	92
3.1.1. Mardin Rüştiye Mektebi	92
3.1.2. Cizre Rüştiye Mektebi.....	101
3.1.3. Nusaybin Rüştiye Mektebi.....	105
3.1.4. Savur (Avine) Rüştiye Mektebi	106
3.1.5. Midyat Rüştiye Mektebi.....	108
3.1.6. Mardin Kız (İnas) Rüştiye Mektebi	108
3.2. İdadi.....	109
3.2.1. Mardin Mülki (Sivil) İdadi Mektebi.....	109
3.2.1.1. İdadi Mektebi Kuralları ve İşlenen Suçlar	122
3.2.1.2. Öğretmen Sorunları.....	126
3.2.1.3. İdadi Mektebinde Maaş Sistemi.....	126
3.2.1.4. İdadi Mektebi İhtiyaçları.....	128
3.2.1.5. İdadi Mektebinde Ödüllendirme	129
4. YABANCI OKULLAR VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	139
4.1. Katolik Misyoner Faaliyetleri.....	139
4.2. Protestan Misyoner Faaliyetleri.....	142
4.3. Azınlık Okulları ve Nüfusu	163
4.4. Mardin Protestan Mektebi	164
4.5. Yabancı Devlet Okulları	169
4.5.1. Amerikan Okulları.....	170
4.5.1.1. Amerikan Erkek Okulu	171
4.5.1.2. Amerikan Kız Okulu	171
4.5.1.3. Mardin Amerikan İdadi Mektebi	175

4.5.1.4. Mardin Amerikan Erkek Lisesi.....	179
4.5.2. Fransız Okullar	180
4.5.2.1. Mardin Kapuçin Mektebi.....	180
4.5.2.1.1. Kapuçin (Capucins) Rahipleri'ne Ait Müesseseler.....	181
4.5.2.1.2. Fransisken (Franciscaines) Rahibeleri'ne Ait Müesseseler	182
4.5.2.1.3. Dominicains Rahipleri'ne Ait Müesseseler	182
4.5.2.1.4. Presentation Rahibeleri'ne Ait Müesseseler	182
4.5.3. Mardin Latin Mektebi.....	182
5. YABANCI YETİM HANE VE MİSYYONERLİK FAALİYETLERİ.....	183
SONUÇ.....	184
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	186
EKLER	198
ÖZGEÇMİŞ.....	211

ÖZET

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mardin Sancağında Eğitim” konulu tez çalışmamızda önemli bir eğitim, kültür ve medeniyet merkezi olan Mardin Sancağının İslamiyet öncesi ve sonrasında özellikle Tanzimat’ın eğitime dair getirdiği yeniliklerin Mardin’deki uygulama durumu ve Cumhuriyet’e kadar uğradığı değişimlerden bahsedilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, başlangıçtan modernleşme dönemine kadar Mardin Sancağında açılan klasik eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mekteplerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Arşiv kayıtlarına dayalı olarak Tanzimat dönemi ve sonrasında Mardin Sancağında teşkil edilen maarif idaresi ve maarif meclisleri ile iptidai, rüştiye, idadi, gayrimüslim ve yabancı devlet okulları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Sonuç kısmında ise, Mardin Sancağında Tanzimat süreciyle birlikte görülen eğitim yeniliklerinden bahsedilmiştir. Devlet, bütün ekonomik ve siyasi buhranlara rağmen diğer vilayet ve sancaklarda olduğu gibi, Mardin Sancağında da modern eğitimin gelişimi ve yayılması adına büyük çaba sarf ettiği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Tanzimat, Eğitim, Modernleşme, Misyonerlik

ABSTRACT

In our thesis topic about “Education in the Mardin Sanjak from Tanzimat to Republic”, the implementation status of the reforms about education, especially by the Tanzimat before Islam and later in the Mardin Sanjak which happens to be an important education, culture and civilization center, and changes undergone until the republic has been explained.

In the first chapter, madrasahs and primary schools, which happen to be classical education institutions established in the Mardin Sanjak from the beginning until the era of modernization have been explained. In the second chapter, detailed information about the education administration and education councils and primary, junior high, high, non-muslim and foreign public schools constituted in the Mardin Sanjak in the Tanzimat period and later on are stated according to the archive records.

In the final section, education reforms emerged in the Mardin Sanjak with the Tanzimat process are explained. It's been stated that despite of all economic and political crises, the government had shown great efforts for the development of the modern education and it's spread in Mardin Sanjak, as it did in all other cities and sanjaks.

Key Words: Mardin, Tanzimat, Education, Modernization, Missionary

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
Tablo 1.1:	1890 Yılında Mardin’de Devletin, Gayrimüslim Cemaatlerin ve Misyonerlerin Kurmuş Oldukları Okullara Dair İstatistikî Bilgileri.....	53
Tablo 2.1:	Mardin Sancağı Maârif Meclisi Reis ve Üyeleri.....	70
Tablo 2.2:	Mardin Sancağına Tâbi Kaza maârif meclisleri.....	71
Tablo 2.3:	Merkez ve Kazalarda Bulunan Sıbyan ve İptidai Mektepleri Sayısı.	73
Tablo 2.4:	Mardin Sancak Merkezi ve Derik Kazası İptidai Mektepleri Muallimleri	73
Tablo 2.5:	1879-1900 Yılları Arasında Sancak Merkez ve Kazalarda Açılan Sıbyan ve İptidai Mektepleri.	74
Tablo 2.6:	1923-1924 Eğitim İstatistiklerine Göre, Mardin Vilayet Merkezinde Genel İlkokulların Sınıf Sayısına Göre Dağılımı.....	81
Tablo 2.7:	1913-1914 Eğitim-Öğretim Yılında Mardin Sancak Merkezi ve Bağlı Kazalarında Yer Alan İptidai Mektepleri, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.	87
Tablo 2.8:	Mardin Rüştîye Mektebi Muallim ve Talebe Sayısı	94
Tablo 2.9:	1894-1895 Arası Mardin ve Cizre Rüştîye Mekteplerindeki Öğrenci, Öğretmen, Memur Sayıları ve Bu Mekteplerin Açılma Tarihi.	96
Tablo 2.10:	1923-1924 Yılı Eğitim İstatistiğine Göre, Mardin Vilayetinde Yer Alan İlköğretim ve Ortaöğretim Okulları ile Öğrenci Sayıları	97
Tablo 2.11:	Cizre Rüştîye Mektebi Muallim ve Talebe Sayısı	100
Tablo 2.12:	Savur (Avine) Rüştîye Mektebi Muallim ve Talebe Sayısı	103
Tablo 2.13:	30 Ağustos 1901 Tarihinde Diyarbakir Muhasebe Memurluğuna Bildirilerek Gazetelerle de İlan Edilen İdadi Mektebi Muallimleri ve Uhdelerine Verilen Dersler ve Ücretleri.	107
Tablo 2.14:	Maarif Nezaretinden 20 Eylül 1903 (7 Eylül 1319) Tarihinde Diyarbakir Maarif Müdüriyetine Gönderilen Bir Yazıyla, Mardin İdadi Mektebi İçin Yeni Bir İdadi Programı Hazırlanmışına ve Yeniden Düzenlenen Muallimlerin Dersleri ve Maaşlarına Dairdir	108
Tablo 2.15:	Maarif Nezareti Tarafından 19 Mayıs 1904’de Diyarbakir İdadi Müdüriyetine Gönderilen Yazıda, Mardin İdadisi Müdürü Süleyman Efendi’nin Görevine	

Son Verilip, Yeni Müdür Olarak Atanan Şükrü Efendi'nin Tayin Edildiğine ve Ayrıca Diğer Muallimlikler İçin de Yapılan Islahata Dairdir.....	112
Tablo 2.16: 17 Temmuz 1905 (14 Ca 1323) Tarihinde, Mardin İdadi Mektebine Tayin Edilen Hasan Tahsin Efendi'nin Uhdesine Verilen Dersler ve Ücretleri.....	114
Tablo 2.17: Trabzon İdadisi Muallim-i Evveli İsmail Hakkı Efendi'nin Mardin İdadisi Müdüriyetine Tayin Edilip, Uhdesine Verilen Derslere Dairdir.	117
Tablo 2.18: Mardin İdadi Mektebi Prsonel Kadrosu ve Talebe Sayısı.....	126
Tablo 2.19: Mardin İdadi Mektebi'nde 1913-1914 (r. 1329-1330) Ders Yılında Okutulan Derslere Göre Muallim Mevcudu.....	131
Tablo 2.20: Mardin İdadi Mektebi 1913-1914 Ders Yılı Talebe Mevcudu	132
Tablo 2.21: Mardin İdadi Mektebi 1913-1914 (r. 1329-1330) Ders Yılı Umumi İmtihan Sonuçları.....	132
Tablo 3.1: ABCFM'nin 1880-1881 Yılı Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonları İstatistiği	140
Tablo 3.2: ABCFM'nin 1882-1883 Yılı Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonları İstatistiği	141
Tablo 3.3: 1852, 1862, 1872 ve 1882 Yılları Raporlarına Uygun Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonu Bölgelerindeki Okullar, Kiliseler ve Yerli Ajansların İstatistiki Bilgileri	142
Tablo 3.4: Mardin İstasyonu ve Buraya Bağlı Olan Dış İstasyonlarda Sürdürülmüş Olan Eğitim Faaliyetleri Neticesinde Kurulan Okullar ve Buralarda Eğitim Gören Öğrencilerin İstatistiki Durumu.....	150
Tablo 3.5: Mardin İstasyonu ve Bağlı Dış İstasyonlarda Faaliyet Göstermiş Amerikalı ve Yerli Çalışanlar	153
Tablo 3.6: Mardin İstasyon Merkezi ve Bağlı Dış İstasyonlarda Yürütülen Dini Çalışmalar Neticesinde Kurulmuş Olan İbadet Yerleri, Kiliseler ve Bölgedeki Protestan Cemaatinin İstatistiki Durumu.....	154
Tablo 3.7: Amerikan Himayesinde Bulunan Protestan Mekteplerinin Dereceleri, Buldukları Yerler ve Talebe Durumu	160
Tablo 3.8: Bazı Seyyahlara Göre, 19. yüzyılın İlk Yarısında Mardin'in Nüfus Yapısı ...	162
Tablo 3.9: Vital Cuinet'e Göre 1891'de Mardin Kazasının Nüfusu	163
Tablo 3.10: 1912 Yılına Ait Nüfus Sayımına Göre, Mardin'in Demografik Yapısı.....	163

Tablo 3.11: Vilayet Salnamelerine Göre, Mardin Sancak merkezinde ikamet Eden Müslim ve Gayrimüslim Nüfusun İstatistikî Durumu	164
Tablo 3.12: Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesinden Önce Ülkedeki Yabancı Okullar ve Bu Okullardaki Yaklaşık Öğrenci Sayıları.....	165
Tablo 3.13: Amerikan Kız Okulu'nda Bazı Yıllarda Okulda Eğitim Gören Gündüzlü, Yatılı ve Toplam Öğrenci Sayısı	168
Tablo 3.14: 1913-1914 (r.1329-1330) Ders Yılında Mardin Amerikan İdadî Mektebine Kaydedilen ve Mektebi Terk Eden Talebe Mevcudu.....	172
Tablo 3.15: Mardin Amerikan İdadî Mektebi 1913-1914 (r.1329-1330) Ders Yılı İmtihan Öncesi Talebe Mevcudu	172
Tablo 3.16: Mardin Amerikan İdadî Mektebi 1913-1914 (r.1329-1330) Ders Yılı Umumi İmtihan Sonuçları	173
Tablo 3.17: Mardin'de 1899, 1900, 1901 ve 1903 Yıllarında Açılan Katolik Okulları...	175

KISALTMALAR LİSTESİ

ABCFM: American Board of Commissioners for Foreign Missions.

A. MKT. MHM: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı.

A. MKT. NZD: Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı.

A. DVNS. MTAN. d: Bab-ı Asafî Mühimme Kalemi Evrakı.

BA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

BEO: Bâb-ı Âli Evrak Odası.

C. MF: Cevdet Maârif.

DUIİT: Dosya Usulü İrade Tasnifi.

DH. MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı.

DH. İD: Dahiliye İdare.

DH. ŞFR: Dahiliye Şifre Kalemi Evrakı.

DH. TMIK: Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonu.

HAT: Hatt-ı Hümâyun.

HR. SYS: Hariciye Siyasi.

HR. TO: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.

İ. MMS: İrade-i Meclis-i Mahsus.

İ. MVL: İrade-i Meclis-i Vala.

İ. DH: İrade-i Dahiliyye.

İ. ŞD: İrade-i Şura-yı Devlet.

İ. HR: İrade-i Hariciyye.

MVL: Meclis-i Vala.

Meclis-i Vükela: MV.

MF. MKT: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı.

ŞD: Şura-yı Devlet Evrakı.

ŞD. TNZ: Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Evrakı.

DVS: Diyarbekir Vilayet Salnamesi.

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

KKEF: Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi.

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

TCTA: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.

h: Hicrî.

M: Muharrem.

S: Safer.

Ra: Rebiyülevvel

R: Rebiyülahır.

Ca: Cemaziyülevvel.

C: Cemaziyülahır.

B: Receb.

Ş: Şaban.

N: Ramazan.

L: Şevval.

Za: Zilkade.

Z: Zilhicce.

r: Rumî.

T. Evvel: Teşrin-i Evvel.

T. Sani: Teşrin-i Sani.

K. Evvel: Kânun-ı Evvel.

K. Sani: Kânun-ı Sani.

Mr: Mister (Bay).

Mrs: Missis (Evli Bayan).

Miss: Bekar Bayan.

Dr: Doktor.

S: Sayı.

s: Sayfa.

c: Cilt.

Ed: Editör.

Bkz: Bakınız.

ö: Ölüm.

vb: ve benzeri.

vd: ve diğerleri.

GİRİŞ

Giriş bölümünde çalışmanın fikrîsel yönden temelini oluşturan araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntem ve planı, Mardin'in adı ve tarihi coğrafyası ile geniş çerçevede Osmanlı Devleti'nin genel eğitim sistemi ve gelişmelerinden bahsedilecektir.

Araştırmanın Konusu

Eğitim ve öğretim; siyasi, dini, hukuki ve ekonomik konularla etkileşim içinde olması hasebiyle toplumları etkileyen en önemli unsurdur. Dolayısıyla eğitim alanında yapılacak bir araştırmanın farklı çalışma alanlarına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmada II. Mahmut dönemiyle başlayıp, II. Abdülhamit döneminde doruk noktasına ulaşan eğitim ıslahatlarının Mardin'deki gelişmelerinden söz edilecektir. Tanzimat süreciyle birlikte devletin, özellikle sivil eğitime yönelik politikalarının artmasından dolayı çalışma Tanzimat dönemi ile Cumhuriyet'in ilanı arasında sınırlandırıldı.

Mardin ve bağlı ilçelerinde açılmış olan usul-ı atik [eski usul] denen eski eğitim sistemine ait eğitim kurumları, usul-ı cedid [yeni usul] tabir edilen modern eğitim kurumları ile gayrimüslimlerin ve yabancı devletlerin açmış oldukları okulların kuruluşları, bölgedeki faaliyetleri, bölgede yaşayan halkın bu okullara olan rağbeti ve Mardin'de açılan yabancı okullara dair The Missionary Herald raporlarında yer alan bilgiler araştırma konusunun temelini teşkil etmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Tanzimatla birlikte yoğunluk kazanan sivil eğitim reformlarının Mardin'deki etkisi üzerine Hatip Yıldız'ın "Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim" adlı doktora tezi dışında ciddi anlamda yapılmış bir akademik çalışma mevcut değildir. Ancak, Yıldız'ın doktora çalışması süresince Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Maarif Mektubi Kalemi evrakının tasnifi tamamlanmadığı için araştırmacılara açık değildir. Çalışmada; ağırlıklı olarak, bu araştırmaya temel teşkil eden ve Mardin Sancağındaki eğitim faaliyetlerini daha detaylı takip etmemizi sağlayan, Maarif Mektubi Kalemi evrakı kullanılmıştır.

Ayrıca, İdris Yücel'in "Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması" adlı yabancı kaynaklara dayalı yüksek lisans tezinde Mardin istasyonuna dair önemli bilgiler vermiştir. Ancak, bu araştırmada Amerikalı misyonerlerin yayın organı olan The Missionary Herald raporlarından istifade edilmemiştir. Bu çalışmanın yabancı okullarla ilgili kısmında bahsedilen raporlardan faydalanılmış olup, Başbakanlık Osmanlı Arşivinden konuyla ilgili temin edilen vesikanın kullanımıyla da eksiklikler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Son olarak, bu çalışmayla Tük toplumunun eğitim problemlerinin çözülmesi adına yapılan reformların ve bu reformların Osmanlı taşrası olan Mardin'de nasıl uygulandığı, ne gibi sonuçlar doğurduğu ve bugüne yansımalarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Önemi

Eğitim tarihimize yönelik birçok genel çalışma yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmalar Türk eğitim tarihinin genel hatlarını ortaya koyarak batılılaşma ve yenileşme hareketlerini ele almıştır. Özel olarak bölge ve şehir eğitimiyle ilgili çalışmalar az olmakla birlikte bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu ve benzeri çalışmalarla Osmanlı taşrasındaki eğitim politikası ve uygulamaları taşıyılarak genelin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır. Yapılan bu çalışma, temelde arşiv çalışması olup belgesel niteliktedir. Dolayısıyla ortaya konulan malumat özgünlük taşımaktadır. Bu çalışma aynı zamanda Mardin tarihi üzerine araştırma yapan ve yapacak olanlara katkı sağlayacaktır. Bugün eğitim alanında yaşanan sıkıntıların Osmanlı taşrasında, köklerine inilerek bu sorunlara çözüm üretme noktasında katkı sunacaktır.

3. Araştırmanın Yöntem ve Planı

Bu çalışmada eğitim kurumları, olayların yaşandığı devrin şartlarına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda yazılı materyallerin tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi araştırma yaklaşımına uygun olarak konuya dair çeşitli fonlardaki arşiv belgelerinin ve Diyarbekir Vilayet, Maarif ve Devlet Salnamelerinden Mardin Sancağındaki eğitim faaliyetleri ile ilgili kısımların transkripsiyonu yapılmıştır. Aynı şekilde The Missionary Herald dergisindeki Mardin ile ilgili makaleler ve yazılar İngilizce'den Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Devlet Arşivlerinin yayınladığı "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme" isimli belge neşrine dayalı telif

eserden, genel hususların anlaşılması noktasında istifade edilmiştir. Bunların yanında Mardin'e ve Osmanlı eğitim tarihine dair yazılmış bir çok telif eser taranmış ve ilgili yerler fişlenmiştir. Bu sayede Mardin'deki eğitim faaliyetlerinin ne ölçüde, hangi derecelerde yapıldığı tespit edilerek konu tasnifine gidilmiştir. Çalışmanın alt başlıklarının belirlenmesi ile birlikte, iskelet oluşturulmuş ve sentez süreciyle de çalışma tamamlanmıştır.

3. Mardin'in Adı ve Coğrafyası

Mardin'in ismi konusunda çeşitli görüşler vardır. Bunlardan A. Dupre ve J. Von Hammer, Mardin'e Marde denildiğini eski Yunan coğrafyacılardan naklen zikr ederek bu kelimenin menşeinin savaşı bir kavim olan Mardelerle ilgili olduğunu yazarlar. Hammer'e göre, Mardele İran hükümdarlarından Ardeşir (226-241) tarafından buraya yerleştirilmişlerdir.

Ermenice kaynaklarda da Mardin ismine Merdin, Süryani kitaplarında "Merdo, Merdi, Merde, Marda ve Mardin" okunuşlarında rastlandığı, Süryani imla farklarının bu kelimenin belirli, belirsiz ve çoğul şekillerindeki ayrılıklardan doğduğu izah olunmaktadır. Yine Süryaniler, Mardin'in halk arasındaki telaffuzunun "Merdin" olduğunu, bunun da Süryani dilinde *kale* anlamına gelen *Merdo*'nun çoğulu olduğunu bildirerek bu havalide bulunan dört meşhur kaleyi sayarlar. Bunlardan ilk ikisi Mardin ve Kal'atü'l-İmra kaleleri, diğer ikisi de Mardin'in bir saat kadar güneydoğusundaki Deyrû'z-Zaferan Manastırının gerisindeki sırtlarda bulunan iki kaledir.

Vakidi, Din adındaki bir İranlı zahidin Mardin'in bulunduğu dağın tepesine yerleştiğini ve orada ibadetle vakit geçirdiğini belirtir. Zamanla şöhretinin Horasan'a ve Doğu'nun diğer ülkelerine yayıldığını ve bir gün Heraklius tarafından gönderilen bir kumandanın, buraya gelerek zahidle önce dostluk peyda edip sonra da onu öldürerek burada bir kale inşa ettirdiğini belirtir. Buna müteakiben kızının da bunun karşısında bir kale yaptırdığını ve *Din öldü* manasına gelen Arapça *Mate Din*'den de Mardin kelimesinin türediği şeklindeki bir halk rivayetini zikreder¹.

Başka bir rivayete göre, Pers hükümdarının Mardin adında bir çocuğu amansız hastalığa yakalanır. Sonunda hekimler hükümdara oğlunun sağlığına kavuşması için etrafi açık yüksek bir dağın tepesinde uzun bir süre yaşaması gerektiğini söylerler. Hükümdarın

---

¹ Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 3-5.

hekimlerin önerisini kabul etmesinden sonra yer aranmaya başlanır. Yapılan araştırmalar sonucunda Mardin'deki dağın (Kargalar Dağı) en uygun yer olduğu tespit edilir. Hükümdarın çocuğu bu dağın tepesinde yaşadıktan kısa bir süre sonra sağlığına kavuşunca, buranın adı da Mardin olmuřtur².

Güneydoğu Anadolu'nun Dicle bölgesi illerinden biri olan Mardin, güneyden Suriye ve Irak, kuzeyden Diyarbakır, doğudan şırnak, Siirt ve batıdan şanlıurfa ile çevrilidir. Mardin, 40-42. doğu meridyenleri ile 36-38. kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. İlin kuzey kısmı dağlık, güney kısmı ise göz alabildiğince ovalıktır. Mardin'de yazlar çok sıcak, kışlar ise soğuk geçerek, iklim karasal iklim tipinin etkisinde kalmıştır. Yağışın büyük bölümü ilkbaharda yağmaktadır.

şehrin kuzey ve doğusunda Mansur, Tur-Ali, Mazı ve Cudi dağları bulunmaktadır. Mardin 96 km.lik düzgün bir yolla Diyarbakır'a, güney, kuzey, doğuda Savur ve Midyat'a bağlanır. Ayrıca, Mardin'in Türkmen Deresi mevkiindeki Demiryolu istasyonu ile şenyurt'a ve oradan da Bağdat hattına bağlanır. Bağdat demiryolu hattı Mardin'den geçerek Haydarpaşa'ya, oradan da Avrupa'nın batısına kadar uzanır³.

Mardin'in etrafını Masur, Tur-Ali, Mazı ve Cudi Dağları evreler. şehrin yaslandığı Masur'un en yüksek tepesi ise 1200 metredir⁴.

Mardin'in en dikkat çekici özelliği, ele geçirilmesi imkansız görünümüyle muhteşem kalesidir. Kale, Mardin-Midyat eşiğinin güney yamaçları üzerinde, Yukarı Dicle havzasını el-Cezire ovasına bağlayan en elverişli geçit yerinde İran, Azerbaycan ve Anadolu'dan gelip Suriye, el-Cezire ve Irak'a giden kadım yollara hâkim bir konumda olup, şehrin 100 metre kadar yukarısında bulunur⁵.

Mardin farklı etnik unsurların bünyesinde barındıran bir şehirdir. Burada Türk, Kürt, Süryani, Sünnî Arap, Yezidi-Kürt, ve Ermeniler yaşamaktadır. Bunun sonucu olarak da bünyesinde bir çok farklı mabedi bulundurmaktadır.

---

² Hüseyin Haşimi Güneş (Ed.), **Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, İmak Yayın, İstanbul 2007, s. 3.

³ Latif Öztürkatalay, **Mardin ve Mardinliler**, Seçil Yayınları, İstanbul 1995, s. 80.

⁴ Hanna Dolapönü, **Tarihte Mardin**, İstanbul 1972, s.18.

⁵ Mehmet Taştemir, "Mardin", **DİA**, c. XXVIII, s. 43.

A. Tanzimat Öncesinde Osmanlı Devleti'nde Eğitim

Bu dönemim en önemli iki eğitim kurumu sıbyan mektepleri ve medreselerdir.

1. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan, Arapça bir kelime olan sabi'nin çoğuludur ve çocuklar anlamına gelmektedir⁶. Sıbyan mekteplerinin kuruluşu İslam'ın ilk yıllarına kadar uzanır. Bunun yanında vakıf sistemiyle özdeş olan ve İslam öncesi Budist Uygur Türklerine kadar dayanan kökenlere de sahiptir⁷. İslam dininin yayılmaya başladığı yıllarda okuma-yazma bilenlerin sayısı oldukça azdır. Mektepler başlangıçta yazı okulları olarak ortaya çıkmış, sonraları ise Kur'an-ı Kerim ve dinin öğretildiği yerler olmuştur⁸.

Abbassiler devrinde "kütta" adıyla anılan mektebe, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar sıbyan mektebi diyorlardı⁹. Bu mektepler daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti vasıtasıyla da Osmanlı Devleti'ne geçmiştir¹⁰. Osmanlı Devleti'nde bu tip eğitim kurumları "Darü's-Sıbyan, Darü'l-İlim, Darü't-talim, Mahalle Mektebi, Muallimhane, Mektephane, Taş Mektep" gibi isimlerle de anılmıştır. Fatih'in Türkçe vakfiyesinde bu müesseselere "Darü't-talim" denilmekle beraber vakfiyenin Arapçasında "mektep" tabiri de kullanılmıştır. Fatih'ten sonrakiler buna "darü'l-İlim, muallimhane, mektep, mektephane" de demişlerdir. Hemen her mahallede bulunduğu için halk dilinde "mahalle mektebi" adı ile de anılırdı. Fakat halk arasında ve kültür tarihinden bahseden eserlerde kısaca "Sübyan mektebi" denildiği de görülmektedir¹¹ ki bu isim galat hale gelmiştir. Toplum nezdinde halen sübyan mektebi tabiri kullanılmaktadır. Ancak, doğrusu sıbyandır.

Mekteplerin ilk örneği olan kütâblarda sadece erkek çocuklar öğrenim görürken Osmanlı Devleti döneminde açılmış olan mekteplerde kız ve erkek çocuklar birlikte bu ilk mekteplere devam etmiştir. Bununla beraber sadece erkek veya kız çocuklarına ait sıbyan mektepleri de vardı. Sıbyan mektepleri hocalarına dair 1847 tarihli talimatta karışık

⁶ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 948.

⁷ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim Usulleri", **KKEF Dergisi**, S. 14, 2006, s. 334.

⁸ Hatip Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 2.

⁹ Ünal Taşkın, "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, I/3, 2008, s.345.

¹⁰ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim Usulleri", **KKEF Dergisi**, S. 14, 2006, s. 334.

¹¹ Şadiye Yılmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009, s. 11.

mekteplerde kız ve erkek çocukların yan yana oturtulmaması tavsiye edildi. 1858 tarihli bir sadaret tezkiresinde Maarif Nezâretince Sultanahmet civarındaki yirmi altı sıbyan mektebinde kız ve erkek öğrencilerin birbirinden ayrılması istenmiştir¹².

Gerek program ve ders içerikleri, öğretim şekli ve kullanılan araç-gereçler, gerekse eğitim-öğretim kadrosu, öğrenci profili ve eğitim birimlerindeki fiziksel mekan anlayışı açısından İslam'ın ilk dönemindeki Kur'an okulları ile Selçuklu devri mektep ve kütüphanelerinin Osmanlı devri sıbyan mekteplerini büyük ölçüde etkilemiş olduğu söylenebilir¹³.

İkinci Meşrutiyet'e kadar sıbyan mektepleri için devlet tarafından ayrılan bir bütçe yoktu. Sıbyan mektepleri padişahlar, valide sultanlar, üst düzey devlet adamları, hayırsever vatandaşlar tarafından yaptırıldığı gibi halkın yardımlarıyla da köylerde ve mahallelerde genellikle cami bitişiğinde tek odalı, kargir bir yapı olarak inşa edilmekteydi. Kargir olması hasebiyle "Taş mektep" de denilmekteydi.

Sıbyan mekteplerinin fiziki yapısına bakıldığında, genellikle üstü kubbeli, altı hasır döşemeli, aşağı yukarı 60 öğrenci alabilecek kadar geniş bir oda görülmektedir. Bu odanın yanında hoca ile onun yardımcısı olan kalfanın oturdukları küçük bir oda bulunmaktadır. Öğrenciler yerde minder üstünde, diz çökerek otururlar, öğrencilerin ve hocanın önünde rahleleri vardır. Mektepler genellikle iki katlı olup, klasik ev tipine benzemektedir. Çocuklara eğitim ikinci katta verilmekteydi. Bu sayede, çocuklar rutubetten ve ders sırasında sokağın gürültüsünden kurtulmuş oluyorlardı. İkinci katta ayrıca gün ışığından daha iyi şekilde istifade ediliyordu. Zemin katta bazen dükkanlar yer alıyor, bazen de kapalı oyun yerleri, helalar, çeşmeler, sebiller bulunuyordu¹⁴.

Geleneksel düzene göre sıbyan mektebi öğretmeni olarak aşağıda belirtilen kişilerden biri olmak yeterliydi:

- "Cami imam ve müezzinleri,
- Biraz okur-yazar olan, orta yaşlı ve ağırbaşlı kişiler,
- Ölen bir öğretmenin uygun nitelikleri taşıyan oğlu,

¹² Cahid Baltacı, "Osmanlılar'da Mektep", **DİA**, c. XXIX, İstanbul 2004, s. 7.

¹³ Ahmet Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 32.

¹⁴ Betül Batır, **İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim(1908-1924)**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 16-17.

- Bazı hafız ve okumuş kadınlar”¹⁵.

Görüldüğü üzere sıbyan mektepleri için öğretmen atamalarında devletin koymuş olduğu kesin bir hüküm olmayıp, devletin bu hususta belirli bir politikası da olmamıştır.

Tanzimat Dönemi’ne gelinceye kadar, sıbyan mekteplerinde; Arapça Elifba, Kur’an, Tecvit ve İlm-i hâl okunur, namaz kıılma öğrenilir, namaz sureleri ve ayetleri ezberletilirdi. Bunun dışında yazı yazmayı öğrenmek programda yer almazdı. I. Mahmut’un annesi ve I. Abdülhamit tarafından yaptırılan sıbyan mekteplerinde Yazı, hatta Kitabet dersleri de programa konmuş, ancak uygulama genele ulaşamadığından kaldırılmıştır¹⁶.

Mektebe kaydolup başlamak, çocukların hayatında önemli bir olaydı. “Bed’-i Besmele Cemiyeti” ya da “Amin Alayı” da denilen bu merasim, genellikle Kandil, Pazartesi veya Perşembe günleri düzenlenirdi¹⁷. Ailenin varlıklı veya yoksul olmasına bağlı olarak bu merasimin şekli de değişmekteydi.

Fatih döneminden sonra sıbyan mektepleri kendini yenileyememiş ve zaman içerisinde dönemin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek hale gelmiştir. Bu sebeple Sultan II. Mahmut döneminde bunların ıslahı için bir takım önemli adımlar atılmıştır.

II. Mahmut devrinde, ilk defa olarak askeri saha ile birlikte mülki sahada da ıslahat yapılmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, 1824 yılında sıbyan okullarının durumu ele alındı. Nitekim II. Mahmut, söz konusu tarihte “Talim-i sıbyan” hakkında bir ferman yayınlamıştır. Bu fermanla *cehaletin kötülüklerinden ve çocukların okula değil çıraklığa verilmesinin zararlarından söz edildikten sonra genç-ihiyar herkesin İslam usul ve kaidelerini öğrenmesi ve çocuklarını ergenlik çağına kadar okullara göndermelerini irade buyurmuştur.*

Bu fermanla ayrıca, çocukların okula devamını sağlamak için dini ve hukuki müeyyideler konmuştur. Fermanın diğer özelliklerine gelince:

- Fermanın hükümleri sadece İstanbul için geçerlidir.

¹⁵ Zülfü Demirtaş, “Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XVII/1, Elazığ 2007, s. 175.

¹⁶ Batır, **Türkiye’de İlköğretim**, s. 16.

¹⁷ Taşkın, “Osmanlı Eğitim Kurumları”, s. 346.

- Sıbyan okullarına devam mecburiyeti konmuştur. Fakat bu mecburiyet, taşra sıbyan okulları için geçerli olmadığından, genel bir kaide değildir. Bu bakımdan, ilköğretim mecburiyetinin bu tarihte konduğunu ileri sürmek mümkün değildir; fakat ona doğru atılmış bir adım olarak yorumlanabilir.
- Eğitim ve öğretim hususunda herhangi bir yenilik getirmemiştir. Yine geleneksel eğitim devam ettirilmiş, ancak ıslahı söz konusu olmuştur¹⁸.

Kadınların denetimi ve gözetimi altındaki mekteplerin yönetimi ile müftüler ve şeyhülislam meşgul olurdu. Az da olsa bazen şeyhüliamlara yazılan fermanlarla bu vazifelerine dikkat etmeleri hatırlatılırdı. Kadınlar ise hocalardan şikayet edildiği takdirde mektep işlerine karışarlardı¹⁹.

Tanzimat öncesinde II. Mahmut'un²⁰ ilköğretim alanında attığı ikinci önemli adım ise, Meclis-i Umur-ı Nafia'nın ilköğretimin ıslahına dair hazırlamış olduğu raporun, padişahın huzuruna arz edilerek, padişahın bunu tasdik etmesidir. Bu kararlarda sıbyan mektepleri için;

1. Hocaların genel durumları ile bilgi derecelerinin yoklanması, durumları çocuk eğitimine uygun olmayanların uzaklaştırılmaları,
2. Öğrencilerin sınıflara ayrılması, her sınıfta ayrı dersler okutulması,
3. Fakir öğrenciler için yatılı okul açılması,
4. Sıbyan mekteplerinin ikiye ayrılarak, ayrı ayrı programlar uygulanması gerektiği,
5. Her iki okulda çocukların devama mecbur tutulması, bu mecburiyetin mahalle mekteplerinde dört, büyük mekteplerde beş yaşından başlaması gibi kararlar alınmıştır²¹.

Sıbyan mekteplerinde, kız-erkek karma eğitim görebildikleri gibi, sadece kız ya da erkek sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı. Sıbyan mekteplerine genel bir ortalama ile “4–11 yaş” arasındaki çocuklar devam etmekteydi. Anadolu'da bulunan çocuklar “4 yaşında” sıbyan mektebine başlatılırken, İstanbul'da okula başlama yaşı “5–6 yaş” olarak değişebilmekteydi.

¹⁸ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 58.

¹⁹ A. Zeki Memioğlu, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 21, Erzurum 2003, s. 241-243.

²⁰ Bayındırlık İşleri Meclisi.

²¹ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, **Türkler**, c. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 46.

Devletin sıbyan mekteplerini ihtimamla takip etmeyip, teorikte resmi bir hüviyet olarak görmesine rağmen 1872 senesinde sıbyan mektebi öğretmenlerinin bir komisyon tarafından imtihan edilmeleri, imtihanda başarılı olanların görevlerine devam etmeleri, başarısız olanların yerine ise öğretmenlik başvurusunda bulunup imtihanı geçenlerin tayin edilmesi uygun görülmüştür²². Buradan da anlaşılacağı üzere devlet artık eğitim-öğretim işini ciddiye almaya başlamıştır.

Sıbyan mekteplerinde devletin koymuş olduğu ortak bir eğitim-öğretim müfredatı ve idare sistemi yoktu. Sıbyan mektebini kuran bir vakıf ya da hayırsever ise o mektebin ders programı, idare sistemi, masrafları ve diğer hususları mektebi kurana ait idi. Yine mekteplerin eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik bir yönetmelik ve program olmadığı için gelenek ve göreneklere göre hareket edilmekteydi.

Görüldüğü üzere sıbyan okullarının dönemin modern eğitim sisteminin uygulanması açısından yenilik yapılmasına cesaret edilememiş, sadece eski sistemleri korunarak bir çeki düzene verilmeye çalışılmıştır. Sıbyan mekteplerinde eğitim-öğretim işleri, idare sistemi, hocaların ve talebelerin durumunu düzeltme ve diğer hususlar konusundaki geniş çaplı bir ıslahat girişimi Tanzimat dönemine kadar yapılamamıştır.

2. Medreseler

Medrese; içinde dini dersler okutulan yer, ders gören talebenin içinde yatıp kalktığı binadır²³. Medrese kelimesi Arapça “derase” kökünden gelmekte olup “ders okunacak yer ve talebenin içinde oturup ders okuduğu bina” anlamına gelir, çoğulu “medaris”tir²⁴.

İslam dünyasında medreselerin tüm ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Medreselerin işleyişi tüzük niteliğinde düzenlenen vakfiyelerle belirli bir kurala bağlanmıştır.

Abbasilerin ilk devirlerinde eğitim-öğretim müesseseleri için “medrese” kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelime ilk olarak IX. asırda kullanılmaya başlanmışsa da, medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kuruluşu X. asırda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Arslan Gazi Taftağ Han, Merv’de bir medrese yaptırmıştır.

²² BA, MF. MKT, 2-176, 17 Ca 1289, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014, s. 142-143.

²³ Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 599.

²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 436.

Samanoğulları ve daha önceki dönemlerde, medreselerin devlet eliyle kurulduğuna dair bir delil bulunmamaktadır²⁵.

Tarihte ilk medresenin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı tam olarak tespit edilemese de, genel olarak bilinen ilk medrese örneğini Abbasilerde görmekteyiz. Abbasilerin ilk dönemlerinde, Halife Me'mun devrinde Bağdat'da "Beytü'l-Hikme" adıyla medrese derecesinde İslam'ın ilk önemli müesseselerinden biri kurulmuştur. Dolayısıyla Abbasiler döneminde bu tür eğitim kurumları medrese ismiyle anılmamıştır.

Medrese denilince daha çok, Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur ve bilhassa Bağdat'ta açılan Nizamiye Medreseleri akla gelmektedir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Amül, Musul, Cizre (Ceziretü ibn Ömer) ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye Medreseleri inşa edilmiştir. Bunların başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odalarının bulunmasıdır²⁶.

Anadolu'da ilk medreseler XII. yüzyılda Artuklular (Mardin, Silvan, Diyarbakir... vb.), Danişmendliler (Kayseri, Niksar, Tokat... vb.), Eyyûbiler (Urfa, Diyarbakir... vb.), Anadolu Selçukluları (Konya, Amasya, Sivas, Isparta, Antalya, Akşehir, Kırşehir, Erzurum, Tokat, Çorum... vb.), tarafından kuruldu²⁷.

Bu beylikler dışında XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da kurulan diğer beylikler tarafından da medreseler inşa edilmiştir. Bu suretle medreseler Anadolu'nun her köşesine yayılmıştır diyebiliriz.

Anadolu beyliklerinden biri olarak kurulan Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretim işlerine önem vermiştir. Osmanlıların bu faaliyetleri kendilerinden önce bu alanda yapılan çalışmaların devamı niteliğinde sayılabilir.

İlk Osmanlı medresesi²⁸ İznik'in fethinden hemen sonra 1330 yılında Orhan Gazi tarafından yaptırılmış olup, müderrisliğine de Şerefü'd-din Davud-i Kayseri tayin

---

²⁵ Mefail Hızlı, "Kuruluştan Osmanlılara Kadar Medreseler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, II/2, 1987, s. 274.

²⁶ Nebi Bozkurt, "Medrese", c. XXVIII, **DİA**, İstanbul 2003, s. 324.

²⁷ Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, 1989, s. 519.

²⁸ İlk Osmanlı medresesi hakkında iki görüş bulunmaktadır. Genel kanaat İznik Orhan Gazi Medresesi'nin ilk olduğu yönünde ise de İzmit'te Süleyman Paşa medresesi'nin Osmanlılarda ilk medrese olduğunu söyleyenler de vardır. Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s. 119.

edilmiştir. Orhan Gazi, 1326'da Bursa'yı fethinden sonra "Manastır Medresesi" adıyla meşhur olan medresesini inşa etmiştir. Ardından gelen padişahlar da çeşitli medreseler yaptırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde medreseler daha ilk kurulduğu andan itibaren vakıf sistemiyle idare edilmiştir. Orhan Gazi tarafından 1330 (h. 731) tarihinde yaptırılan ilk medrese için çeşitli vakıflar tahsis edilmiştir. Geliri medrese, müderris ve talebeye tahsis edilen vakıf köyler, her türlü "Tekâlif-i Örfiye" (Örfi vergiler)' den muaf idiler. Nitekim Orhan Gazi'den çok daha sonraki tarihlere uzanan 23 Şubat 1724 (27 Ca 1136) tarihli bir "arz", İznik'e bağlı Kozluca Köyü'nün, adı geçen medreseye vakfedildiğini belirtmektedir²⁹.

Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne'de idi³⁰. Osmanlılar fethettikleri her yerde halkın dinî ve ilmî ihtiyaçlarına cevap verebilmek için cami, mektep ve medreseler inşa etmişlerdir. Bu alanda gerçekleştirilen atılıma, padişahların yanı sıra sosyo-ekonomik durumları iyi olan kişiler de katılmış, böylece Osmanlı coğrafyasında köylere varıncaya kadar yüzlerce, hatta binlerce eğitim-öğretim kurumları açılmıştır. Bu kurumlardan devletin ihtiyaç duyduğu üst sınıf bürokrat ile orta kesim memurlar yetişmekte olup, ayrıca halkın arasına karışıp ilmi hizmette bulunacak mütefekkirler de yetişmekte idi.

Daha önceki İslam medreselerinde olduğu gibi, Osmanlı medreseleri de gaye ve gördüğü hizmetler bakımından birbirinden farklılıklar gösterirler. Biz bunları, Umumi Medreseler ve İhtisas Medreseleri olarak iki büyük gruba ayırabiliriz. Birinci grup medreseler, İslam dünyasına dışardan giren ilimlerin belirli ölçülerde okutulduğu medreselerdir. Genel olarak kadı, müderris ve müftü yetiştirmek maksadıyla tesis edilmişlerdir. Köylere varıncaya kadar Osmanlı coğrafyasının neredeyse her yerinde açılmışlardır. İkinci grup medreseler ise, sadece bir ilmi, ayrıntılı bir şekilde öğretmeyi amaçlamıştır. Medreseleri Darü'l-hadis, Tıp ve Darü'l-kurra olarak üç gruba ayırabiliriz³¹.

İlk dönemlerden itibaren medreselerin ders programlarında Arapça ve din bilimleri önemli bir yer tutmuştur. Bunların yanı sıra fennî ilimlere de yer verilmiştir. Bağdat Nizamiye Medreselerinde din bilimlerinin yanında fen ve edebiyat bilimlerinin de öğretimi

²⁹ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", **Osmanlı**, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 2.

³¹ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 20-24.

yapılmaktaydı. Medreselerde okutulan ilimler genel olarak *aklî-naklî* veya *makasıt-alat* ilimleri olarak iki gruba ayrılmıştır. *Tefsir, hadis ve fıkıh nakli ilimleri; müşahede ve mantıkî muhakemeye dayalı fen ve felsefe ise aklî ilimleri* oluşturmuştur. Yine *tefsir ve hadis gibi bilimler makasıt, yani ulaşılmaması amaçlanan ilimler; nahiv ve belagat gibi ilimler ise alat veya vesail, yani amaçlanan ilimlere ulaşmada yardımcı ilimler* olarak sınıflandırılmıştır³².

Medreseler, gerek eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi, öğrenci alım ve bu öğrencilere sağlanan olanaklar bakımından, gerekse denetim ve kontrol edilmesi, asayiş ve güvenliğin sağlanması açısından özerk bir yapıya sahiptiler. Başka kurum tarafından herhangi bir müdahale söz konusu olamazdı³³.

İslam dünyasında medreselerde okutulan derslerin ekseriyetini İslamî bilimler oluşturmaktaydı. Osmanlı medreselerinde ise kelim, hadis, fıkıh, tefsir, hesap, heyet (Astronomi), ilm-i hikmet, mantık, belagat, nahiv, lügat, felsefe, akaid, arapça, tarih ve coğrafya okutulmaktaydı. Ancak yükselme döneminden sonra nakli ilimler daha çok ön plana çıkmış, aklî ilimlere ise rağbet azalmıştır.

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin en mühimi Hanefî fikhî olup bu da “hidaye” ismiyle meşhurdur; bu eser İslam hukuku açısından oldukça önemli olup, İslamî temel eserlerden sayılırdı³⁴.

Osmanlı Devleti’nde medrese eğitiminin zirveye ulaştığı dönem Fatih ve Kanuni dönemleridir. İstanbul’un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmet, ismini onun tarafından inşa ettirilmiş külliye alan bugünkü Fatih semtinde bir medrese yaptırmıştır. Külliye içinde iki minareli ve bir şerefeli cami ile iki tarafında sekiz medrese bulunmaktaydı. (Sahn-ı Seman veya Semaniye Medreseleri), ayrıca bunlara talebe yetiştirmek için de bu medreselerin arkasında “Tetimme” ismi verilen sekiz medrese daha inşa edilmiştir. Bu külliye içindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre vakıf suretiyle bir sıbyan mektebi de tesis edilmiştir³⁵.

³² Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti’nde Eğitim**, s. 8.

³³ Cihan, **Osmanlı’da Eğitim**, s. 27.

³⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, s. 29.

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 132-133.

Osmanlı Devleti zamanında medreselerin derecelendirildiği görülmektedir. Medreseler; okutulan dersler, vakfiyelerde müderrislere tahsis edilen yevmiyeler, medresenin kuruluş zamanı ve müderrislerin mevki gibi durumlar dikkate alınarak, haşiye-i tecrid, miftah, kırklı, hariç, dahil ve sahn-ı seman şeklinde aşağıdan yukarıya doğru derecelendirilmiştir. Süleymaniye Medreselerinin kuruluşu ve sonraki dönemlerde yapılan bazı değişiklikler dışında, bu sistem devletin son yıllarına kadar esas özelliğini korumuştur³⁶. En yüksek dereceli medrese ise Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medreseleri idi.

Fatih, ayrıca, camiye çevrilen Ayasofya Kilisesinde ve Eyüp caminin yanında medreseler yaptırdı. Ayasofya Medresesi, *Sahn* derecesinde olup, sonraları daha da üstün sayılıp, terfi eden Sahn müderrisleri buraya atanırlardı. Eyüp Medresesi ise, atanan müderrisin bilgisine göre Sahn ya da daha aşağı sayılmıştır³⁷.

Osmanlılarda medrese teşkilatı Kanuni döneminde eğitim, adalet ve yönetim alanlarında ihtiyaç duyulan memurların yetiştirilmesi için Süleymaniye Medreselerinin yapılmasıyla zirveye ulaşmıştır.

Kanuni de Fatih gibi yüksek dereceli öğretim yapan *Süleymaniye* Medreselerine öğrenci hazırlayacak Musıla-i Süleymaniyye (Tetimme) Medresesini kurdu. Kanuni devrinde yapılan düzenlemeyle Osmanlı medreselerinde öğretim, dahil medreselerden sonra iki kola ayrıldı. Birincisi Sahn-ı Seman medreselerinde hukuk, ilahiyat ve edebiyat dallarında yapılan öğretim, ikincisi ise Süleymaniye Medreselerinde riyaziyat ve tıp alanlarında yapılan öğretimdir. Bunların hepsinin üstünde de “hadis” alanında yapılan lisansüstü öğretim vardır³⁸.

Süleymaniye Medreselerinin yapılışıyla, medreselerin dereceleri de kısmen değişmiş ve genişletilmiştir. Bu dönemden sonraki tasnifte Kırklı medreseler de dahil, alt seviyedeki medreseler bulunmamakla birlikte, bunlar eğitim-öğretime devam ediyorlardı. XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürecektir olan bu tasnifi, Cevdet Paşa şu şekilde vermektedir: İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn,

³⁶ Yıldız, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim*, s. 7.

³⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2012)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012, s. 66.

³⁸ Taşdemirci, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler”, s. 526.

Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Hamis-i Süleymaniye, Daru'l-hadis (-i Süleymaniye)³⁹.

Osmanlılarda medrese tahsilini tamamlayarak icazet (diploma) alan talebe Anadolu veya Rumeli Kazaskeri'nin belirli günlerdeki meclislerine devam ederek “Matlab” adı verilen deftere isimlerini kaydettirir ve atanma için sıra beklerlerdi. Mülazemet adı verilen bu usule göre, sırası gelenler önce aşağı dereceli medreselere atanır, zamanla terfileri yapılırdı⁴⁰.

Osmanlı medrese teşkilatı Süleymaniye Medreseleriyle zirveye ulaştıktan sonra bozulmaya başlamıştır. Medreselerin bozulmasında fennî ilimlere olan ilginin azalıp, nakli (dini) ilimlere olan rağbetin artmasının, bilginin araştırılıp, geliştirilmesinin bırakılıp sadece nakledilmesine yönelmenin, ilmi bakımdan müderris olacak kabiliyette olmayanların rüşvet ve iltimasla bu mevkilere gelmesinin ve “beşik uleması” dediğimiz daha yeni doğmuş bir müderris çocuğuna müderrislik icazetinin verilmesi ve diğer bazı merkezi ve yerel sorunların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli ıslahatlarla medrese teşkilatındaki gerileme durdurulmaya çalışılmışsa da ulema sınıfının engellemeleri ve diğer bazı siyasi olaylardan dolayı başarılı olunamamıştır.

Medreselerin ıslahı için çeşitli zamanlarda tedbirler, kanunnâmeler ve hatt-ı hümayûnlar yayınlanmışsa da, başarılı bir sonuç alınamamıştır. Sadece 1854 yılında şer'î mahkemelere kadı yetiştirecek olan “Muallimhane-i Nüvvâb” adlı bir medrese kurulmuştur. Bunun dışında 1867'de müderrislerden kurulu bir heyet medrese öğretiminin iç düzenine ait, önemli sonuçları olmayan bir düzenleme yapmışlardı. II. Abdülhamit döneminde, medrese öğrencilerine askerlikten muafiyet hakkı verilmesi, bu kurumların sonunu hazırlamıştır⁴¹.

---

³⁹ Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, **Osmanlı**, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 151.

⁴⁰ Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, MEB, İstanbul 2004, s. 15.

⁴¹ Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara 1986, s. 30.

3. Modernleşme Yolunda İlk Açılan Okullar

Osmanlı eğitim sistemi 1730 yılına kadar üç temel kurum üzerinde şekillenmişti. Birincisi büyük şehirlerden en küçük köylere kadar yayılmış olan sıbyan mektepleri, ikincisi devletin ihtiyaç duyduğu memurların yetiştiği ve ayrıca halkın da nazarında önemli bir işleve sahip medreseler ve üçüncüsü, saraydaki her türlü işleri görmek üzere elemanların yetiştirildiği Enderun mektebi idi.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla kadar ihtiyaç duyduğu kabiliyetli idareci ve memurlarını medreselerden; iyi yetişmiş, nitelikli asker ve komutanlarını ve yine devlet adamlarını Enderun Mektebi, Acemi Oğlanları Ocağı ve Yeniçeri Ocağı vasıtasıyla temin etmiştir.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti, ıslahat layihaları geleneğinden daha farklı bir ıslahat hareketi içerisine girmiştir. Klasik Osmanlı kurumlarını yeniden canlandırarak tekrar bir yükselme dönemine girme fikri, yerini 18. yüzyılda Avrupa'nın gelişmelerini almaya bırakmıştır.

Batılılaşma-yenileşme yolunda ilk bilinçli teşebbüs, yani Batı Avrupa uygarlığından seçilmiş bazı unsurların taklidine ve benimsenmesine doğru ilk bilinçli adım, 18. yüzyıl başlarında atıldı. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmaları Osmanlı'nın Batı'ya yönelişinin resmi ifadeleriydi⁴².

Osmanlılarda erken modern bilim ve teknik eğitimi, Humbaracı Ahmet Paşa tarafından 1734'te yeniden düzenlenerek açılan Humbaracı Ocağı (bir tür hendesehâne) ile başlatılabilir⁴³. Humbara Ocağı Osmanlı ordusundaki ilk yenilik girişimidir. İbn-i Haldun mütercimi Piri zade Mehmet Said Efendi bu mektebe hendese muallimi olarak tayin edildi. Bu iş her ne kadar gizli yapıldıysa da Yeniçeriler bunu duydular ve mektep tatil edildi. 1759'da Sadrazam Ragıp Paşa, bu mektebi tekrar açtı. Mektep talebesinden sağ olanları ve olmayanların çocuklarını toplayıp, Haliç'te Karaağaç mevkiinde geniş bir binayı okul olarak kullandı. Böylece okul, III. Selim dönemine kadar sönük bir şekilde devam etti⁴⁴.

⁴² Tayyip Duman, "Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi", **Türkler**, c. XV, Ankara 2002, s. 100.

⁴³ Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi / The Journal Of Ottoman Studies**, XLI/1, 2013, s. 11.

⁴⁴ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, c. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 62.

Osmanlıda açılan ilk modern okullar askeri okullar olup, devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli asker ile diğer personel gruplarını karşılamak amaçlı kurulmuşlardır. Yani halkı eğitmek amaçlı bir eğitim anlayışı henüz devletin gündeminde yoktu.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti batılı devletler karşısında askeri alanda bir dizi yenilgiler almıştı. Rus Donanması, 1770’te Çeşme Limanına sığınmış bulunan Osmanlı Donanması’nı ani bir baskınla yakmıştı. Bu felaket, Osmanlı yöneticilerini öncelikle bir askeri deniz mühendislik okulu açmaya zorladı. Bu olayın devletin güçlenmesi için yöneticilere kapsamlı bir toplumsal dönüşümün gerekli olduğunu hissettirmesi gerekirken böyle olmadı: askerî okulların açılması ile yetinildi. İlk açılan okul Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn’dur (1776). Sonra Mühendishane-i Berri-i Hümayûn adında kara mühendislik okulu açıldı (1795)⁴⁵. Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn’un Tanzimat Devri’nde (1839-1876) birinci ve ikinci sınıf programları aritmetik, geometri, cebir, resim ve Fransızca gibi daha çok fennî ilimlerden oluşuyordu. Okul, üçüncü sınıftan itibaren makine ve inşaat olmak üzere ikiye ayrılıyordu. İnşaat kısmının programı gemi yapımıyla ilgili, makine kısmında ise “fizik, trigonometri, grafik, denizcilik, gemi kullanımı, Fransızca (seçmeli) ve İngilizce” gibi dersler yer alıyordu. Okula bir de uygulama gemisi alınmıştı. Mühendishane-i Berri-i Hümayûn’da ise önce “aritmetik, geometri, güzel yazı, resim, trigonometri, hidrolik, cebir, savaş tarihi, tabya, istihkam, mekanik, savaş talimi, felsefe, coğrafya, astronomi ve Fransızca” gibi pozitif bilimler yer alıyordu. Daha sonra okula askerî okullardan öğrenciler alınacağı, yerli ve yabancı hocalardan oluşan bir öğretim kadrosunun olacağı ve öğrencilere burs verileceği belirtiliyordu⁴⁶. III. Selim, Berri-i Hümayûn kulunun binası olarak kullanılmak üzere Hançerli Sultan Sarayı’nın tahsis edilmesine ve burada görev yapacak öğretmen ve öğrencilerin maaşının İrad-ı Cedid Hazinesi’nden Hatt-ı Hümayûnla karşılanmasını uygun bulmuştur⁴⁷. Ayrıca, III. Selim tarafından 1796’da “Nizam-ı Cedid” adlı yeni bir ordu oluşturulmuştur. II. Mahmut 1826’da “Yeniçeri Ocağı”nı kaldırarak, yerine batı orduları tarzında eğitim görmesi düşünülen “Asakir-i Mansure-i Muhammediyye”yi kurmuştur. Yeni kurulan orduya subay ve doktor yetiştirmek için 1834’te Mekteb-i Harbiyye, 1827’de Tıphane-i Amire ve Cerrahane-i Mamure açılmıştır. 1839 yılında iki okul birleştirilerek

⁴⁵ Yahya Akyüz, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 1/2, 2011, s. 12.

⁴⁶ Cahit Yalçın Bilim, “Osmanlılar’da Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri Okullar”, **Osmanlı**, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 238-39.

⁴⁷ 1789 (h. 1213) tarihli telhis üzerine III. Selim’in Hatt-ı Hümayunudur, BA, HAT, 255-14572, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 20-21.

“Darü'l-Ulûm-ı Hikemiyye-i Osmaniyye ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane” adını almıştır. 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla eski Mehterhane de ortadan kalkmıştır. Bu nedenle ordunun müzik ihtiyacını karşılamak için 1834’te “Muzıka-i Hümayun Mektebi” kurulmuştur. Bu okullarda batılı ülkelerde uygulanan eğitim programları izlenmeye başlanmıştır. Bu suretle bir taraftan Avrupa’ya teknik bilgiler öğrenmesi için öğrenci gönderilirken, diğer taraftan da Avrupa’dan askeri teknik okullar için uzmanların getirtilmesi sağlanmıştır⁴⁸.

Görüldüğü gibi, modernleşme hareketiyle açılan okulların tamamı askeri gayelerle açılmıştır. Bu dönemde devletin, halkı eğitmek gibi bir amacı yoktu. Böyle bir politikanın sergilenmesinde devletin savaşlarda almış olduğu askeri yenilgilerin çok önemli bir payı vardır.

Batı’ya ayak uydurmak için modern askerî okullar açan Osmanlı Devleti, bu askerî okullara öğrenci yetiştirmek için ortaöğretim kurumlarına gereksinim duymaya başladı. Bilhassa, sıbyan mektepleriyle askerî okullar arasında hiçbir eğitim kurumunun olmaması ve sıbyan mekteplerinin modern askerî okullara öğrenci hazırlamaktaki yetersizliği, bu ihtiyacı artırmıştır. Bunun üzerine *Meclis-i Umur-ı Nafia* tarafından layiha hazırlandı ve *Meclis-i Umur-ı Nafia* ile *Meclis-i Ahkam-ı Adliye* kurumlarınca 1838’de rüştiye okullarının açılmasına karar verildi. Kararın alınmasında etkili olan layiha, rüştiyelerin dolayısıyla da ortaöğretimin başlangıcı açısından önemlidir⁴⁹.

Sultan I. Abdülhamit zamanında Mühendishane-i Bahri ve Sultan III. Selim zamanında da Berr-i Hümayun kullarının açtırılarak uygulamaya geçirilen “Mühendishane Kanunnamesi” ile bu okulların faydalarının artırılmasına dair bir rapor hazırlanmıştır⁵⁰.

1830’dan sonra, II Mahmut’un açmış olduğu reform döneminin, kendisinden öncekilere nazaran daha cesaretli olduğu görülür. Osmanlı toplumunda ilk derin çelişkilerin, muhafazakâr-ilerici çekişmelerinin, müesseselerde ikiliğin ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti’ni Tanzimat’ın ilanına kadar götürmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu yeniliklerin başında: “yeni bir askerî teşkilâtın kurulması, ırk-din ayırımının kaldırılması, Avrupa’ya talebe ve daimî elçilerin gönderilmesi, yeni üç meclisin

⁴⁸ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti’nde Eğitim**, s. 11.

⁴⁹ Kamil Uygun, **Karesi İdadisi ve Sultanisi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 9.

⁵⁰ BA, HAT, 298-17685-B, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 22-23.

kurulması (Dârü'sh-Şûra-yı Bâb-ı Âli, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye, Dârü'sh-Şura-yı askerî), Sadrazam ve Şeyhülislamın görev ve yetkilerinin değiştirilmesi, rüştiyelerin açılması vb. geliyordu”⁵¹.

II. Mahmut’un özellikle ulemanın muhalefet koşulları altında eğitim reformlarına başlaması son derece zordu. Padişah, 1830-1831(h. 1246)’de saraydan ve Tıphane-i Amireden seçilen yaklaşık 150 öğrenciyi Avrupa’ya göndermeye karar vermesine karşın, kamuoyu tepkisi karşısında bu planını gerçekleştirememiştir. 1834’te padişah askeri mühendishanelerden seçtiği birkaç öğrenciyi sadece askeri bilimlerde eğitim almak üzere Avrupa’ya gönderebilmiştir⁵².

II. Mahmut, 1824 yılında sıbyan mektepleri hakkında bir ferman yayınlayarak temel eğitim alanında değişime yönelik ilk ciddi girişimi başlatmış oluyordu. Hükümleri sadece İstanbul’da geçerli olacak olan bu ferman, bir mecburî eğitim yasası olarak kabul edilemezse de sıbyan mekteplerine yönelik ilk reform girişimi olması nedeniyle önem arz etmektedir.

1838’de Meclis-i Umur-ı Nafianın temel eğitim sistemi alanında hazırladığı rapor II. Mahmut döneminde sıbyan mekteplerinin ıslahı ile ilgili ikinci bir reform teşebbüsü olarak kabul edilebilir⁵³. Getirdiği bazı yenilikler teşkilat ve düşünce yönünden şunlardır:

- Teşkilât yönünden:

a) Bu raporu kaleme alan heyetle birlikte, Osmanlı Devleti’nde maârif meselelerinin ıslahını ele alan bir komisyon Meclis-i Umûr-ı Nâfia’nın⁵⁴ içinde ortaya çıkıyor.

b) Mekteplerin her türlü teftiş ve denetimi için bir teftiş kurulunun kurulması kararlaştırılıyor.

- Düşünce Yönünden:

a) Her türlü zenginliğin ve saadetin kaynağı ilim ve maârifdir,

b) Mekteplere sınıf usulünün konulması,

c) Fakir çocuklara devletçe yardım edilmesi,

⁵¹ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 2.

⁵² Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İst. 2010, s. 43.

⁵³ Cihan, **Osmanlı’da Eğitim**, s. 53.

⁵⁴ Bayındırlık İşleri Meclisi.

d) Okuma-yazma öğrenmeden çocukların mektepten mezun edilmemesi⁵⁵.

B. Tanzimat Sonrasında Maârif Teşkilatı

Mustafa Reşit Paşa'nın hazırlayıp 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkında halka duyurmuş olduğu fermanla eğitimle ilgili bir madde yoktur. Ancak 1869 öncesi Tanzimat dönemine genel olarak bakıldığında eğitim alanında önemli ıslahat adımlarının atıldığı anlaşılmaktadır.

Sultan Abdülmecit 1845'te Meclis-i Vâlâyı ziyaret ederek eğitimde yeni düzenlemeler planlamak üzere bir Meclis-i Muvakkat (geçici meclis) kurulmasını istemişti.

Meclis-i Muvakkat kurulduktan sonra aldığı kararlar arasında bir Dârülfünûn açılması da vardı. Darülfünun ile ilk ve ortaöğretimdeki okullar ağının kurulması, başarılması uzun yıllara yayılan ve birçok engellerle karşılaşan zor bir hedefti. Nitekim Darülfünun'un temelleri atıldı, fakat duvarları daha bir kaç ayak yükselmiş iken inşaatı durdurulmuştur⁵⁶.

Geçici Meclis'in aldığı kararlar sonucunda hükümet, 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiyye adıyla eğitsel meselelerden sorumlu bir kurul oluşturdu. Bir istisnaıyla meclisin hiçbir üyesi ulemadan olmayıp, bürokrasi veya ordu mensubuydular. Bu meclis, Meclis-i Vâlâ reisi Sadık Rıfat Paşa ile Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın ortak idaresine verilmişti. Bu yapı, maarif idaresinin sekülerleşmesinde önemli bir adım olarak kabul edilmelidir. Bab-ı Âlî Meclis-i Maarifin bütün üyelerini kendisi seçiyordu⁵⁷.

Bir süre sonra Meclis-i Maarif, Geçici Meclis'in düzenleme getirmek istediği bazı hususları incelemeye alıp, bir rapor hazırladı. Buna göre Meclis-i Maârif-i Umumiyye karar organı niteliği taşıdığından, aldığı kararları uygulamaya koyacak ve denetleyecek bir icrâ yetkisine sahip değildi. Gerçi 1838'de sıbyan ve rüştiye okullarının yönetimine bakmak üzere kurulmuş "Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti" vardı; fakat dokuz yıldan beri Evkaf Nezaretine bağlı olarak vazife gördüğünden tamamıyla ulema ve medresenin tesiri altında idi. Bu bakımdan Meclis-i Maârif-i Umumiyyenin kararlarının uygulanmasının bu nezarete bırakılması sakıncalı olabilirdi. Meclis-i Maârif bu sakıncayı önlemek ve Evkaf Nezaretinin elinde bulunan okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak için "Mekâtib-i

⁵⁵ Geniş bilgi için, Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 5.

⁵⁶ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s. 53.

⁵⁷ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 62.

Umumiyye Nezareti" adıyla kendisine bağlı bir icra organının kurulmasını yetkili makamlara bildirdi. Meclisin gösterdiği gerekçeye dayanılarak vak'anüvis Esat Efendi başkanlığında "Mekâtib-i Umumiyye Nezareti" Aralık 1846'da teşkil edildi⁵⁸. 22 Aralık 1846 tarihli bir padişah emriyle Esat Efendi nazırlığa ve Kemal Efendi ise yardımcılığına tayin edilmiştir⁵⁹.

Yeni kurulan Mekatib-i Umumiyye Nezareti için Bab-ı Âli içinde uygun bir yer olmadığından, Takvimhane-i Amire binasının gerekli bakımı yapılarak Maarif Nezaretine tahsis edilmiştir⁶⁰.

Meclis-i Maarifin ayrıca "Mahalle Mektepleri ve Rüştüyeler Nizamnamelerinden (Mekâtib-i Sıbyan ve Rüştüye Nizamatı) de bahsetmeliyiz. Buna göre; 6-10 yaşları arasındaki öğrenciler mahalle mekteplerine gidecek, 10 yaşından büyük öğrenciler eğitimlerine rüştüye mekteplerinde devam edecekti. Mahalle mektepleri için dört, rüştüyeler için de iki yıllık eğitim öngörülmekteydi. Çalışmak zorunda olan yoksul çocuklar hiç değilse mahalle mekteplerinde en azından bir derse girmeliydiler. Alınan kararlardan biri de mahalle mekteplerinin muallim kadrosunun bir baş hoca, yardımcısı (kalfa) ve eğer mümkünse, bir de yazı hocasından oluşmasıydı⁶¹. Bu alınan kararlarla devletin artık sivil eğitime yöneldiğini ve somut adımlar atma yolunda olduğunu söyleyebiliriz. Ancak mahalle mektepleri Evkaf Nezaretine bağlı olduğundan alınan kararlar bu kurumlarda uygulanamamıştır.

1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Osmanlı eğitim tarihinde yeni bir dönem başlamış olup, 1869'a kadar bir dizi eğitime dair reformların yapılacağı döneme girilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair hükümler bulunmamasına karşın Islahat Fermanı'nda eğitime yer verilmiştir. Fermanda, Osmanlı toplumunda tüm milletlere okul açma hakkı tanınmakta ve devlete ait mülkî (sivil) ve askerî mektepler tüm Osmanlı tebaasına açılmaktadır. Buna karşılık imparatorluk içindeki eğitimin, padişah tarafından

⁵⁸ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 12.

⁵⁹ 22 Aralık 1846 (3 M 1263) tarihli irade-i seniyye, BA, İ. DH. 135-6923, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 46-47.

⁶⁰ Sadaret tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretine gönderilen 10 Aralık 1857 (22 R 1274) tarihli tezkire, BA, A. MKT. MHM. 112-57, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 56-57.

⁶¹ Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi**, s. 63.

seçilecek bir karma Meclis-i Maarifin denetimi altında olması koşulu getiriliyordu⁶². Ayrıca, okullara öğretmen ataması padişah tarafından yapılacak olup, bu suretle “eğitimde birlik” fikrine doğru bir adım atılmış oluyor ve gayrimüslim okulları devlete bağlanmaya çalışılıyordu⁶³. Fermanın açılmasına müsaade ettiği okullar, zaten 1839’dan beri, Türkler için açılmaya devam ediyordu. Böyle olunca fermandaki eğitimle ilgili hükümler, daha çok gayrimüslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, hattâ fazladan Türk okullarına giriş serbestisi veriyordu. Bu bakımdan fermanda maarife yer verilmesini Türk eğitim tarihi yönünden önemli bir aşama olarak görmek mümkün değildir. Çünkü bu hükümlerin kabulünden sonra, Osmanlı İmparatorluğu kültür, eğitim, öğretim, siyasî kanaat ve düşünce yönünden hızlı bir parçalanmaya doğru gitmiştir⁶⁴.

Fermanda eğitimle ilgili maddeler, farklı milletlerin okullar açmasını hızlandırmış, bu da okul ve öğrenci sayısında bir artışa neden olmuştur. Bu durumda okulların denetim altına alınıp, kontrol edilmesi Mekatib-i Umumiyye Nezaretince zor olunca, 1857’de Maarif-i Umumiyye Nezareti kuruldu. Bu nezaret, bütün Osmanlı milletlerini eğitimde buluşturmaya çalışmış, sıbyan okulları dışındaki diğer okullarda Müslim ve gayrimüslim çocukların aynı sınıfta ders görecekları ortak bir eğitim programı hazırlamaya çalışmıştır.

Maârif-i Umumiyye Nezâretinin kurulması, hem Meclis-i Maârif hem de Meclis-i Tanzimat raporlarında söz konusu edilmişti. Nazırlığa Abdurrahman Sami Paşa tayin edildi. Böylece maarif teşkilâtı, bir yanda şeyhülislâmlığa bağlı olan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti, diğer yanda laik ve daha geniş bir katılımıla mekteplerin denetimini ele alan Maârif-i Umumiyye Nezâretinin mevcudiyetiyle iki başlı bir görünüm kazandı. Ancak bu durum kısa sürdü; aradan bir ay bile geçmeden 20 Nisan 1857’de Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Müsteşarlığı’na dönüştürüldü. Nezâretin yazışmalarını yürütmek üzere Maârif Mektupçuluğu kurularak çalışmaları için gerektiği kadar memur tayin edilmiştir. Nezâretin çalışma yeri Takvimhâne Dairesi’ydi. Böylece II. Mahmut döneminde başlayan eğitimi merkezîleştirme çabaları, Meclis-i Maârif ve Maârif-i Umûmiyye Nezâretinin kurulmasıyla devam ederek bu alanda devletin kontrolü sağlandı. Ayrıca modern devletlerde olduğu gibi eğitim artık hükümette bakanlık düzeyinde temsil

⁶² İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, TCTA, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 467.

⁶³ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası (Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler)**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 69.

⁶⁴ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 15.

edilmeye başlandı. Bu gelişmeyle birlikte gayrimüslim okullarının maarif çatısı altına alınıp denetlemeye tâbi tutulması oldukça önemlidir⁶⁵.

1861 tarihli bir genelgeyle devlet ilk kez, imparatorluk dahilindeki Müslim ve gayrimüslim bütün okulları yasal bir çerçevede birleştirip, "imparatorluk topraklarındaki bütün cemaatlerin ders görmeleri ve eğitilmeleri amacıyla kurulmuş bütün okulların yönetmeliklerini ve idarelerini denetlemek" amacıyla Maarif Nezareti'ne bağlama girişiminde bulundu. Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışındaki bütün okullar Maarif Nezaretinin yetki alanına dahil edilecekti. Nezaret, tüm okulları üç kategoriye ayırıyordu: 1. Sıbyan mektepleri, yani bütün dini cemaatlerin ilkokulları, 2. Rüştüyeler 3. Meslek okulları (mekatib-i fûnûn-ı mütenevvia). Öğretim dili, ikinci ve üçüncü kategori okullarda Türkçe olacaktı⁶⁶.

Genel olarak 1860 yılından sonra takip edilen eğitim politikasıyla dini cemaatler arasındaki sosyal farklılıklar eğitim okullarının tek bir kurum tarafından denetlenip, ortak bir eğitim politikası uygulanarak yapılmaya çalışıldı. Bu uygulamanın en güzel örneği 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin ilanındır.

1863 yılında imparatorluk genelinde İstanbul'da bir kız rüştiyesi ve 12 erkek rüştiyesi mevcut iken, vilayetlerde 48 erkek rüştiyesi vardı. Yine bu dönemde sadece İstanbul'da iki erkek idadi mektebi mevcut olup, devletin sahip olduğu toplam öğrenci sayısı 37.255 idi. 1873 yılında ise İstanbul'da kız rüştiye sayısı sekiz erkek rüştiye sayısı ise 18 olmuş iken, vilayetlerde erkek rüştiye mektebi sayısı 276 olmuştur. İdadi sayısı bu dönemde İstanbul'da dörde çıkmış olup, bu dönemde ilk kez İstanbul dışında bir idadi mektebi açılmıştır⁶⁷.

Maarif-i Umumiyye Nezareti kurulduktan sonra, Müslim ve gayrimüslim çocukların sıbyan okulları üstündeki öğretim kademelerinde bir arada öğretim görevlerinin sağlanması için halka yeni bir danışma ve karar organı olarak "Meclis-i Muhtelit" adında karma bir heyet kuruldu. Böylece Nezaret, merkez teşkilatını biraz daha genişletmiş oldu. Ancak, 1864'e kadar Meclis-i Muhtelit'in düzenli bir şekilde toplanamaması ve Meclis-i Maarif-i Umumiyyenin de ihtiyaçlara cevap verecek seviyede olmaması üzerine, her ikisi

⁶⁵ Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *DİA*, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 273.

⁶⁶ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 69-70.

⁶⁷ Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. VI, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 20.

de 10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile kaldırılarak yerine yeni bir “Maarif-i Umumiyye Heyeti” teşkil edildi. Maarif-i Umumiyye heyetinin görevleri ve üyeleri değişik iki komisyondan oluşuyordu. Bunlar:

1. *Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu*, haftada bir kere toplanarak îslama ait bütün kitapları tahkik ve tetkik edecek.
2. *Mekâtib-i Rüştîye ve ilmiye komisyonu*, üyeleri çeşitli cemaat temsilcilerinden seçilen bu komisyon da haftada bir gün toplanıp bütün tebaa çocuklarının eğitim işlerini müzakere edecektir⁶⁸.

Maarif-i Umumiyye Nezareti dışında bazı ilmi kuruluşlar vardır. Bunlardan biri Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesidir. Bu cemiyet XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul’da fennî ve edebî konularda faaliyet gösteren bir topluluk idi.

Cevdet Paşa’nın bildirdiğine göre Beşiktaş ile Ortaköy arasında yalıları bulunan, Londra’da büyükelçilik yapmış İsmâil Ferruh Efendi ile vak’anüvis tabip Şânîzâde Atâullah Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve Kethüdâzâde Ârif Efendi genellikle kendi aralarında, zaman zaman da dışarıdan gelen bazı talebe ve dinleyicilerin katıldığı toplantılarda din, felsefe, tıp, fen ve edebiyat konularında ilmi konuşma ve tartışmalar yapmaktaydılar⁶⁹.

Yukarıda saydığımız isimlere birkaç Osmanlı aydınını daha ekleyebiliriz. Bunlar başlarda çeşitli konuları sohbet havasında konuşurken, bir süre sonra cemiyet şeklini alarak daha düzenli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Cemiyetin masrafları herkesin kendi gücüne göre yapacağı bir ödeme ile karşılanmakta ve üyelere birisi görevli olarak İstanbul’dan ayrılrsa bile payına düşeni göndermekteydi. Ayrıca, verilen derslerden de herhangi bir ücret alınmayacaktı. Fennî konulardaki dersler Şânîzâde, edebiyata dair dersler ise Ferruh Efendi tarafından yapılacaktı⁷⁰. Cemiyet her hafta düzenli bir şekilde gelecek olan talebelere ve ilme merak duyan dinleyicilere ders verecekti. Cemiyet, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Bektaşilerin sürgüne gönderilmesi sırasında kendilerinin de bu tarikatla bağlantısı olduğu iddia edilip dağıtılmıştır.

⁶⁸ Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s. 18.

⁶⁹ Kazım Yetiş, “Beşiktaş Cem’iyyet-i İlmiyyesi”, *DiA*, c. V, İstanbul 1992, s. 552.

⁷⁰ Yetiş, “Beşiktaş Cem’iyyet-i İlmiyyesi” s. 553.

Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin kurulmasından sonra çeşitli eğitim reformları gerçekleştirilmişti. Bu reformların daha sistemli bir hale getirilmesi ve denetim altında tutulması için, Maarif Nazırı Saffet Paşa, Şûrâ-yı Devletin Maarif Dairesiyle⁷¹ birlikte 1 Eylül 1869 tarihinde “Maârif-i Umumiyye Nizâm-nâmesi” adıyla bir nizamname yayımladı.

Nizamname 198 maddeden oluşmaktaydı. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinin ilk maddesi okulları, Mekatib-i Umumiyye (Genel Okullar) ve Mekatib-i Hususiyye (Özel Okullar) olarak ikiye ayırmaktadır. Bu maddede Mekatib-i Umumiyyenin (Genel Okulların) idaresi ve gözetiminin devlete ait olduğu belirtilmiştir. Mekatib-i Hususiyyenin (Özel Okulların) ise denetimi devlete, kuruluş ve yönetiminin ise kişi veya dini cemaatlara ait olduğu ifade edilmiştir⁷². Bu nizamname ile eğitim çok parçalı yapıdan kurtarılmaya çalışıldı ve şimdiye kadar yapılan eğitim reformları daha planlı bir şekilde sürdürülmeye devam etmiştir.

Bu nizamnamenin yayımlanmasından önce 22 Şubat 1867'de Fransa, Osmanlı Hükümeti'nden bazı isteklerde bulunmuştur. Fuat ve Âli Paşaların da Fransız eğilimli olduğu düşünülürse, nizamnamedeki yeni Osmanlı eğitim anlayışının, Fransız eğitim sisteminden etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

18 Haziran 1869 tarihli Osmanlı eğitiminin temeli sayılan bu nizamname eğitimin her kademesinde yeniliği öngörmüştür⁷³.

Bu nizamname ile örgün eğitim ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir. Bunlar Mekâtib-i Sıbyaniyye, Mekatib-i Rüştüyye, Mekâtib-i İdadi, Mekâtib-i Sultaniyye, Mekatib-i Aliyye olmak üzere beş kısma ayrılmıştı⁷⁴.

Nizamnamenin ikinci maddesi Mekatib-i Umumiyyeyi (Genel Okullar) kapsamlı olarak tanımlamaktadır. Buna göre, okullar üç basamak halinde sınıflandırılmıştır. Birinci basamak Sıbyan ve Rüştüye, ikinci basamak İdadi ve Sultaniler, üçüncü basamak ise, Mekatib-i Ali'ler yani Yüksekokullardır. 3-17 maddeleri muhtelit (karma) eğitimin

⁷¹ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 22.

⁷² Esmâ Parmaksız, **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştüyeler**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 15.

⁷³ 1869 (h. 1286) Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, BA, İ. MMS, 37-154_3; BA, A. DVNS. MTAN. d, No: 2, s. 221-245, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 100-125.

⁷⁴ Hamza Altın, “1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XIII/1, 2008, s. 274.

yapılacağı sıbyan mektepleri ile yani ilköğretimin düzenlenmesi ve yeniden yapılandırılması ile ilgilidir. 18-32. maddeleri rüştiyeler ile ilgilidir. Buna göre, rüştiyelerde öğrenim süresi, kız ve erkek rüştiyeleri için dört yıldır. 33-41. maddeleri idadileri tanımlar. Öğrenim süresi üç yıl olarak düzenlenen idadilere, rüştiye eğitimini tamamlamış Müslüman ve Gayrimüslim erkek öğrenciler devam edebilecektir. Nizamnamenin 34. maddesinde, idadilerin bir bölgede açılabilmesi için bölgenin en az bin haneli nüfusa sahip olması gerektiği şartı getirilmiştir. Bir sonraki madde de ise idadilerin inşaat masrafları, öğretmen ile hademe maaşları ve okula ilişkin yapılan tüm masraflar Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır denmektedir. 40. maddede, idadilerin tatil zamanının rüştiye mektepleri ile aynı dönemde olacağı belirtilmektedir. 42-50. maddeleri sultaniler ile ilgilidir. Buna göre her vilayetin merkezi olan şehir ve kasabalarda sultani açılacaktır. 51-128. maddeleri yüksekokullar ile ilgilidir. Bu bölümde, Mekatib-i Aliyye denilen yüksekokullar tanımlanmış ve bilgi verilmiştir. Buna göre; Darümuallimin (Erkek Öğretmen Okulu), Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu), Darülfünun (Üniversite) ile Sanayi-i Muhtelif (Çeşitli Fen ve Sanayi Mektepleri) Mekatib-i Âliyye sınıfına girer. 129-130. maddeleri özel okullar ile ilgilidir. Buna göre özel okullar; Özel İslam Okulları ve Özel Gayrimüslim Okulları diye ikiye ayrılmaktadır. 131-152. maddeleri maarif teşkilatının yapısı ile ilgilidir. 153-177. maddeleri sınavlar, diploma ile çıkış belgesi ve okullara tanınacak hak ve ayrıcalıklara ilişkindir. 178-191. maddeleri öğretmenler ile ilgilidir. Buna göre Mekatib-i Umumiyyede (Genel Okullar) çalışacak öğretmenler, Osmanlı tebaasından olacaktır. 192- 198. maddeleri maarif teşkilatının maliyesine dairdir⁷⁵.

Bu nizamname ile ilkokul eğitimine geçmiş yıllara nazaran daha fazla önem verildi. Vilayetlerde devlet okulları yaygınlaştırılacak, bütün köy ve kasaba mahallelerinde okullar açılacaktı. Bütün devlet okulları, özel okullar, gayrimüslim cemaatlerin okulları ve yabancı okullar tek bir çatı altında toplanacak ve idare edilecekti.

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi uyarınca, nezaret başlıca dört birimi içeriyordu; Maarif-i Umumiyye Nazırının ofisi, Meclis-i Kebir-i Maarif (Büyük Maarif Meclisi), sekreterlik (Tahrirat Kalemi) ve Muhasebe Kalemi. Bunlardan Meclis-i Kebir-i Maarif,

---

⁷⁵ Parmaksız, **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi**, s. 15-19.

daha önceki Meclis-i Maarifin kurumsal devamı niteliğindedir ve iki daireden oluşuyordu; Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare⁷⁶.

Bu nizamnamede ayrıca, köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz haneli kasabalarda rüştiye, bin evli kasabalarda idadî ve vilayet merkezlerinde sultaniye kurulması; bunların üstünde ise meslek ve ihtisas mektepleriyle Dârülfünûnun yer alması öngörülmüştür⁷⁷. Bu dönemde eğitim imparatorluğun tüm coğrafyasında sistemli bir şekilde uygulanmak istenmiştir.

Bu dönemde, arşiv belgelerinde özellikle 1872 ile 1884 arasında yeni açılan rüştiyelere ders araç ve gereçlerini temin eden “Maarif Kütüphanesi” adlı bir kurumun varlığı dikkat çekmektedir. 1872 ile 1879 yılları arasında Maarif Kütüphanesi, pek çok vilayet ve sancak rüştiyelerinin (ve ayrıca bir iki sıbyan ve idadi mekteplerinin) istediği kitapları, Elifba cüzlerini, Kur’an-ı Kerimleri, küreleri, haritaları, devam cetvellerini, diplomaları, dergileri göndermiştir. Maarif Kütüphanesi ile ilgili şimdilik elimizdeki en son arşiv belgesi 03 Haziran 1884 tarihli. Bu belgede Mustafa Nuri Paşa’nın (9 Mayıs 1882-25 Eylül 1885) dönemine aittir⁷⁸. Kütüphaneler 1826 tarihinde Evkaf Nezaretine bağlanmış ve 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesiyle Maarif Nezaretine bağlanmıştır.

II. Abdülhamit’in tahta çıkmasıyla 23 Aralık 1876’da ilan edilen Kanun-i Esasi’nin 15, 16 ve 114’üncü maddeleri eğitim ile ilgilidir. Özellikle 114’üncü madde ilköğretim ile ilgili olup, bu madde gereğince Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez ilköğretim kız ve erkek öğrenciler için zorunlu hale getirilmiştir⁷⁹. Ancak Enver Ziya Karal eserinde, II. Abdülhamit’in Mebuslar Meclisini açış nutkunda, yapılması gereken ıslâhatı saydığı halde, eğitime temas etmediği, yalnız "memur ve siyaset adamı yetiştirmek için" özel bir okul kurulacağını ifade etmekle ve bir de gelecek yılda bir Maarif Nizamnamesinin Meclise sunulacağına işaret etmekle yetinmiştir, diye bahseder⁸⁰. Ancak 1879’da Mekatib-i Sıbyaniyye ile 1882’de Mekatib-i İptidaiyye Dairelerinin kurulmasıyla devletin hukuki anlamda daha ciddi ve duyarlı bir şekilde ilköğretime eğildiğini söyleyebiliriz.

⁷⁶ Somel, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi**, s. 124.

⁷⁷ Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti’nde Eğitim**, s. 15.

⁷⁸ Bahri Ata, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872–1895)”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, I/1, 2009, s. 31-33.

⁷⁹ Mustafa Şanal, “II. Abdülhamit Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, **Devr-i Hamid**, c. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 380.

⁸⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. VIII, Ankara 2007, s. 380.

II. Abdülhamit devri başında, eğitim işlerini çekip çevirmekle vazifeli olan Maarif Nezareti, çok basit bir şekilde teşkilatlanmıştı; maarif nazırının en yakın yardımcıları olan iki memurdan başka, bir reis bir ikinci reis ile 14 üye ve iki kâtipten kurulan bir genel maarif meclisinden ve birkaç kalem memurundan ibaretti. Vilâyetlerde ise henüz maarif işlerini çevirmeye memur bir kimse mevcut değildi.

Devrin sonlarında ise Maarif Nezareti teşkilâtı şöyledir: “Özel Kalem” (Mekktubî Kalemî), ” Ortaöğretim Dairesi” (Mekatibi İdadiyye Dairesi), “Yüksek İlköğretim” (Mekatibi Rüştiye Dairesi), “ilköğretim” (Mekatib-i İbtidaiyye Dairesi), “Sicil Şubesi”, “Muhasebe Kalemî”, “Sağlık Müfettişliği”, “İstatistik Kalemî”, üyeleri sayısı 50'ye çıkarılan “Maarif Meclisi”, 11 üyeden kurulan “Telif Eserleri Tetkik Cemiyeti” ile 75 üyesi bulunan bir “Teftiş ve Muayene Heyeti”nden ibarettir⁸¹.

Abdülhamit döneminde maarif teşkilatı, vilayetlerde maarif idarelerinin yaygınlaşması, devlet, gayrimüslim ve yabancı okulların denetimi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu denetim konusunun ciddi ve sıkı yapıldığını söyleyebiliriz, çünkü Maarif-i Umumiyye Nezareti sansür işlevini de görmüştür. Örneğin; 31 Aralık 1880'de “Teftiş ve Muayene Komisyonu” (Encümen-i Teftiş ve Muayene) kuruldu. Yaklaşık on yıl sonra, “Teklif Edilmiş Metinleri İnceleme Komisyonu” (Tedkik-i Müellefat Komisyonu) teşkil edildi. Aradan bir on yıl geçtikten sonra “Dini ve Şer’i Kitapları İnceleme Komitesi” (Kütüb-i Diniyye ve Şer’iyye Tedkik Heyeti) 14 Aralık 1902 tarihinde kuruldu. 1903 yılında bakanlık teşkilatı on sekiz daireden oluşuyordu; bunların arasında sansür kurumları, devlet okullarının idaresi, gayrimüslim ve yabancı okullarının koordinasyonu ve denetimi mevcuttu⁸².

Vilâyet maârif idarelerinin kadroları genel olarak: 1. Maârif müdürü 2. Maârif kâtibi, 3. Muhasebeci; 4. Sandık emini olmak üzere dört kişiden müteşekkildir. Fakat vilâyetlere göre bu kadro azaltılmış veya çoğalmıştır. Böyle olunca vilâyet maârif idarelerinde bazen üç kâtip, iki muhasebeci, mukayyit, mübeyyiz, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettiş kadrolarını görmek mümkündür⁸³.

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinin 143, 144 ve 146. maddelerine göre her vilayet merkezinde Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı birer maarif meclisi ve yine birer maarif

⁸¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, s. 389.

⁸² Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi**, s. 125-126.

⁸³ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 41.

müdürlükleri bulunacaktı. Maarif müdürleri aynı zamanda maarif meclislerinin de başkanlığını yapacaktı. Bir vilayetteki maarif meclisi vilayet merkezi, kaza ve sancaklardaki devlet, hususi, gayrimüslim ve yabancı okullarının, kütüphanelerinin, matbaalarının ve diğer kültürel kurumlarının denetim ve idaresinden sorumlu idi. İlk maarif meclisleri Tuna ve Bağdat vilayetlerinde kurulmuştur.

1886'da müstakil daireler halinde Kütüb [Kitaplar] ve Resail [Risaleler] Muayene Memurluğu, Milel-i Gayrimüslime ve Ecnebiye [Yabancı ve Gayrimüslim Milletleri] Okulları Müfettişliği, Mekâtib-i İdadiyye Müfettişliği kurulmuştur. 1892'de orta öğretimi sağlam bir temele dayandırmak ve geliştirmek için Mekatib-i Aliyye dairesi kaldırılarak yerine Mekâtib-i İdadiye dairesi ihdas edilmiştir. Yüksek ve özel mekteplerin işlerinin takibi ise Mekatib-i Aliyye ve Hususiyeye Müfettişliğine bırakılmıştır. 1894'te maarifte çalışan personelin işlerini düzenli bir şekilde yürütmek için Mektubî Kalemine bağlı olarak bir Sicill-i Ahvâl Şubesi açılmıştır. Aynı tarihlerde yine Mektubî Kalemine bağlı olarak bir İstatistik Şubesi kurulmuştur. Her iki şubenin de açılması, modern maarifin teşkilatını kurma çabalarının bir ürünüdür. 1899'da Mekâtib-i Mülkiyye-i Sıhhiyye Müfettişliği, 1907'de Teşkilât Sandığı ve İane-i Mekâtib Komisyonu kurulmuş ve böylece II. Abdülhamit dönemi maarif merkez teşkilâtı son şeklini almıştır⁸⁴:

Yeni düzenlemeye göre Maarif-i Umumiyye Nezareti aşağıdaki görünümü almıştır.

1. Nazır

2. Müsteşar (meclis-i maarif reisi Salih Efendi).

Müdürlükler:

1. Mekâtib-i Aliyye Dairesi (Yükseköğretim): Müdür. Aristokli Efendi.

2. Mekâtib-i Rüştüyye Dairesi (Ortaöğretim): Müdür Selim Sabit.

3. Mekâtib-i Sibyaniyye Dairesi (İlköğretim): Müdür Mustafa Efendi.

4. Telif ve Tercüme Dairesi: Müdür Ahmet Hamdi Efendi.

5. Matbaalar Dairesi (yayın): Müdür Artin Efendi.

Kâtip ve memurlar: 1. Mektupçu, 2. Başkâtip, 3. Altı kâtip (her daireye birer kâtip),

4. Evrak memuru, 5. Muhasebe mümeyyizi, 6. Muhasebe yardımcısı 7. Mühürdar.

⁸⁴ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 18.

Diğer Memurlar: 1. İki müfettiş, 2. Bir kütüphaneler müfettişi, 3. Bir tamirat müdürü.

Meclis-i Maarif: 1. Reis, 2. Beş üye.

Müzeler ve Rasathane, Maarif Nezaretine bağlıydı.

Bugün hâlâ devam eden öğretim basamaklarına göre ayarlanmış bulunan maârif merkez teşkilâtının esası 1879 yılında belirlenmiştir diyebiliriz. Bu teşkilât zamanla bazı değişikliklere uğrayarak daha da modernleşecektir⁸⁵.

1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesine göre 1881-1909 arasında vilayet maarif meclislerinin vilayet merkezleri ile kaza ve sancak merkezlerinde kurulması için büyük çabalar sarf edilmiştir. 1882’de evvela Diyarbekir ve Erzurum gibi nüfusu fazla olan büyük vilayetlerin merkezlerinde birer maarif meclisi kuruldu. II. Meşrutiyetin ilanına kadar hemen hemen bütün vilayet ve sancaklar ile kazaların önemli bir kısmında birer maarif meclisi teşkil edildi. Maarif meclisleri sorumlulukları altındaki bölgenin maarif gelir ve giderinden öğrencilerin diplomasının verilmesine kadar maarife dair bütün işlerle ilgilenirdi.

1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’ten sonra, 1909’da Maarif-i Umumiyye Kanunu adı ile yeni bir tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarıda özel öğretim konusunda ayrı ve geniş hükümlere yer verilmişse de, tasarının Meclis-i Mebusanda yasalaşması mümkün olmamıştır. Gayrimüslimler, tasarıdaki cemaatlere ait özel okullara ilişkin hükümlerin, bu okulların serbestliğini ihlal ettiğini ve bunun da Kanun-i Esasi’nin açık hükümlerine aykırı olduğunu belirterek, yasa tasarısına karşı direnmişlerdir⁸⁶.

II. Meşrutiyet döneminde özellikle Maarif Nezareti’nde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Meşrutiyetin ilânından hemen sonra Maarif Nezareti’nin hem dairelerdeki memur fazlalığını atmak, hem de eski II. Abdülhamit döneminin idarecilerini temizlemek için hızlı bir ıslahat faaliyetine girişilmiştir.

II. Meşrutiyet’ten sonra Maarif Nezareti’ndeki ilk örgüt değişimi Hakkı Bey’in yaptığı ıslahat sırasında oldu. Hakkı Bey, İlmiyye Dairesi ile İdare Dairesini birleştirdi ve

⁸⁵ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 30.

⁸⁶ Cemil Koçak, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **TCTA**, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 488.

üye sayısını da sekize düşürdü. Mekâtib-i İdadiyye, Rüştüyye ve İptidaiyye Daireleri yeniden açıldı. Bu dairelere yeni müdürler atandı⁸⁷.

Maarif Nezareti 1910 yılında vilayetlerdeki maarif idarelerine gönderdiği bir yazıda memurların görevlerini en iyi şekilde yapmalarını ve sorumluluk sahibi olmalarını istemişti. Ancak memurlar görevlerini istenilen şekilde yapmayınca, nezaret, “Maarif İntihab-ı Memurin Encümeni” adlı bir komisyon kurarak, memurları seçme işi buna bırakılmıştır.

1914 yılında Maârif Nazırı Şükrü Bey zamanında Meclis-i Kebir-i Maarif ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra Telif ve Tercüme Heyeti kurulmuş ve böylece geniş bir yayın faaliyeti başlatılmıştır. Ayrıca, maarif müdürlerinin görevlerini ve yetkilerini belirten bir tüzük yayınlanmıştır. 1916 yılında da Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatı’ndaki hükümlere göre, ilköğretim kurumlarını denetlemekle yükümlü olan müfettişlerin bu görevlerini nasıl yapacaklarına ilişkin bir talimatname yayınlanmıştır⁸⁸.

29 Temmuz 1914 tarihli nizamname ile eğitim ve öğretimle ilgili bütün kurumlar, kütüphane ve müzelerin idare ve teftişinden sorumlu olan Maarif Nezareti’nin teşkilat yapısı ile Meclis-i Maarif-i Kebirin çalışma esasları belirlenmiştir⁸⁹.

II. Meşrutiyet döneminde çıkan siyasi kargaşalıklar ve savaşlardan dolayı eğitimde planlanan yenilikler istenilen düzeyde uygulanamamıştır. Ancak yine de bir takım düzenlemeler yapılmıştır.

1. İlköğretim

1845'te Abdülmecit, bir gün Bâb-ı Âli'ye giderek sadrazama ve büyük memurlara milli eğitim problemi üzerinde çalışılması gerektiğini şu sözlerle anlattı: "Sana (sadrzama) ve bütün bakanlara tebaanın refah ve saadeti için lazım gelen tedbirleri geniş bir şekilde düşünmenizi ve görüşmenizi emrediyorum. Bu yolda ilerleme, din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan, ilim ve fen ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını ön plana alınacak işlerden sayıyorum"⁹⁰.

⁸⁷ Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 222.

⁸⁸ Yıldız, *Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim*, s. 20.

⁸⁹ 30 Temmuz 1914 (7 N 1332/17 Temmuz 1330) tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatası, BA, İ. MMS, 188-1, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, s. 280-284.

⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 182.

Bunun üzerine ilk girişim Batı kültürü görmüş kimselerden gelecekti. Nitekim de öyle oldu. 1845 (h. 1261)'de Bab-ı Âli'de sekiz kişilik bir komisyon kurularak mektep işleriyle daha esaslı surette uğraşılmağa başlandı. Bu komisyona Melekpaşazade Abdülkadir Bey başkanlık ediyordu. Bu zat 1825 (h. 1261)'de dağıtılan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi'ni kuranlardan ve bu sebeple sürgüne gönderilenlerden olup, açık fikirli bir adam olduğu gibi komisyon üyeleri arasındaydı. Avrupa'da tahsil görmüş olan Mekteb-i Harbiyye müdürü Emin Paşa ile Bab-ı Âli mütercim-i evveli Keçecizade Fuat Efendi (Paşa) gibi Batı dil ve kültürünü bilenlerin de bulunması bu yolda başarının gelmesinde önemli birer etken olmuşlardır.

Bu komisyon önce sıbyan, sonra rüştiye mekteplerinin zamanın ihtiyacına uygun surette ıslahını ve daha sonra yatılı olmak üzere bir Darülfünunun tesisine ve bu mekteplerin nizamlarını, talimatlarını ve programlarını yapmak üzere bir maarif meclisi kurulmasını teklif etmiş ve bu teklif hükümetçe de kabul olunarak 1841 (h. 1262)'de yukarıda adı geçen Emin Paşa'nın reisliği altında 6 üyeden oluşan bir Meclis-i Maarif-i Umumiyye kurulmuştur⁹¹.

İlköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri Nisan 1847 tarihli olarak çıkarılan ve "Etfalin [çocukların] talim ve tedris ve terbiyelerini ne veçhile icra eylemeleri lazım geleceğine dair sıbyan mekatibi haceleri efendilere ita olunacak talimat (çocukların sıbyan mekteplerinde ne tür bir eğitim alacaklarına dair sıbyan mektebi hozalarına gönderilen talimat)" başlığını taşıyan belgedir. Çocuğa yeni bakış açısı getiren bu belgenin temel hükümleri şunlardır: Tanzimat'a kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi nadir bir olaydı. Bu talimatname ile okuma yanında yazının da öğretilmesi bu mekteplerin amaçları arasında gösterilmiştir. Öğrenciler bilgi düzeylerine göre sınıflara ayrılacaktı. Fakat bu henüz bugünkü anlamda sınıflaştırma değildir. Kız ve erkek öğrenciler karışık değil kendi aralarında oturacaklardır. Sınıf geçme sistemi olmayıp, 4. sene sonunda okulu bitirme sınavı yapılacaktı⁹². Ancak bu eğitimin ıslahı alanında ilk girişimlerden olduğu gibi bunu uygulama sahasına koyacak kadronun da eksikliğinden dolayı uygulanamamıştır.

Maarif-i Umumiyye Nezaretinin kurulduğu 1857 tarihinden sonra sıbyan mekteplerinin ıslahı konusu tekrar gündeme gelmiştir. 1862 yılında kurulan bir komisyonda, 1847 yılındaki talimatın iyi hazırlanmış bir talimatname olduğu ancak ülke

⁹¹ Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, s. 440.

⁹² Geniş bilgi için, Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 160-164.

genelinde uygulanmasının zor olacağı düşünülerek, bu layihanın evvela İstanbul'da uygulanması uygun görüldü.

Meclis-i Muhtelit o tarihe kadar düzenli bir şekilde toplantılarını yapamamış olduğu gibi Meclis-i Maârif-i Umumiyyenin çalışmaları ise ihtiyaca cevap verecek seviyede değildi. Bu yüzden, her ikisi de 10 Şubat 1864 tarihli bir padişah emriyle kaldırılarak yeni bir "Maârif-i Umumiyye Heyeti" teşkil edildi. Maârif-i Umumiyye heyetinin görevleri ve üyeleri değişik iki komisyondan oluşuyordu.

1868 yılına gelindiğinde ise sıbyan mektepleri üzerindeki reform girişimleri daha da radikalleşmeye başladı. Bu yılın hemen başında Suphi Paşa ve Meclis-i Vâlâ tarafından "sıbyan mekteplerinin ıslahatına dair nizamnâme layihâsı" başlıklı bir nizamnâme hazırlandı. 10 maddeden oluşan nizamnamenin en önemli yanı söz konusu mekteplerde imlâ, coğrafya ve dört işlem gibi derslerin okutulması planlandı ki, böylece ilk defa dini-ahlaki nitelik taşımayan dersler programa dahil ediliyordu. Bir diğer cüretkar yaklaşım ise nizamnamenin pratiğe dökülmesiyle ortaya çıkacak mali yükü karşılamak üzere, Evkaf-ı Hümayun hazinesinin sıbyan mekteplerine ait ödeneğinin Maârif Nezâretine devredilmesi teklifi idi. Bunun altında yatan düşünce de ilköğretimi tamamen devlet kontrolüne almaktı. Ne var ki nizamname, mekteplerin genel düzeni ile ilgili olmakla ve önceki düzenlemelere önemli yenilikler eklemekle beraber genel uygulamaya konulamadı⁹³.

İlköğretimde esaslı düzenleme 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesiyle yapılmıştır. Nizamnamenin sıbyan okullarına ait hükümleri:

- **Genel Hükümler**

1. Her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle ve bir iki köyde en az birer sıbyan okulu bulunacaktır.
2. Sıbyan okullarının eğitim süresi dört yıldır.
3. Devam mecburiyeti erkekler için 6-10; kızlar için 7-11 yaşları arasındadır.
4. Bir mahalle veya bir köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir.

Bu hükümlerden, devletin, ilköğretimi bütün imparatorluğa yaymak ve öğretim yaşına gelmiş her çocuğa asgari bir eğitim vermek istediği anlaşılıyor. Daha önce

---

⁹³ Mehmet Ali Yıldırım, **Tanzimat Döneminde Meslek Okulları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 111.

ilköğretim reformunu İstanbul dışına taşırmayan zihniyetle mukayese edilirse, bu hükümlerin ne kadar ileriye dönük olduğu görülür.

- **Ders ve İmtihanlara Dair Hükümler**

1. Okutulacak dersler; yeni usulde elifba, Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, İlm-i hal, Yazı talimi, Fenn-i hesap, Tarih-i Osmani, Coğrafya.
2. Derslerde değişiklik ancak Nezaretin müsaadesiyle olacaktır.
3. İmtihanlar, köy ve mahalle ihtiyar meclisi huzurunda yapılacaktır.

Okutulacak dersler itibariyle, ilköğretimin önemi iyice anlaşılmaya başlamıştır. Dini ve dünyevi bilgiler arasında tam bir denge kurulmuş, hatta ikincisine ağırlık verilmiştir.

- **Hocalara Dair Hükümler**

1. Hocaların Osmanlı tebaasından ve Darülmuallimin mezunu olması şarttır.
2. Okulun nizamnamesine uymayan hocalar cezalandırılır veya işten atılır.

Darülmualliminin verdiği mezunların ne kadar az olduğu düşünülürse, bütün okullarına nizamnamenin istediği vasıfta hoca bulunamayacağı açıktır. Fakat böyle bir şartın konması artık, medreseli hocalardan bir şey beklenilmediğini ve Darülmuallimin mezunlarına ümit bağlandığını göstermektedir⁹⁴.

Yine bu nizamnamenin 3. maddesinde; her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman-Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır. 4. maddesinde; Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları, ilgili toplum tarafından karşılanacaktır. 9. madde; kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur⁹⁵.

Bu nizamnameden sıbyan mekteplerinin ders programında, Hesap, Tarih, Coğrafya gibi dersler yer almış, 1870'den sonra ise bazı okullar, öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi ders araç gereçleri ile tanışmıştır.

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra usul-i cedit adı verilen eğitim-öğretimde yeni bir müfredatın ve eğitim araç-gereçlerinde yeniliklerin uygulanacağı bir hareket başlatılmıştır.

⁹⁴ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 63.

⁹⁵ Nurettin Birol, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti'nde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri", **Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XI/24, Erzurum 2004, s. 212.

Usûl-i cedid hareketi ile iki ayrı tipte okul ortaya çıkmıştır. Bu okullar yeniliklerin uygulandığı iptidai mektepler ve yeniliklerin uygulanmadığı sıbyan yahut mahalle mektepleridir. Usûl-i cedid hareketinin ilk uygulaması Maarif Nazırı Cevdet Paşa⁹⁶ tarafından 1873 yılında Nuruosmaniye Camii'nde bulunan iptidai mektebi örnek mektep haline getirilerek başlatılmıştır⁹⁷. Mektebin ismi de Nuruosmaniye olup, 1882-1883 yılları arasında sahip olduğu öğrenci sayısı 35 idi⁹⁸. 1885-1886 yılları arasında mektebin muallimi Tahir Efendi idi⁹⁹.

II. Abdülhamit döneminde ilköğretim mekatib-i sıbyaniyye ve mekatib-i iptidaiyye olarak iki türlü idi. Usul-ı cedide adı verilen İptidai mektepleri Maarif Nezaretine, usul-i atika denen sıbyan mektepleri ise Evkaf Nezaretine bağlı idi.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin en son tarihçisi ve yine o dönemin Maarif Nazırlarından birisi olan Abdurrahman Şeref Bey de: "İlk yeni usul iptidai mektebini İstanbul'da açan Selanikli Abdi Kamil Efendi'dir ki Süleymaniye'de yeni bir iptidai mektebi kurmuştur. Bu mektep, diğer sıbyan mekteplerinin birer birer ortadan kalkarak yeni iptidai mekteplerinin kurulmasına sebep oldu" diyor¹⁰⁰.

1882'den sonra Maârif Nezâreti bu ikiliği kaldırmak için, ağırlığı iptidai okullarına kaydırmaya başlamıştır. Devlet Salnâmelerinde ve diğer vesikalarda, bu tarihten sonra, sık sık iptidai adının geçtiği görülmektedir. Böylece sıbyan okulları taraftarlarının ilköğretimin modernleşmesine karşı gösterdikleri direnme zayıflamaya başlamıştır. Bundan sonra da sıbyan okullarının usûl-i cedîdeye dönüştürülmesi hızlanmış ve 1909'a kadar pek çok okul yeni usul öğretimi uygular hale getirilmiştir¹⁰¹. Nitekim 1876'da İstanbul'da sayıları 6 olan iptidailer, 1903 yılında 263'e çıkmıştır. Vilayetlerde de 1876'da 200 civarında iken, 1892/1893'de 3.057'ye, 1905/1906 öğretim yılında 10.347'ye yükselmiştir¹⁰²

1.1. İptidai Mekteplerinde Ödül ve Cezalar

Öğretmenlerin iptidailerde verebileceği cezalar şunlardır:

⁹⁶ Batır, **Türkiye'de İlköğretim**, s. 4.

⁹⁷ Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", s. 47.

⁹⁸ **Devlet Salnâmesi**, h. 1300, s. 196.

⁹⁹ **Devlet Salnâmesi**, h. 1303, s. 329.

¹⁰⁰ Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, s. 468.

¹⁰¹ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 69.

¹⁰² Mehmet Emin Yolalıcı, "19. yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devlet'inde Eğitim ve Öğretim Kurumları", **Osmanlı**, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 286.

1. Sınıfa toplu uyarı,
2. Öğrenciyi tek başına uyarma,
3. Teneffüs esnasında kısmen alıkoyma,
4. Bir teneffüs esnasında geçici uzaklaştırma,
5. Kesin uzaklaştırma¹⁰³.

1891’de çıkarılan talimatnamenin 4. maddesinde, iptidaiyye mekteplerine muallim olarak atanacakların, “ darümuallimin-i iptidaiyyeden şهادetname almış bulunmaları ya da bir sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları, ayrıca iyi ahlaklı olmaları gerekir” denilmektedir. Yine bu talimatname ile İstanbul ve taşra iptidaiyelerinin “3 yıl”, köy iptidaiyelerinin de “4 yıl” olması kararlaştırılmıştır¹⁰⁴.

İlköğretim okulu öğrencilerinden başarılı olanlarına vaktiyle uygulanıp sonradan terk edilen ve üzerinde “sad-aferin” (yüz kere aferin) yazan nişanın, öğrencinin çalışma arzusunu artırdığı düşünülerek 24 Eylül 1882 tarihli bir emri ile tekrar uygulamaya konmuştur¹⁰⁵.

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim ve ortaöğretim sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. 10 Haziran 1909 tarihli bir kanun tasarısıyla, 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi yetersiz görülüp, 7-11 yaş arasındaki erkek çocuklarının ilköğretime gitmesi mecburi hale getirildi¹⁰⁶. Ayrıca 10 Ağustos 1911 tarihinde yeni hazırlanan Maarif Kanunu’na ilköğretimin mecburi olduğuna dair bir madde de eklendiği belirtilmektedir¹⁰⁷. 15 Ekim 1913 tarihinde kanunlaşan “Tedrisat-ı İptidaiyye Kanun-ı Muvakkati”(ilköğretim Geçici Yasası) ile iptidai ve rüştiye mektepleri bir çatı altında birleştirilmiştir. Bu kanun ile beraber Fransız eğitim sistemi örnek alınmıştır.

1908 tarihine kadar ilköğretimin ıslahı konusunda yapılan çalışmalar sonucunda, Anadolu’da okulların sayısı 14.000’ne, öğrenci sayısı da 175.000’ne yükselmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Emrullah Efendi’nin çabaları ile ilköğretim alanında

---

¹⁰³ Fatih Demirel, “Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar”, V/1, **History Studies**, 2013, s. 102.

¹⁰⁴ Batır, **Türkiye’de İlköğretim**, s. 9.

¹⁰⁵ 24 Eylül 1882 (11 Za 1299/12 Eylül 1298) tarihli irade-i seniyye, BA, DUİT, 38-26, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 164-165.

¹⁰⁶ 10 Haziran 1909 (21 Ca 1327/28 Mayıs 1325) tarihli İlköğretim Kanunu Tasarısı (Tahsil-i İptidai Layiha-i Kanuniyyesi), BA, ŞD. TNZ, 224-80, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 244-251.

¹⁰⁷ Maarif Nezareti tarafından Ankara Vilayetine gönderilen 11 Ekim 1911 (28 Eylül 1327) tarihli yazı, BA, MF. MKT, 1175-63, 18 L 1329, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 262-263.

düzenlemeler yapılmış, ancak değişime karşı direnmeler devam etmiştir. Emrullah Efendi tarafından hazırlanan Tedrisat-ı İbtidaiyye Layiha-i Kanuniyyesi, 15 Ekim 1913'de Tedrisat-ı iptidai-i Kanun-ı Muvakkatı olarak kabulünden sonra uygulanabilmiştir. Geçici kanunla ilköğretim alanında köklü değişiklikler yapılmıştır. Devlet, ilköğretimde okulların yapımıyla ilgili sorumlulukları üzerine almaya başlamıştır. Rüştîyelerle iptidai mektepler birleştirilmiş, ilkokullar 6 yıllık merkez iptidailerine haline dönüştürülmüştür. Programa göre ilkokullar; 7-8 yaşları Devre-i İbtidaiyye (başlangıç devresi), 9-10 yaşları Devre-i Mutavassıta (orta devre) ve 11-12 yaşları Devre-i Aliyye (yüksek devre) olarak üç devreye ayrılmış, her devrede okutulacak dersler belirlenmiştir. Kanunun birçok maddesi Cumhuriyet'in ilanından sonra da yürürlükte kalmıştır¹⁰⁸. Ancak, Gündüz, eserinde 1912 yılından itibaren rüştîyelerin kaldırılıp bir üst seviye olan idadi mektepleriyle birleştirildiğini belirtmektedir. Frank A. Stone, Emrullah Efendi'nin hazırlamış olduğu ilköğretim nizamnamesiyle öğretmen maaşlarının öğrencilerden alınan ya da hayırsever bağışlarından gelen ücretlerle değil, merkezi bütçeden verilmesini de şart koştuğunu belirtmektedir¹⁰⁹.

2. Rüştîye Mektepleri

Tanzimat döneminde açılan ortaöğretim kurumları arasında rüştîyeler, Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye (1839), Mekteb-i Maârif-i Adli (1838), Askerî idadiler (1846), Mülkiye rüştîyeler (1847) ve Dârü'l-maârif (1849) sayılabilir. Meclis-i Umûr-ı Nâfianın 1838'de hazırladığı "Umûr-ı maârife müteâllik işler hakkında" ki lâyhaya göre kurulan bu okullar bir rüştîyeler sistemi oluşturmaktadır¹¹⁰.

18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin iki temel eğitim kurumu olan medreseler ve sıbyan mektepleri devletin istediği seviyede amaçlarına hizmet etmişlerdir. Ancak bu dönemde savaştan alınan yenilgilerin artması, eğitim hiyerarşisinde görülen aksaklıklar eğitim alanında ıslahat yapılmasını mecbur kılmıştır. Ancak bu dönemde eğitimde reform sivil eğitime yönelik olmayıp, Batı'da gelişen savaş teknolojilerini iyi bilen modern askeri sınıfların oluşturulmasına yönelik bir eğitim ıslahına gitmiştir. Devlet, buna yönelik Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Nizam-ı Cedid gibi modern askeri okullar ile askeri sınıflar kurmuştur. Modern askeri okullara ve elbette

¹⁰⁸ Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri", s. 50.

¹⁰⁹ Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s. 103.

¹¹⁰ Süleyman Tenger, **Rüştîye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 18.

açılacak olan yüksek okullara öğrenci alımı da medreseler ile sıbyan mekteplerinden yapılacaktı. Ancak askerî okullar, yüksekokullar ve sıbyan mektepleri arasında aldıkları eğitim bakımından çok büyük fark vardı. Dolayısıyla sıbyan mektebinden gelen bir öğrencinin askeri okulda başarılı olması çok zordu. Bundan dolayı hem askeri okullara hazırlık hem de medreselerin sıbyan mekteplerine yapılacak ıslahattan rahatsız olmalarını engellemek için (çünkü medrese ve sıbyan mektepleri evkaf nezaretine bağlıydı), ara okul olarak rüştiye mektepleri kurulmuştur. 1839'un başlarında, ilköğretim okulu niteliği taşıyan ve askeri olmayan ilk kurumlar, formel öğrenim görmemiş genç memurlara eğitim vermek üzere açılan “Mekteb-i Maarif-i Adliyye” ve “Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye” idi¹¹¹. Bu iki okulda devletin ihtiyaç duyduğu memurlar yetişmekteydi. Sonraki yıllarda açılacak bu derecedeki okullara rüştiye mektebi deneceği için bu okullara ilk rüştiye mektepleri de diyebiliriz. Bu iki mektep, hem memur yetiştirmek hem de mevcut memurların bilgilerini arttırmak için açılmış olduğu için bunlara birer meslek okulu da diyebiliriz.

Yeni bir eğitim anlayışına açık olan II. Mahmut, Meclis-i Umûr-ı Nafiaya bir rapor hazırlamasını emreder. Raporda Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde eğitim ve ilim konusunda çok yüksek olduğu, ancak daha sonra çeşitli nedenlerle bozulduğu ve düzeltilmesi için harbiyye, bahriye, mühendislik ve tıp ile ilgili yeni okulların açılacağı belirtilmiştir. Raporun esas konularından birini teşkil eden ve Sınıf-ı sâni (ikinci sınıf) olarak adlandırılan rüştiye mekteplerine, bir iki defa Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiş ve ilmihal okumuş olan öğrencilerin alınması öngörülmektedir. Bu mektepte okunacak dersler ise Türkçe, Birgivi Risâlesi¹¹² ve diğer ahlak kitapları, hat ve kitabet dersleri olarak programlanmıştır. Bu mektebi bitiren öğrenciler kabiliyet ve başarısına göre, kurulmuş olan yüksekokullardan istedikleri birine alınacaklardır¹¹³.

Yapılan resmi yazışmalardan sonra eski bir kadı ve evkaf müfettişi olan İmamzade Esat Efendi'nin nazırlığı altında Mekatib-i Rüştiyye Nezareti adında idari bir teşkilat kurulup Kasım 1838'de faaliyetlerine başladı. Burada karşımıza çıkan “rüştiye” kavramı eğitim kurumlarını ifade etmek üzere ilk kez kullanılıyordu. Mekatib-i Rüşdiyye

¹¹¹ Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi**, s. 57.

Mekteb-i Maarif-i Adliyye'deki “adli” kelimesinin adliye ile ilgisi olmayıp, II. Mahmut bu sıfatla anıldığı için mektebe bu isim verilmiştir. Bkz. Ergin, s. 394-406.

¹¹² 1523 yılı Balıkesir doğumlu olan İmam Birgivi hazretleri tarafından kaleme alınan bu eser, İslam itikadının ve ahlakının özeti olup, haimce de küçüktür. Eser, padişahın köydeki çobana kadar asırlar boyunca el altında bulundurulmuş bir ilmihal ve irşad (doğru yolu gösterme) kitabı olmuştur.

¹¹³ Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri”, **Türkler**, c. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 65.

Nezaretinin yetki alanı Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye ile sınırlıydı. Mekatib-i Rüşdiyye Nezareti, 1849'a kadar varlığını sürdürmüş olup, nezaretin nazırı İmamzade Esad Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine atanmasıyla birlikte lağv edildi. Bu atamayla Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye yeni kurulmuş olan Mekatib-i Umumiyye Nezaretinin denetimi altına girdiler¹¹⁴.

Sultan Abdülmecid'in isteği üzerine 1845'de kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın aldığı kararlardan sonra rüştiye mektepleri Darülfünuna talebe yetiştiren ortaöğretim kurumları olarak kabul edilmiştir.

Bu şekilde görevleri ve durumları tespit edilmiş olan rüştiyelerin, 1846'da Mekâtib-i Umumiyye Nezaretinin kurulmasıyla, açılmasına başlanmıştır¹¹⁵. 1847 yılında bu konuda ilk önemli teşebbüs, Mekâtib-i Umumiyye nâzırı olan Kemal Efendi'nin, İstanbul Davut Paşa'da eski bir sıbyan mektebini rüştiye haline getirerek, orada imtihanla aldığı öğrencilere yeni teknik ve usullere göre dersler okutmasıdır. Bu rüştiye mektebinin adına "Davutpaşa Taş Mektebi" denilmektedir. Rüştiye mekteplerine olan ihtiyaç artınca İstanbul'daki sıbyan mekteplerinden 120 tanesi rüştiye mektebine çevrilmek istendi. Ancak ekonomik sıkıntılar ve öğretmen eksikliğinden dolayı 30 kadar sıbyan mektebinin rüştiye mektebi olarak düzenlenmesine karar verildi. Şimdilik İstanbul'da üç, Üsküdar ve Tophane'de ise birer olmak üzere toplam beş rüştiyenin açılması uygun görülmüştür¹¹⁶. Bu mektepler faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürünce bunlara olan ilgi arttı ve öğrenci sayıları birkaç kat daha arttı.

Davutpaşa Rüştiye Mektebi'nin 1882-1883 yılları arasında muallim-i evveli Mehmet Efendi olup, toplamda 10 muallim görev yapmaktaydı. Mektep, aynı yıllarda toplam 70 öğrenciye sahip olup, beş öğrenci mezun olmuştur¹¹⁷.

1850 yılında rüştiyelerin sayısı İstanbul'da altıya çıkarılmış ve öğrenci mevcudu da 870 olmuştur¹¹⁸. İstanbul'da rüştiyelerin sayısı 1852 yılında 10'a ulaşmıştır. 1848'de açılan Darülmualimin ilk mezunlarını vermeye başlayınca da vilayetlerde rüştiyelerin açılması yoluna gidilmiş ve 1853 tarihinde büyük merkezlerde 25 rüştiye açma planlanmış olup, bunların yedisinin Anadolu'da, 15'inin Rumeli'de ve üçünün Ege Adalarında yapılmasına

¹¹⁴ Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi**, s. 55-59.

¹¹⁵ Kodaman, **Abdülhamit Devri eğitim Sistemi**, s. 92.

¹¹⁶ Tenger, **Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi**, s. 22.

¹¹⁷ **Devlet Salnâmesi**, h. 1300, s. 195.

¹¹⁸ Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", s. 75.

padişah tarafından izin verilmiştir¹¹⁹. Yine bu dönemde matematik, fizik, coğrafya gibi pozitif dersler artırılarak modern eğitime geçilmek istediği anlaşılmaktadır.

2 Mart 1861 tarihli bir irade ile yeni rüştiye mekteplerine dışarıdan öğretmen tayin edilmesiyle Darülmualimin (Öğretmen Okulu) öğrencilerinin açıkta kaldığı için şikayet edilmesi üzerine, açılacak okullara öncelikle Darülmualimin mezunlarının alınması, yeterli olmadığı durumlarda da dışarıdan uygun olanların tayin edilmesi kabul edilmiştir¹²⁰.

1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa ile Şura-yı Devletin Maarif Dairesinde hazırlanmıştır. Nizamnamenin 18-26. maddeleri arası rüştiye mektepleri ile ilgilidir. Bu nizamnameden sonra, hane sayısı beş yüzü aşan kasabalarda rüştiye mektebinin açılması, devlete ait boş binaların rüştiye mektebine dönüştürülmesi, uygun resmi bina olmayan yerlerde halk tarafından bir binanın okul olarak verilmesi, hane sayısı beş yüzden az olan yerlerde ise sıbyan mektebinin açılması kararlaştırılmıştır¹²¹.

16 Mart 1864 tarihli bir mazbataya göre, ailelerin çocuklarını önemli bir sebep yok iken rüştiye mekteplerine göndermemesi durumunda bir takım tedbirlerin alınacağını öngörüyordu. Buna göre, resmi dairelere memur, askeri idadilere ve medreselere öğrenci olarak girmek isteyenlerden rüştiye mektebi diploması istenmesi şartı getirilerek, rüştiye mekteplerine olan rağbetin artırılması amaçlanmıştır¹²².

10 Ekim 1888 tarihinde, rüştiye mekteplerindeki öğrencilerin tek tip elbise giymeleri konusunda bir karar alınmasına rağmen bu karara riayet edilmediği anlaşılıp, öncelikle İstanbul'da bulunan rüştiye mekteplerinde ardından da taşra mekteplerinde kararın uygulanması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur¹²³.

Rüştiye mekteplerine verilen önemle bu okuların sayısı ülke genelinde hızla artmaya başlamıştır. İstanbul'da 1903/1904 senesinde 16'sı erkeklere, 14'ü kızlara ait olmak üzere 30 rüştiye vardı. Bu sayı 1909'da 73 olmuştur. Ülke genelinde ise, 1876'da

¹¹⁹ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 92.

¹²⁰ 2 Mart 1861 (19 Ş 1277) tarihli irade-i seniyye, BA, İ. MVL, 444-19767, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 68-69.

¹²¹ Maarif Nezareti tarafından Bab-ı Âli'ye gönderilen 12 Haziran 1872 (6 R 1289/31 Mayıs 1288) tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 1-73, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 140-141.

¹²² Maarif Nezareti tarafından hazırlanan (27 M 1291/4 Mart 1290) tarihli mazbata, BA, MF. MKT, 17-114, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 150-152.

¹²³ Maarif Nazırı tarafından Şehremanetine gönderilen 10 Ekim 1888 (22 Za 1305/19 Temmuz 1304) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 102-39, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 198-199.

rüştiye sayısı 425 iken, 1906/1907'de 619 olmuştur. Bu okullarda 40.000 civarında öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu rüştiyelerden 74 adedi kız rüştiyesidir. Kız rüştiyelerinin öğrenim süresi 6 yıldır. 1875 yılından itibaren askeri rüştiyeler de açılmıştır. İlk askeri rüştiye İstanbul'da tesis edildi. 1903/1904 öğretim yılında İstanbul'da 8 adet askeri rüştiye mevcuttur. 1906/1907'de ülke genelinde ise sayıları 25 olmuştur¹²⁴.

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesiyle çocuklarına kendi dinlerini öğretmek amacıyla Müslüman ve gayrimüslimler için ayrı ayrı rüştiye mektepleri açılması uygun görülmesine rağmen rüştiye müfredatında din derslerine daha az yer verilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde yavaş yavaş gelişen rüştiye müfredatı, I. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren "medrese" eğitiminden uzaklaşmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonunda müfredata Fransızcanın da konmasıyla "medrese" anlayışından tamamen farklılaşmıştır¹²⁵.

II. Abdülhamit Dönemi'nde çıkan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile rüştiye mektebi kurulan bazı yerlerin Rus hakimiyetine girmesi neticesinde ülke genelinde rüştiye sayısında bir azalma görülmüştür. Ancak 1879'da Mekatib-i Rüşdiyye Dairesinin kurulup, dairenin başına da ilk pedagojik eserlerden olan "Rehnüma-i Muallimin"¹²⁶ adlı eseri neşreden ünlü eğitimci Selim Sabit Efendi'nin getirildiğini, rüştiye mekteplerinin denetim altına alınıp, yeni düzenlemelerin yapıldığını ve yeni rüştiyelerin açıldığını görüyoruz.

Selim Sabit'in ifadesinden 1878-1884 yılları içinde 170'e yakın rüştiyenin açıldığını ve sayılarının 300'den 470'e çıktığını anlıyoruz. Aynı yıllarda (1879-1885), dört defa sadrazam olan Said Paşa, II. Abdülhamit'e sunduğu lâyhada, vilâyetlerde 119, İstanbul'da 17 rüştiye tesis ettirdiğini beyan etmektedir¹²⁷.

Tanzimat Devri'nde kız rüştiyelerinin açılmasına da önem verilmiştir. 31 Ekim 1858 tarihinde Sultan Ahmet civarında Cevri Usta Mektebi kızlara tahsis edilerek Kızlar Rüştiyesi (İnas Rüştiyesi) açılmıştır. Buna Sultanahmet Kız Rüştiyesi de denir¹²⁸. Bu kız rüştiyesine pek katılımın olmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra 1862 yılında İstanbul'da At

¹²⁴ Yolalıcı, "Osmanlı Devlet'inde Eğitim ve Öğretim Kurumları", s. 286.

¹²⁵ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s. 70.

¹²⁶ Rehnüma-i Muallimin, sıbyan mektebi muallimleri için kaleme alınan ve metodik bilgiler içeren bir eserdir. Eserde, sıbyan mekteplerindeki öğretim metotları, ders programları, öğrenim ilke ve teknikleri, öğrenci özellik ve etkinlikleri ile okul yönetimi ve sınıf disiplininin bahsetmektedir, Ramazan Buyrukçu, "Selim Sabit Efendi'nin Rehnüma-i Muallimin'ine Pedagojik Bir Yaklaşım", IV/12, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Ocak-Nisan 2002.

¹²⁷ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 96.

¹²⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 164.

Meydanı'nda bir mektep kız rüştiyesine tahsis edilip, kızların eğitiminin dini bir görev olduğu belirtilmiştir. Ancak Şanal, makalesinde 1859'da İstanbul'da açılan "Cevri Usta (Kalfa) İnas Rüştiyesine, Sultanahmet (At Meydanı) Kız Rüştiyesi de denilmekteydi" diyor¹²⁹. Bu ilk kız rüştiyesinden sonra 1869 yılında İstanbul'da çeşitli yerlerde 7 aded daha kız rüştiyesi açılmıştır.

İlk açılan bu kız rüştiyelerinde öğrencileri okutacak bayan öğretmen bulunamadığından nakış derslerini bayan öğretmenler, diğer dersleri ise erkek öğretmenler okutmuştur. Bu okullara bayan öğretmen yetiştirmek üzere 1870 senesinde Darülmuaallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır.

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, kız rüştiyelerinin açılması ve öğretimini de esasa bağlamıştır. Buna göre kız rüştiyeleri ancak büyük vilayetlerde açılacaktır. Halkı sadece İslâm veya Hıristiyan olan şehirlerde bir İslâm veya Hıristiyan Okulu, karışık olan yerlerde ise ayrı ayrı iki okul açılacaktır. Ancak, azınlık tarafı için 500 haneden sonra kız rüştiyesi açılabilirdi. 1874 yılında sayıları sekize çıkan kız rüştiyeleri ilk mezunlarını da vermiştir. Bu sene Sultan Ahmet, Beşiktaş ve Üsküdar Kız Rüştiyeleri mezun vermişlerdir¹³⁰. 1878 yılında İstanbul'da 21 rüştiye okulu olup, bunların 12'si erkek, dokuzu ise kız rüştiyesi idi. Bu okulların öğretmen mevcudu 167, öğrenci mevcudu ise 1.795 idi. 1903 yılında ise erkek rüştiyeleri 15, öğretmen sayısı 206, öğrenci sayısı da 4.237'ye yükselmiştir. 1878 yılında kız rüştiyelerinin öğretmen mevcudu 38, öğrenci mevcudu ise 309'dur. 1903 yılında ise bu rüştiyelerin sayısı 11'e öğretmen sayısı da 70'e yükselmiştir. Öğrenci sayısı artarak 1.640'a çıkmıştır. Bu devirde rüştiyelerin ve bunların üstünde bulunan idadilerin açılmasına hayli önem verilmiş ve bugün faaliyette bulunan birçok lise bu dönemde yapılmıştır¹³¹.

II. Abdülhamit Dönemi'nin sonlarına doğru (1906-1907 yılları arasında) Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 619 rüştiye bulunmaktaydı. Bu 619 rüştiyeye devam eden toplam öğrenci sayısı ise 40.000 civarındaydı¹³². II. Abdülhamit Dönemi maarif çalışmalarını, Tanzimat dönemindeki eğitim faaliyetleriyle karşılaştırırsak imparatorluk için yeterli olmasa da birkaç katı daha fazla bir ilerlemeden bahsedebiliriz.

¹²⁹ Şanal, "İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları", s. 387.

¹³⁰ Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", s. 81-83.

¹³¹ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, MEB, İstanbul 1970, s. 129-130.

¹³² Şanal, "İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları", s. 390.

Rüştiye mekteplerinde II. Meşrutiyet Devrinde yapı ve program değişiklikleri yapılmıştır. Gerek Tanzimat Devri'nde gerekse Abdülhamit Devri'nde rüştiyeler ortaöğretim kademesinde yer alırken, II. Meşrutiyet Devri'nde giderek ilköğretim kademesine geçirilmişlerdir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusana sunduğu “Tedrisat-i İbtidaiyye Kanunu Layihası”nda rüştiye okullarını ilköğretimin yüksek kısmı olarak nitelemiştir. Rüştiyeler idadiye geçişteki son aşama olarak görülmüştür.

Bu tasarı ancak 1913 yılında kanunlaşabilmiş ve rüştiyeler iptidailerle birleştirilmişlerdir. II. Meşrutiyet Devrinde kurumsal değişikliklere uğrayan rüştiyelerin programlarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu yeni duruma göre üç yıl olan rüştiye okulları ve sınıflarında fen ve sayısal dersler daha ağırlık kazanmıştır¹³³.

3. İdadi Mektepleri

İdadi sözcüğü, sözlükte bir şeyi hazırlamaya mahsus yer anlamına gelir¹³⁴. İlk idadiler devletin öncelikli ihtiyacından dolayı askeri idadiler olup, ilk askeri idadi için İstanbul'da Maçka'daki eski Mekteb-i Harbiyye binası tahsis edildi. Ancak bina tamire muhtaç olduğundan gerekli onarımlar bitinceye kadar askeri idadi, Harbiyye Mektebi'yle birlikte Beşiktaş Sahil Sarayı'ndaki Çinili Köşk'e nakledildi¹³⁵.

Önceleri Harb Okulu ve Askeri Tıbbiyye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak, onları bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırmak amacıyla açılan hazırlama sınıflarına idadi ismi verilmiştir. 1847'de bunlardan ordu merkezlerinde ve askerlik bakımından mevkiine önem verilen Bursa ve Bosna'da da birer tane açılmıştır¹³⁶. Ergün, Türkiye'de ilk idadilerin ordu merkezlerinde 1845 yılında açıldıklarını ve 1875'de askerî rüştiyeler açılıncaya kadar, idadi olmalarına rağmen, rüştiye seviyesinde öğretim verdiklerini belirtiyor¹³⁷. İstanbul'da açılan ilk idadi, Nisan 1845'de açılan Mekteb-i Fünun-ı İdadiyye'dir. Bu okul, 1872'de Kuleli Kışlasına taşınınca “Kuleli Askeri İdadisi” olarak anılmıştır¹³⁸.

¹³³ Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri”, s. 86-87.

¹³⁴ Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 409.

¹³⁵ Cemil Öztürk, “İdâdî”, **DİA**, c. XXI, İstanbul 2000, s.464.

¹³⁶ Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, s. 130.

¹³⁷ Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 31.

¹³⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 166.

2 Şubat 1853 tarihinde, idadi mekteplerine alınacak öğrencilerin Rüştîye Mektebi, Darülmaarif, Mekteb-i İrfaniyye ve Mekteb-i Edebiyye mezunu ve yaşça uygun olmasına dikkat edilmesine ve geri kalanının da dışarıdan alınması kararlaştırılmıştır¹³⁹.

1868'de açılan ve lise düzeyinde eğitim veren Galatasaray Sultanisi ilk sivil idadi mektebidir. 19 Haziran 1875 tarihinde, mektebin Fransızca öğretimine yönelik dersleri dışında kalan diğer dersleri Türkçe okutması istenmiş, ancak, mektep yönetimi buna uymayınca 1875 ders yılı başından geçerli olmak üzere Fransızca dersi dışında kalan derslerin Türkçe okutulması için ders kitaplarının Türkçeye tercüme edilip, ders programının da yeni usulde hazırlanmasına karar verilmiştir¹⁴⁰.

1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesiyle idadi mektepleri gerçek anlamda gündeme gelmiş ve ortaöğretim kurumu olarak gerçek hüviyetini kazanmıştır.

Bu nizamnameye göre;

1. İdadiler, rüştiye mezunu müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada öğrenim yaptıkları yerler olacaktır.
2. Bin haneden fazla olan ve buldukları yerin önemine göre her kasabada bir idadi mektebi bulunacaktır.
3. İdadilerin inşa masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır.
4. Her idadide muavinlerle birlikte altı öğretmen bulunacaktır.
5. İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup, şu dersler okutulacaktır: Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmani, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Tarih-i Umumi, Cebir, Hendese, İlm-i Mesâha, Kimya, Resim, Hesap, Defter tutma, Hikmet-i Rabiyye, İlm-i Mevâlid ve Coğrafya¹⁴¹. 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinin 33. ve 41. maddelerinde açılması öngörülen idadiler, Harbiyye Askeri Tıbbiyye'ye gitmek isteyen öğrencilere eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılmış hazırlık sınıflarıdır¹⁴².

¹³⁹ Sadaret tarafından Serasker Paşa, Kaptan Paşa, Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Paşaya hitaben gönderilen 23 Şubat 1853 (14 Ca 1269) tarihli tezkire, BA, A. MKT. NZD, 73-27, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 50-51.

¹⁴⁰ Maarif Nezaretinin 19 Haziran 1875 (15 Ca 1292/7 Haziran 1291) tarihli mazbatası, BA, MF. MKT, 29-1, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 154-155.

¹⁴¹ Derya Demirel, **Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2007, s. 83.

¹⁴² Parmaksız, **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi**, s. 60.

1873 tarihinde Darülmaarif, idadiye çevrilmiş ve böylece ilk mülki (sivil) idadi açılmıştır. Vilayetlerde ise ilk defa Mora Yenişehir'inde 1875'de bir idadi açılmıştır. Yine bu tarihte Darümuallimin içinde bir idadi şubesi kurulmuştur. İlk mülki idadiden sonra 1873 Ağustos'unda İstanbul'da üç veya dört idadi okulu daha açılmasına karar verilmiştir. Fakat bunların hangi semtlerde açılacağı belirtilmemiştir¹⁴³. İdadilerin ülke çapında yaygın hale gelmesi II. Abdülhamit dönemiyle beraber gerçekleşecektir. Zira, 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açılabilmiştir. Bu idadiler: Darülmaarif, Fevziye (Tophane)¹⁴⁴, Beşiktaş, Fatih, Davut Paşa ve İbrahim Ağa Çayırı İdadileridir. Açılan bu idadiler de ne öğretmen ne de program yönünden yeterlidir. Çoğu kiralık binalarda veya başka maksatla yapılmış yerlerde geçici olarak açılmıştır¹⁴⁵. Sivil idadilerin geç gelişmesinde orduya nitelikli eleman yetiştirmek için askeri ve mesleki- teknik eğitim ihtiyaçlarına öncelik tanınması, mali sıkıntılar ve öğretmen eksikliğini etken olarak gösterebiliriz.

4 Ekim 1886 tarihinde, İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiyye dahilinde yer alan idadi şubesinin oradan ayrılarak iki sınıftan oluşan müstakil bir idadi mektebi haline getirilmesine dair bir irade çıkmıştır¹⁴⁶.

Taşrada sivil idadilerin yaygınlaşması II. Abdülhamit döneminde olmuştur. Taşradaki idadiler, rüştiyelerle beraber kurulup geliştirilmişlerdir. Vilâyet merkezlerinde yedi, sancak merkezlerinde de beş yıl öğretim süreli idadiler açılmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar idadiler taşradaki hem yükseköğretim hem de mesleki öğretim kurumu olmuşlardır¹⁴⁷. 23 Eylül 1902 tarihli bir genelge ile idadilerin öğretim sürelerine bir sene ilave edildiği ve bu durumda okullar için ihtiyaç duyulan tahsisatın da artırıldığı, öğretmenlere haftada 24 saatten fazla ders verilmeyeceği ve ihtiyaç halinde dışardan getirilen uzman kişilere de ders verdirilebileceği belirtilmiştir¹⁴⁸.

İdadilerin önemi anlaşılmasına rağmen, hemen açılmaları yoluna gidilememiştir. Bunun en büyük sebebi parasızlıktı. Çünkü idadiler, gerek daimi giderleri, gerekse de tesis

¹⁴³ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 117.

¹⁴⁴ Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, s. 500.

¹⁴⁵ Demirel, **Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler**, s. 86.

¹⁴⁶ 4 Ekim 1886 (5 M 1304/22 Eylül 1302) tarihli irade-i seniyye, BA, DUİT, 115-43, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 190-191.

¹⁴⁷ Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, s. 31.

¹⁴⁸ Maarif Nezareti tarafından tüm Maarif Müdürlüklerine gönderilen 23 Eylül 1902 (14 Eylül 1318) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 662-47, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 224-225.

ve inşaa masrafları bakımından oldukça pahalıya mal oluyordu. Fakat Sadrazam Sait Paşaa, buna çare bulmak üzere, evvelce ilköğretim için kabul olunan öşrün öşrü nisbetindeki vergiyi kaldırmış, bunun yerine 1883 (h.1300) yılından itibaren âşarın 1/7 ve 1/4'i alınıp ve ayrıca müsakkafat vergisinin de % 6'sının maarife ayrılmasını temin etmiştir. Bu şekilde sağlanan mali kaynaktan idadilerin masraflarına da karşılık bulunmuş oldu. Bunun sonucu olarak vilayetlerde idadilerin açılmasına girişildi. Nitekim ilk hamlede, 1885 (h.1302) yılında Bursa, Edime ve Çanakkale'de birer idadi açılmıştır. Aynı yıllarda İzmir, Selânik, Trabzon, Rodos, Konya, Elâzığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas şehirlerinde idadi okulu açılmasına karar verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır. Ayrıca, Erzurum, Hakkari, Diyarbakir, Zor, Burdur, Karesi, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice'de de birer idadi yapılması için mahalli makamlarla temasa geçilmiştir. Bu idadilerin kısa zamanda tamamlandığını ve hatta İzmir, Manastır gibi büyük yerlerdeki idadilerin yatılı hale getirildiğini görüyoruz. Yatılı idadilerin oluşturulmasındaki sebep köy ve kazalarda ikamet edip, vilayet merkezlerindeki idadilere gelemeyecek durumda olan fakir çocukların okumasını teşvik etmek için idadiler leyli hale getirilmiştir¹⁴⁹.

1892'de yayımlanan resmi bir tebliğde, taşra idadileri, beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayırıma yine mali imkansızlıklar yüzünden gidilmiştir. Zira her vilayet ve sancakta, yedi yıllık leyli idadiler açmaya her şeyden önce maarif bütçesi müsaade etmiyordu. Bundan ötürü sancaklarda ve maarif geliri az olan vilayetlerde beş yıllık yatılı olmayan okullar uygun görölmüştür. Her iki tip idadi de rüştiye sınıflarını içine alıyordu. Leyli idadilere, ücretsiz talebe alındığı gibi ücretli talebe de alınıyordu. Beş ve yedi yıllık idadilere mahsus talimatnamelere gelince; İdadiler, ilk yıllar, 1869 Nizamnamesine ve 1873'te açılan mülki idadilere öngörölen bazı genel hükümlere uygun olarak idare edilmişlerdir. Fakat daha sonraki yıllarda, idadilerin rüştiyelerle birleşerek leyli-nehari, sancak-vilayet, beş yedi yıllık gibi isimler altında açılmaya başlaması, yeni bir talimatname yapılmasını zaruret haline getirmiştir. Nitekim 1892 (h.1310) yılında idadiler için bir talimatname hazırlanarak müdürlerin, muavinlerin, mubassırların vazifeleri ve talebelerle ilgili hususlar, ayrıntılı bir şekilde hükümlere bağlanmıştır. 128 maddelik bu talimatname, devrin sonuna kadar vilayet ve sancak idadilerinde uygulanmıştır. İdadilerin

---

¹⁴⁹ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 119.

bu şekilde düzenlenmesiyle bunlara olan rağbet artmış ve eskiye göre talebe sayısında önemli artışlar olmuştur. Örneğin, 120 öğrenci kapasiteli olarak yapılan Erzurum idadisinde talebe sayısı 400'e çıkmış ve diğer idadilerde de buna benzer önemli artışlar olmuştur¹⁵⁰.

1869 tarihinde Maarif-i Umumiyye Nizamnamesine göre, mevcut eğitim kurumu Sultani mektebi ile açılması planlanan idadi mekteplerinde başarılı olacak öğrenciler için mükâfat verilmesi karara bağlanmıştır. Kazananlara ödül verilmek üzere bir resmi merasim komitesi oluşturularak tören düzenlenecektir. Sınav İstanbul'da ise komite maarif nazırının başkanlığında ve Meclis-i Kebir-i Maarif heyeti ile Darülfünun erkânı, mekâtib nazırları, vükelâ-ı fihâm (itibarlı kişiler), büyükelçiler ve yüksek dereceli memurlardan oluşturulacak. Sınav vilayette yapılıyor ise valinin başkanlığında olarak yerel hükümet memurları, Meclis-i Maarif üyeleri, sınav olunan öğrencilerin aileleri ve halktan ileri gelen kişiler hazır bulunarak özel bir yerde tören yapılacaktır. Toplanan heyet huzurunda ödül alacak öğrencilerin isimleri sesli olarak okunacak ve her biri ödülünü maarif nazırının veya valinin elinden alacaktır. Birinci olanlara Sultani Mektebi'nin yüksek bölümünün üçüncü senesi dersleri sınavlarına ait olan *iki adet gümüş* ve idadi mekteplerinin üçüncü senesi imtihanları için *iki tunç madalya* verilecektir¹⁵¹.

İdadi binaları; genellikle iki katlı, yığma taş bloklardan oluşan ve döşeme malzemesi ahşap olarak tasarlanmış yapılardır. Cephe, ikili ya da üçlü gruplar halinde düzenlenen kemerli ya da alınlıklı pencereler ile hareketlendirilmiştir¹⁵².

1902 yılında, öğretim sürelerine göre mevcut derslerin fazla olduğu ve öğrencilere ağır geldiği düşünülerek yatılı idadiler sekiz, gündüzlüler ise altı yıla çıkarılmıştır. Aynı zamanda bazısına ziraat, bir kısmına ticaret ve sanayi dersleri konularak idadiler çeşitli amaçları olan mektepler haline getirilmiştir. Ancak 1906'da bu uygulamadan vazgeçilmiş ve idadiler tekrar eski durumuna döndürülmüştür. II. Abdülhamit devri sonlarında İstanbul'daki idadi sayısı dokuza, taşradakilerle birlikte Osmanlı topraklarındaki toplam idadi sayısı 109'a çıkmıştı. Bunların 93'ü resmî, 19'u özel ve 5'i de askeri idi. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 20.000'e yaklaşmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaöğretim konusunda yapılması düşünülen ıslahata paralel olarak vilayet merkezlerindeki

¹⁵⁰ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 122-128.

¹⁵¹ Muammer Demirel, "Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükafat", **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, II/1, 2013, s. 36-37.

¹⁵² Parmaksız, **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi**, s. 62.

bazı idadiler sultani haline getirilmiş, programları da buna göre düzenlenmiştir. 1910'da başlayan bu uygulama sonunda İstanbul'da ve diğer bazı büyük şehirlerde mevcut 10 idadi, sultaniye dönüştürülmüştür¹⁵³.

1896-1901 arasında, yaklaşık olarak, idadi sayısında % 25 ve talebe sayısında da % 49 oranında bir artış olmuştur. 1901-1906 tarihlerinde ise idadi sayısı % 36 oranında artmıştır. Bu oran, bütün İmparatorluk için % 52 civarında. Bu verilere göre, talebe sayısında da önemli bir artış olduğunu tahmin etmek güç değildir. Dolayısıyla, 1909 yılına gelindiğinde, bütün idadilerdeki talebe sayısının 20.000 civarında olduğunu söyleyebiliriz¹⁵⁴.

13 Mart 1880 tarihinde Münif Paşa'nın nazırlığı zamanında İstanbul'da Bâb-ı Âli Caddesinde kiralanmış bir konakta idadi seviyesinde bir kız okulu açılmıştır. Avrupa okul nizamlarına uygun bir programla Türkçe ve genel kültür derslerinden başka Fransızca, Almanca ve İngilizce'nin okutulduğu, musiki ve ev işlerinin gösterildiği okul, iki yıl faaliyette bulunduktan sonra ilgisizlikten kapanmıştır¹⁵⁵.

II. Meşrutiyet döneminde idadi mekteplerinde önemli değişiklikler yapıldı. 1869 Maârif-i Umumiyye Nizamnamesinin vilayetlerde açılmasını karara bağladığı altı yıllık sultaniler açılmamıştı. Bu nedenle, 1908'den sonra önce on iki vilayet merkezindeki idadilerin adı sultaniye çevrildi. Emrullah Efendi'nin bakanlığı döneminde, sözü edilen lise veya sultaniye dönüştürme hareketi yavaş yürüdü. Ancak, 1914 yılında Şükrü Bey'in bakanlığı sırasında bütün yedi yıllık idadiler sultaniye çevrildi. Böylece, I. Dünya Savaşı yıllarında oluşan sultanilerin sayısı 50'yi buldu¹⁵⁶.

27 Mayıs 1909 tarihli bir nizamname ile idadilerin paralı olması Maarif Nezaretince kararlaştırılıp, yatılı ve gündüzlü öğrencilerden alınacak ücretlerin kaç taksitle alınacağı ve okuldaki öğrenci mevcudunun % 20'sini aşmamak üzere parasız öğrenci kabul edilebileceği kayıt altına alınmıştır¹⁵⁷.

---

¹⁵³ Öztürk, "İdâdî", s. 466.

¹⁵⁴ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 129.

¹⁵⁵ Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, s. 131.

¹⁵⁶ Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim**, s. 30.

¹⁵⁷ 26 Mayıs 1909 (13 Mayıs 1325) tarihli Tahsil-i İdadide Bulunan Talebeden Alınacak Ücûrat Hakkındaki Nizamname Layihası, BA, ŞD. TNZ, 224-76, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 240-242.

Ayan ve mebusan meclislerinde kabul edilen bir layiha 4 Temmuz 1910 (25 C 1328) tarihinde padişah V. Mehmet Reşat tarafından çıkarılan bir irade ile kabul edilmiştir. Layihaya göre, maarif ve mektep müdür ve muallimlerinden hizmet süresi yirmi yılı bulmuş olanlardan istifade edilemeyeceği kararına varılıp, otuz sene hizmet etmiş gibi emekli edileceklerdi. Hizmet süreleri otuz seneden ne kadar eksik ise otuz seneye tamamlanincaya kadar emeklilik maaşlarından her ay belirli miktarda kesinti yapılıp, emeklilik ikramiyelerine ilave edilecekti¹⁵⁸.

3. Medreseler

II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşan medreseleri ıslah girişimlerine Tanzimat döneminde başlanmıştır. 1853/1854 yılları arasında Tanzimat şeyhülislamı Mehmet Arif Efendi zamanında, “Muallimhane-i Nüvvab” adı ile yeni bir medrese kurulmuştur. “Muallimhane-i Nüvvab”ın amacı şer’i mahkemeler için hakim yetiştirmektir. 1884 yılından sonra “Mekteb-i Nüvvab” adını alan bu mektebe 1910’da Medresetü’l-Kuzat” adı verilmiştir. 1856’da tek bir mezun veren mektep Hukuk Mektebi kuruluncaya ve mezun verinceye kadar Nizamiye Mahkemelerine de hakim yetiştirmiştir¹⁵⁹. Tanzimat döneminde medreselerden mezun olanların göreve atanma usulleri klasik dönemdeki yönteme benzer. Buna göre medreseden mezun olan talebe, görev alacağı kurum ya da meslek için imtihana tabi tutulur ve ardından atama işlemi gerçekleşirdi.

Önceki dönemlerde olduğu gibi Tanzimat yıllarında da yeni medreseler kurulmuş ve giderleri vakıflar aracılığı ile karşılanmıştır. Örneğin, 1870 yılında Urfa’da inşa ettirilen bir medresenin vakfiyesinde, müderrise 50, talebelerin barındığı her bir oda için de 20 kuruş aylık tahsisat belirlenmiş, ayrıca müderrise her yıl belirli miktar un ve yağ verilmesi şart edilmiştir¹⁶⁰. Ancak, Sultan Abdülhamit döneminde medreselerin tamir, bakım ve iaşesine yardımcı olunduysa da medreselerin ıslahı konusunda ciddi adımların atıldığını söylemek güçtür. Gerek hukuk mekteplerinin açılması gerekse de nizamiye mahkemelerinin yaygınlaşması bu dönemde geleneksel ulema ile medreselilerin nüfuzunu azaltmıştır denilebilir¹⁶¹.

¹⁵⁸ **Düstur** (1 Za 1327-11 Za 1328), 2 (2), Dersaadet Matbaa-i Amire, s. 426.

¹⁵⁹ Hüseyin Hatemi, “19. Yüzyılda Medreseler”, **TCTA**, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 504.

¹⁶⁰ Zengin, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumları**, s. 127.

¹⁶¹ Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s. 89.

Yalnızca dini eğitim ve öğretim yaptıran kurumlar haline gelmiş olan medreseler hakkında dönemin ilmiye mensuplarından 15 kişilik bir grup rapor hazırlamıştır. 1867 tarihli ve “Tarik-i tedrisin ber-vech-i ati ıslah ve tesviyesine ihtiyacın sebebi beyanındadır” başlığını taşıyan ve bir giriş, 8 madde ve bir sonuçtan oluşan rapor Meşihat (Şeyhülislamlık) Makamına sunulmuştur. Raporda medreselerin eskiden daha iyi olduğundan bahsedilmektedir. Raporun sonunda ise, 14 yıllık medrese tahsili için yeni bir program düzenlenmiştir¹⁶². Ancak, raporda belirtilen ıslahat programları uygulama sahasına geçirilememiştir.

Sonuç olarak Tanzimat döneminde medreselerin idari yapısı ve ilmi teşkilatı önceki yıllara göre önemli ve köklü bir değişikliğe uğramamış, mevcut programları, ana özellikleriyle durumunu korumuştur. Medreseleri ıslah etme girişimleri II. Meşrutiyetle önem kazanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde, Tanzimat’ın modernleşme sürecinde ihmal edilen medreselere V. Mehmet Reşat (1909-1918) dönemine denk gelen bu devirde medreselerde ıslahat faaliyetlerine daha çok önem verildiğini anlıyoruz. Bu dönemde uzun yıllar sonra ilk defa Fatih Medresesinde Pozitif bilim konularını içeren dersler okutulmaya başlamıştır.

Medrese ıslahı alanında ilk ciddi girişim, Medaris-i İlmiyye Nizamnamesinin yayınlanması ile olmuştur. Bu ilk medrese ıslah faaliyetlerinin başlatılması dolayısıyla düzenlenen törende konuşma yapan dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi; “böyle bir medrese ıslah faaliyetinin ulema tarafından gerçekleştirilmesini takdirle karşıladıklarını ifade etmiştir. Bu nizamname ile Hesap, Hendese, Cebir, Kimya gibi fen derslerinin, tarih ve coğrafya gibi sosyal derslerin medreselerde okutulmasının caiz olduğuna dair Şeyhülislam Musa Kazım Efendi’den fetva alınmış ve bu dersler yeniden medrese programları arasına girmiştir. Öğretim süresi ise, her öğretim yılı 9 ay olmak üzere 12 yıl olarak belirlendi¹⁶³.

---

¹⁶² Mustafa Öcal, “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu 5-7 Ekim 2012**, Muş Alparslan Üniversitesi, s. 88.

¹⁶³ Öcal, “Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 89.

Medreseye öğrenci olarak kabul için yaş sınırı 15-30 arası idi. Ayrıca bir “mektep şehadetnamesi” gerekli olup, eğer şehadetname yoksa o zaman da şehadetname yerine geçmek üzere bir kabul imtihanından geçirilirdi¹⁶⁴.

Medreselerin ıslahı konusunda atılan ikinci önemli adım, II. Meşrutiyet döneminde dört defa şer’iye ve evkaf nazırlığı yapmış ve en son nazırlığı sırasında aynı zamanda şeyhülislamlık da yapmış olan Mustafa Hayri Efendi tarafından hazırlanmış olan 24 maddelik “Islah-ı Medaris Nizamnamesini” 1 Ekim 1914’te hükümete kabul ettirdi. Islah-ı Medaris Nizamnamesiyle İstanbul’daki medreseler “Darü’l-Hilafeti’l-Aliye Medresesi” adıyla tek yönetim altında birleştirildi. Buna ilave ve yenilik olarak ayrıca ihtisas medresesi olan “Medresetü’l-Mütehassısın” kuruldu. İstanbul dışındaki medreselerin ise, zamanla ıslah edilmeleri ve Daru’l-Hilafeti’l-Aliyye yönetimine verilmesi benimsendi¹⁶⁵. Bu nizamname belgelerde 30 Eylül 1914 olarak kayıtlı olup, medreselerin bilim yuvası olması gerekirken ihmal ve ilgisizlik yüzünden geri kaldıkları için hükümetin bir takım tedbirler alarak bu kurumları düzeltmeye çalıştığından bahseder¹⁶⁶.

---

¹⁶⁴ Hatemi, “19. Yüzyılda Medreseler”, s. 505.

¹⁶⁵ Öcal, “Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 94.

¹⁶⁶ Daire-i Meşihat tarafından hazırlanan 30 Eylül 1914 (10 Za 1332/18 Eylül 1330) tarihli Islah-ı Medaris Nizamnamesi’nin Esbab-ı Mucibesine dair layiha, BA, DUİT, 19-28, 10 Za 1332, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 286-293.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTAN OSMANLI'DA MODERNLEŞME DÖNEMİNE KADAR MARDİN'DE EĞİTİM

1. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN ÖNCE MARDİN'DE EĞİTİM

Bu coğrafyanın medeniyet tarihinde önemli bir yeri olan eğitim kurumları: Edessa, İskenderiye, Harran, Nusaybin, Cundişapur ve Kinnesrin okullarıdır. Bu okullardan Anadolu coğrafyasında açılanları Edessa, Harran (Urfa) ve Nusaybin (Mardin)'dir. Görüleceği üzere İslamiyet'in kabulünden önce Mardin'deki en önemli eğitim kurumu Nusaybin Akademisi ya da okulu idi.

Nusaybin'de bir akademinin kurulmasının önünü açan hadise, 325 yılında düzenlenen İznik Konsili olmuştu. İznik Konsili'ne öğrencisi Mar Afreim ile katılan Mar Yakub bu konsilin sona ermesinden sonra kendisinin piskoposluk bölgesi olan Nusaybin'de, 326 yılında bir akademi kurmuştu. Akademiye 800-1.000 arasında öğrenci yatılı olarak eğitim görmekteydi. Ancak 363 yılında yapılan barış antlaşmasıyla Romalıların şehri Perslere vermesiyle Akademinin üyelerinin çoğu Urfa'ya göç etti.

Nusaybin Okulu, 7. yüzyıla kadar parlak bir devir geçirmiştir. 9. yüzyılda Bağdat'ta yeni bir okul açılması, Nusaybin Okulu'nun eğitim kalitesine gölge düşürmüştür. Nusaybin Okulu'nda nakli ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlerden Hipokrat ve Galen'in tıp kitaplarıyla Aristo'nun mantığının bazı bölümleri de okutuluyordu. Nusaybin Okulu, ilmî ve kültürel alanlarda ileri düzeyde gelişmiş önemli ilim adamları yetiştirmiştir. 363 yılında Nusaybin'in İranlılara terkiyle Urfa'ya göçen Nusaybin'in zengin ve kültürlü halkı burada teolojinin yanında tıp ilmiyle de ilgilenen bir okul kurdular. 410'da Nusaybin Hastahanesi'nde öğrencilerin eğitimi için binalar yapılmıştır. Ancak hekimlerin daha çok dünyevi işlerle meşgul olmaları din adamlarıyla aralarının açılmasına sebep olmuştur¹⁶⁷.

---

¹⁶⁷ Abdullah Ekinci-Ahmet Kütük, "Güneydoğu Anadolu'nun Medeniyet Tarihi Açısından Önemi ve Nusaybin Okulu", **Makalelerle Mardin**, c. III, (Haz: İbrahim Özcoşar), İstanbul 2007, s. 1-10.

Süryanilerin altın çağında kurulmuş olan Nusaybin Akademisi 9. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu akademide Nasturi¹⁶⁸ geleneğe bağlı kalarak felsefi kitaplar yazılmıştır. Nasturiler, kendi görüşlerini felsefi ve mantıkî olarak açıklamak zorunda oldukları için, Yunan Felsefesine ve Aristoteles mantığına önem verdiler. Felsefi eserleri Süryanice'ye çevirdiler¹⁶⁹.

Mardin'de İslamiyet'ten önce eğitimin gelişimine en büyük katkıyı Süryani Cemaati yapmıştır diyebiliriz. Süryanilerin kurdukları okullar, hem birer ilahiyat (teoloji) okulu hem de kendi yaşam felsefeleri ve dini görüşlerini mantıksal bir şekilde açıklamak için pozitif bilimleri kullandıkları birer bilim merkezi idi.

Nusaybin Medresesi'ndeki öğretim her şeyden önce dini olup, kutsal kitaba dayandırılıyor ve öğretim, kilisenin ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenleniyordu. Bununla beraber tıp eğitimine de ayrıca önem verilmiştir. Bu ilahi düzene bağlı olan çevre, teolojik çalışmalarla dünyevi bilgiler arasında herhangi bir fark gözetmedi¹⁷⁰. Sadece tıp değil felsefe ve mantığa da ehemmiyet gösterilmiş ve böylece İskenderiye, Urfa ve Antakya gibi Doğu Hıristiyan dünyasının önemli bilim merkezlerinden biri olmuştur.

2. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA MARDİN'DE EĞİTİM

Mardin, 640 (h.19) yılında İyaz bin (oğul) Ganem (Ganem'in oğlu İyaz) kumandasındaki İslam Orduları tarafından barış yoluyla fethedildi¹⁷¹. Mardin'de XII. yüzyıl başlarında 300 yıl sürecek Artuklu hükümdarlığının başlamasına kadar Süryanilerin ciddi girişimleri dışında çok da önemli eğitim faaliyetleri gerçekleşmemiştir.

İslamiyet'in kabulünden sonra inşa edilen ilk kurumlar camiler olmuştur. Mardin şehir merkezindeki Ulu Camii üzerinde yer alan en erken tarihli çiçekli kufî kitabeye göre XI. yüzyılda yapılmış olma ihtimali olmakla birlikte, caminin eski bir kilise olduğuna dair ileri sürülen iddialar da ispatlanamamıştır. Cami, bugünkü şeklini XII. yüzyılın son

¹⁶⁸ Süryaniliğin bir kolu.

¹⁶⁹ Nesim Doru, "Nsibin/Nusaybin Akademisi", **Makalelerle Mardin**, c. III, İstanbul 2007, s. 31-34.

¹⁷⁰ Şuayip Özdemir, "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Medresesinin Bölge Kültürüne Katkıları", **Makalelerle Mardin**, c. III, İstanbul 2007, s. 80.

¹⁷¹ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 7.

çeyreğinde almış olup, Akkoyunlular döneminde onarımdan geçirilmiştir. Cami, 832 yılında ciddi hasar görmüştür¹⁷².

Nusaybin Okulu, İslamiyet'in kabulünden sonra da faaliyetlerine devam ederek, ilim ve kültür merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. Kinnesrin Okulu öğretmenlerinden olup daha sonra Antakya Yakubi Patriği olan II. Esenasius el-Beledi (ö.688), 645 yılından itibaren Nusaybin'e yerleşerek telif ve Yunancadan Süryaniceye çeviri çalışmaları yapmıştır. Sonraki yıllarda ise Süryanilerin aydın kesimleri bilim dili olarak Arapçayı kabul etmeye başladılar. Nusaybin Metropolitisi Nusaybinli İliyya (ö.1046), Nusaybin Metropolitisi ve daha sonra patrik olan III. İliyya (ö.1190) ve Nusaybin Metropolitisi Abdişo es-Sobavi (ö.1318), Süryanice'nin yanı sıra Arapça eser yazmış olan başlıca isimlerdir¹⁷³. Süryani Manastırlarında, öncelikli eğitim dili Süryanice olup, ardından da Yunanca gelmekteydi. Abbasiler Döneminde, Hıristiyanların devlet memurluklarında görevlendirilmelerine müsaade edilmesi, Arapça öğrenme zorunluluğunu ortaya çıkarınca Yunancanın yerini Arapça almaya başlamıştır. Ancak, Süryaniler arasında Yunancanın etkisi 20. yüzyıla kadar sürmüştür. 19. yüzyılda ise ders programında Türkçe dersini de görmekteyiz. Genel olarak 19. yüzyılda okutulan diller Türkçe, Arapça, Süryanice ve Farsça idi. Bununla birlikte yüzyılın sonlarına doğru bunlar arasına İngilizce ve Fransızca da eklenmiştir. Ayrıca, 1905 yılında Mardin'in doğusunda yer alan Süryani Manastırı Deyrû'z-Zaferan'da açılan okulda ise Türkçe, Süryanice, Arapça ve Farsça'nın yanında İngilizce dersleri de veriliyordu¹⁷⁴.

Süryaniler, İslam'dan önce 5. ve 7. yüzyıllarda Aristoteles'in 6 ciltlik klasik mantık üzerine olan eseri Organon'dan özellikle "İsagoji, Kategoriler, Önermeler ve I. Analitikler'i" incelemişler. 8. ve 13. yüzyıllarda ise "II. Analitikler, Topikler, Sofistik Deliller, Retorik ve Poetika'yı" incelemişlerdir. Yani Süryaniler iki dönemde de mantık çalışmalarını sürdürmüşlerdi.

---

¹⁷² Abdulkadir Yuvalı, "Artukoğulları Döneminde Mardin'deki Maddi Kültür Unsurları", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, (Haz: İbrahim Özcoşar ve Hüseyin H. Güneş), İstanbul, s. 31-32.

¹⁷³ Eyüp Tanrıverdi, "Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Nusaybin Okulu", **Makalelerle Mardin**, c. III, İstanbul 2007, s. 48-49.

¹⁷⁴ İbrahim Özcoşar, **19. Yüzyılda Mardin Süryanileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2006, s. 257.

Süryaniler sahip oldukları mantık eserlerini Arapçaya çevirerek mantığın İslam dünyasına girmesinde etkili olmuşlardır. Ancak, orijinal mantık eserlerini üretememişlerdir¹⁷⁵.

12. ve 13. yüzyıllar arasında yaşamış bir Arap seyyahı olan İbn-i Şeddad, Mardin'de beş medrese bulunduğunu zikreder ve bunları şöyle sıralar: Necmeddin İlgazi ve Necmeddin Alpkış'ın inşa ettiği medreseler, Kadı Sedidüddin'in inşa ettiği medrese, Hanefilere ait Hatun imareti medrese ve Melik el-Mansur Artuk'un inşa ettiği medresedir. Bu medreselerde iki mezhebe göre öğretim yapılırdı¹⁷⁶.

Süryanilerin Osmanlı döneminde de eğitim faaliyetleri devam etmiş. 1799 yılında Mardin merkezde bulunan bugünkü Kırklar Kilisesi'nde Süryani Okulu açılmıştır. Okulun var olduğu ve açıldığı yılı kanıtlayan müsbet kaynaklar şunlardır:

1. Kırklar Kilisesi'ne ait ve 1799 yılında Mardinli patrik Matiyus döneminde yazılan ve kilisenin senelik Pazar programına göre düzenlenen bir aded eski ile yeni ahitin tarihçe sahifesinde şu cümlelere yer verilmektedir. “İlyas oğlu Muksi Adem Tatreğa vekaleti döneminde, büyük çabalar harcayarak ve onun vasıtasıyla okul açıldı. Ayrıca kilisenin kapıları da demirden yapılmıştır.”
2. 1585 yılında yazılan Kırklar Kilisesi'nin İncili'nin tarihçesinde de şu cümleye yer verilmiştir; “1825 yılında Kırklar Kilisesi'nin okuluna mahsus bir kilise yaptıkları”ndan bahsedilmektedir.
3. Süryanice olarak yazılan bir sözlüğün ilk sahifesinde; “Sözlüğün 1899 yılında Mor Behnam ve Kırklar Kilisesi'nin okulunda yazıldığı” kaydedilmektedir.
4. Okulun vermiş olduğu diplomanın bir nüshası Kırklar Kilisesi'nin divanhanesinden sergilenmektedir. Diplomanın başlığında Süryani ve Osmanlı Türkçesi olarak şu kelimeler yazılıdır: “Süryani kadim Patrikhanesi Maketep Resmiya Hususiya, bunun tam altında Süryanice olarak ‘Süryani Eğitim’ cümlesi yer alıp ve onun altında, Darü't Talimü's-Süryani şهادetnamesidir” diye yazılmaktadır. Okulda okutulan derslerin isimleri diploma üzerinde görülmektedir.

Okutulan dersler şunlardır:

- Coğrafya

¹⁷⁵ Nazım Hasırcı, “Süryanilerde Mantık Çalışmaları”, **Makalelerle Mardin**, c. III, İstanbul 2007, s. 73.

¹⁷⁶ Abdurrahman Acar, “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin Şehri (X-XIV. yüzyıllar)”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İstanbul 2006, s. 92.

- Hesap
- Cebir
- Usul Defteri
- Mühendislik
- Eşyaların İlmî
- Tabii Hikmet ve Kimya
- Sağlığın Korunması
- Medeni ve Ahlaki Bilgiler
- Resim ve Güzel Yazma
- Beden eğitimi

Bu okulun, 1799 yılında açıldığı, 1825 ve 1899 yılları arasında faal olduğu ve 1928 yılına kadar eğitim-öğretiminin devam ettiği, yukarıda gösterdiğimiz delillerden anlaşılmaktadır. Okul bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı Kırklar Kilisesi'nden taşınıp Mor Mihayel Kilisesi'nin ilkokuluna yerleştirilmiştir. Onunla ilgili bilgi Mor Mihayel Kilisesi'nin bölümünde yer almaktadır. Kısa bir süre orda faaliyet gösterdikten sonra tekrar Kırklar Kilisesi'ne taşındı. Mardin'deki Süryani Okulu 1928 yılında kapatılmıştır¹⁷⁷.

Mardin'de Akkoyunlu ve özellikle de Artuklu hükümdarlığı dönemlerinde inşa edilen medreselerde hem naklî hem de aklî ilimlerin öğretilmesi şehrin eğitim ve kültür merkezi olmasını sağlamıştır. Osmanlı döneminde de var olan medreselerde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edilmiş, ayrıca mahallelerde küçük yaştaki çocukların namaz kılmayı öğrenme, namaz surelerini ezberleme, Kur'an-ı Kerim'i okuma, İslam tarihinden bazı bölümleri ve biraz da ilmihal öğrenebilecekleri sıbyan mektepleri kurulmuştur.

Vital Cuinet'in 1890 yılında Mardin'de devletin, gayrimüslim cemaatlerin ve misyonerlerin kurmuş oldukları okullara dair vermiş olduğu istatistikî tablo şöyledir:

Tablo 1.1

Millet	Medrese			Rüştiye			İlkokul					
							Erkek			Kız		
	Okul	Öğrn	Öğrt	Okul	Öğrn	Öğrt	Okul	Öğrn	Öğrt	Okul	Öğr	Öğrt
Müslüman	3	110	5	1	100	7	625	21.182	625	2	65	1

¹⁷⁷ P. Gabriyel Akyüz, **Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, Resim Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 63-66.

Ermeni Katolik							12	540	16			
Ermeni Protestan							2	120	4	1	100	2
Keldani							22	1.100	22			
Süryani Katolik							4	200	6			
Süryani Yakubi							18	1.080	20			
Latin							1	170	4	1	210	6
Toplam	3	110	5	1	100	7	84	24.192	697	4	375	9

Kaynak: Özcoşar, **19. yüzyılda Mardin Süryanileri**, s. 261.

Tablodaki bilgilere göre, sadece Müslümanların sahip olduğu okullar Medrese ve rüştiyedir diyebiliriz. Mardin Sancağı'nda erkek ilkokulu okul, öğrenci ve öğretmen sayısı bakımından Müslümanlardan sonra Keldaniler gelmektedir. Latinler bir okul ile en son sırada yer almalarına rağmen okul sayısını öğrenci oranına vurduğumuzda Latinler diğer grupların hepsinden açık ara önde gelmekteydi. Aynı şekilde kızlara mahsus okullarda da Müslümanların sahip olduğu iki okulda 65 öğrenci mevcut iken, Latinlerin sahip olduğu bir okulda 210 öğrenci mevcut olup, bu Müslüman kız okullarının sahip olduğu öğrenci sayısının üç katından fazla, Ermeni Protestanların da öğrenci sayısının iki katı demektir. Ayrıca, öğrenci sayısının okul sayısı ile değil de öğretmen sayısı ile doğru orantılı olduğu da söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, Mardin sancak merkezinde maarif salnamelerine göre, Süryaniler'e ait bir okuldan bahsedilmemekte olup, 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında iki Protestan mektebinden bahsedilmektedir. Bu mekteplerden 1864 (r. 1280) yılında resmi açılışı yapıp, rüştiye derecesinde olanı 20 Ağustos 1893 (8 Ağustos 1309) tarihinde ruhsat almıştır. Diğer Protestan mektebinin ise 1870 (r. 1286) yılında resmi açılışı yapıp, idadi derecesinde olarak, 28 Mart 1893 (16 Mart 1309) yılında ruhsat almıştır¹⁷⁸.

3. MEDRESELER

Anadolu'da ilk medreseler Danişmendli ve Artuklular döneminde ortaya çıkmıştır. 12. yüzyıl ortasından 15. yüzyıl sonuna kadar Anadolu'nun birçok yerinde medreseler inşa

¹⁷⁸ **Maârif Salnâmesi**, h. 1316, s. 1053; h. 1317, s. 1202; h. 1318, s. 1340; h. 1319, s. 612; h. 1321, s. 507.

edilmiştir. Kubbeli ve açık avlulu olarak iki tip halinde gelişen Anadolu medreseleri, gerek plan gerek mimari süslemeleri bakımından devamlı bir gelişme göstermiştir. Mardin şehir merkezinde inşa edilen 11 tane medrese bulunmaktadır. Bunlardan Kasım Paşa Medresesi, Hatuniye (Sitti Radviyye) Medresesi, Şehidiye Medresesi, Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Altunboğa Medresesi, Marufiye Medresesi ve Şah Sultan Hatun Medresesi günümüze ulaşabilen medreselerdir. Muzafferiye Medresesi, Hüsamiye Medresesi, Melik Mansur (Şeyh Aban / Libben) Medresesi, Paşavatlar Evi (Savur Kapı) Medresesi günümüze ulaşamayan medreselerdir. Mardin medreseleri iki tip plan şemasıyla inşa edilmiştir. İlk plan tipi; İran'da inşa edilen Selçuklu medreselerinde görmeye alışkın olduğumuz eyvan ve revaklı avlulu plan tipinin devamı olan avlulu medrese plan tipidir. İkinci plan tipi ise tek bir avlu etrafında sıralanan mekanlar düzenini aşan ve yayılma karakterini gösteren plan şemasıdır. İkinci plan tipi daha çok erken devir Mardin medreselerinde karşımıza çıkmaktadır. Hatuniye (Sitti Radviyye), Şehidiye, Zinciriye (Sultan İsa), Kasım Paşa Medreseleri ve Eminateddin Medresesinin doğu kanadı ikinci plan tipi olan tek bir avlu etrafında sıralanan mekanlar düzenine örnek gösterilebilir¹⁷⁹.

16. yüzyılda Mardin'de bulunan medreselerden sekizi tespit edilebilmektedir. Buna rağmen 1526 senesinde şehirdeki medreselerin adedinin altı olarak gösterilmesiyle bir kısmının faal olmadığı söylenebilir¹⁸⁰. Mardin'deki medreselerin önemli bir kısmı Artuklu Beyliği döneminden kalmakla beraber Akkoyunlu Devleti döneminden de kalma medreseler vardır. Artuklular, Anadolu'da ilk camiyi, cami duvarına bitişik inşa edilen medreseyi, ayrı medreseyi, cami-türbeyi ve ilk darüşşifayı yaptıran beyliklerdendir¹⁸¹. Artuklu hükümdarları fikir ve ilim adamlarını da korumuşlardır. Artuklular'ın kurmuş olduğu medreselerde İslami ilimlerin yanı sıra tıp, riyaziye ve felsefe derslerinin okutulduğu da çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir¹⁸².

Mardin'deki medreselerin bazıları vakıf gelirlerinden dolayı, 20. yüzyıla kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak son dönemde zaman zaman vakıf mütevellilerinin görevlerini kötüye kullandığı görülmektedir. Örneğin, Mardin'de 100 talebesi olan bir medresenin müderris-i evveli ve vakıf mütevellisi olan Yusuf Efendi'nin vazifesini kötüye

---

¹⁷⁹ Murat Özgür, Nevim Soyukaya, Fatma Kaya, Zafer Han, Birgül Savaş, Ercan Alpay, **Mardin Kültür Envanteri**, Mardin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ocak 2013, s. 143.

¹⁸⁰ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 114.

¹⁸¹ Hüseyin Köroğlu, **Konya ve Anadolu Medreseleri**, Sefa Ofset Matbaacılık, Konya 1999, s. 118.

¹⁸² Coşkun Alptekin, "Artuklular", **DİA**, c. III, İstanbul 1991, s. 417.

kullandığı için soruşturma geçirmiştir¹⁸³. Vakıf gelirlerinin azalması ve başka kurumlara aktarılması da medrese hocalarının mali sıkıntılara girmesine neden olmuştur. Mesela, 1862 senesinde Mardin müderrislerinden Osman Efendi ekonomik sıkıntı içinde olduğunu bildirip, kendisine bir miktar maaş tahsis edilmesi talebinde bulunmuştur¹⁸⁴.

19. yüzyılda usul-i cedid adı verilen modern eğitim sisteminin uygulandığı yeni eğitim kurumlarında, medrese mezunu kişiler de görev alabiliyordu. Örneğin, Cizre Rüştîye Mektebinde muallim-i sani olan Hasan Efendi, Cizre’de yer alan Şeyh Ömer Medresesi’nden aldığı icazet ile bu mektebe tayin edilmiştir¹⁸⁵.

Medreselerde yoğun bir şekilde ilimle meşgul olup, hasta düşen alimlere devlet maaş bağlamaktaydı. Örneğin, 19. yüzyılda, Mardin ulemasından Mehmet Esad Efendi, ileri seviyede ilimle meşgul olup, sürekli ders verdiğinden gözlerini kaybettiğini ve ihtiyar da olmasından dolayı iki kız kardeşiyle sefalet içinde kaldığını belirtip, kendisine maaş bağlanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine, 25 Eylül 1891 (20 S 1309) tarihinde Mabeyn-i Hümayun’dan kendisine ayda 150 kuruş maaş tahsis edilmesi için Maliye Nezaretine keyfiyet bildirilmiştir. Ancak, Maliye Nezareti, tahsisi irade buyurulan maaş için Salih Davudi Efendi’den boşta kalan 100 kuruş maaş karşılık bulunduğunu 27 Ekim 1891’de belirtip, ayda 100 kuruş maaş tahsis edileceğini bildirmiştir¹⁸⁶. Bununla birlikte, muhtemelen ekonomik sıkıntı yaşamayan Mardin ulemasından Abdurrahman Efendi, kendisine tahsis edilmiş olan 150 kuruşluk maaşını kendi rızasıyla iki asker çocuğuna tahsis etmek istemiştir¹⁸⁷.

1874 ve 1875 tarihlerinde Mardin merkezde dört medrese; 1882 tarihinde Mardin merkezde 24 medrese; 1900, 1901, 1903 ve 1905 tarihli vilayet salnamelerine göre ise

---

¹⁸³ Sadaret Dairesinden Dahiliye Nezaretine 25 Nisan 1903 tarihinde gönderilen tezkire. BA, DH. MKT, 703-24, 8 S 1321 (6 Mayıs 1903).

¹⁸⁴ Osman Efendi tarafından 13 Ağustos 1862’de gönderilen tezkire, BA, MVL, 398-84, 16 S 1279(13 Ağustos 1862).

¹⁸⁵ Diyarbakır Maarif Müdüriyetine 19 Haziran 1893 tarihinde gönderilen hülâsa. BA, MF. MKT, 183-124, 28 Ra 1311 (9 Ekim 1893).

¹⁸⁶ Sadaret Dairesinden Maliye Nezaretine 25 Eylül 1891 tarihinde gönderilen tezkire. BA, BEO, 73-5408, 27 S 1310 (20 Eylül 1892), Mehmet Esad Efendi durumunu evvela Meclis-i Vükelaya, buradan Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesine yollanıp, çıkan karar Bab-ı âliye ve buradan da tahsis işleminin gerçekleşmesi için Maliye Nezaretine havale edilmiştir.

¹⁸⁷ Abdurrahman Efendi’nin kendi gönül rızasıyla maaşının iki nefer çocuğuna tahsisine dair çıkan irade-i seniyye, BA, İ. DH, 383-25318, 26 Z 1273 (17 Ağustos 1857).

Mardin merkezde üç, Cizre Kazasında bir ve Midyat Kazasında da üç olmak üzere toplam yedi medrese mevcuttur¹⁸⁸.

Burada sadece Artuklular döneminde yapılmış medreseleri değil, Mardin'e hâkim olmuş diğer güçlerin dönemlerine ait medreseler de ele alınacaktır.

3.1. Kasım Padişah Medresesi

Bugün Mardin şehir merkezinin güneybatısında yer alan ve Maârif Salnamelerinde “Kasım Paşa” denilen¹⁸⁹, ya da “Kasımiye” adıyla da anılan medrese Akkoyunlu hükümdarlarından Kasım b. Cihangir tarafından yaptırılmıştır. Medrese, 16. yüzyılda Mardin'in en geniş evkafını oluşturmaktaydı. Öyle ki 1526'da sadece Mardin'de 243 dükkan bu medresenin evkafından olup, 1540 yılında medresenin yedisi Hanefî, altısı şafî olmak üzere toplam 13 danişmend¹⁹⁰ ve 13 suhtesi¹⁹¹ bulunduğu, bunların medresede yolsuzluklar yaptıkları ve bu sebepten kendileri ile ilgili yiyecek miktarlarının düzenlendiğinden bahseder¹⁹². Bizbirlik, eserinde yedisi Hanefî, altısı şafî olmak üzere toplam 13 danişmend ve 13 suhtenin medreseden harc-ı ta'amı (yemek masrafı) nakit alıp, gelen ve gidene (ayende ve revende) yemek vermediklerinin tespit edilmesi üzerine medresede pişen yemekten kendilerine ayrılan payın gelen-gidene (ayende ve revende) verilmesi emredilmiştir, diye bahseder¹⁹³.

1540 yılında Diyarbakır'de bulunan Kasım Padişah evkafına 13 dükkan daha ilave edilmiş ve yıllık gelir bu sayede 199.631 akçeye yükselmiştir. Medresenin gelirlerinin iyi olmasından dolayı da evkaf fazlasından Mevlana İnyetüddi'ne günlük 10 akçe, Mevlana Hüseyin Şirvani'ye 10 akçe ve Mevlana Mansur Müneccim'e üç akçe verilmekteydi¹⁹⁴. 1564 yılında evkafın geliri 266.795 akçeye yükselmiştir. Aynı tarihte evkaf gelirlerinin fazlalığından dolayı Mevlana Seydi Ali'ye günde 30 akçe, kadı İbrahim Çelebi'ye beş akçe ve Mevlana Muhammed veled-i Mansur'a üç akçe verilmiştir¹⁹⁵.

¹⁸⁸ **Diyarbakır Vilayet Salnamesi (DVS)**, h. 1291, s. 151; h. 1292; s. 158; h. 1300, s. 113; h. 1318 (zeyl kısmında); h. 1319, s. 51, 53, 54; h. 1321, s. 206, 207, 209; h. 1323, s. 206, 207, 209.

¹⁸⁹ **Maârif Salnâmesi**, h. 1318, s. 1340.

¹⁹⁰ Tanzimat'dan önce, kadınların yanında stajyer olarak çalışan kimse.

¹⁹¹ Medrese talebesi.

¹⁹² Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 117-118.

¹⁹³ Alpay Bizbirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar**, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 303.

¹⁹⁴ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 571.

¹⁹⁵ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 118.

İki katlı bir mekana sahip olan medrese, Hanefî ve Şafîî mezheplerine göre eğitim veren bir fıkıh medresesi olup, öğrenci sayısında (1518 tahriri hariç), Hanefîlerin daha çok olduğu dikkat çekmektedir¹⁹⁶. Ayrıca, Kasım Bey'in burada yaptırmış olduğu kütüphane ile şehrin kültürel gelişimi adına gayret gösterdiğini söyleyebiliriz.

1898-1899 yıllarında medresenin müderrisi olarak Yusuf Ziya Efendi kayıtlıdır¹⁹⁷. 1900 (h.1318) tarihinde Kasım Paşa Medresesi, 86 talebeye sahip ve müderrisleri de Abdullah, Yusuf ve Ahmet Efendiler idi¹⁹⁸. 1901 (h.1319) ve 1903 (h.1321) tarihlerinde medresenin kurucusu Kasım Paşa ve talebe sayısı 75 olup, müderrisleri de aynıdır¹⁹⁹. Büyük ilim adamı Ali Emiri Efendi, bu medresede müderrisin yanında bir müddet ders vermiştir²⁰⁰.

Güneyde ovaya açık bir cepheye sahip medrese, Mardin yapılarının en büyüklerindedir ve tek bir avlu etrafında düzenlenmiş iki katlı bir mekan olup, taş işçiliği, plan özellikleri ve süsleme motiflerini de göz önüne alırsak Artuklu devrinin sonuna konulabilir. Bu yapı “zaviye ve mescit”, “medrese ve zaviye” olarak Osmanlı devri kayıtlarına geçmiştir²⁰¹.

2007 Mart ayı itibarıyla restorasyonu yapılmakta olan medresenin kuzey, doğu ve batı cepheleri zemin+1 katlı, güneyi ise tek katlı olarak inşa edilmiştir²⁰².

3.2. Şehidiye Medresesi

Aynı adı taşıyan cami ile birlikte bugün ana cadde (1.cadde)'nin güneyinde tarihi postahanenin karşısında bulunan Şehidiye Medresesi 1890 tarihli salnameye göre, kasabanın içinde olup, kurucusu bilinmemekle beraber 11 talebeye sahip olup, müderrisi de Hafız Hüseyin Efendi idi. 1901 ve 1903 tarihli salnamelere göre, medrese Şehidiye Mahallesinde olup, 13 talebeye sahip ve müderrisi Şeyh Abdurrahman Halit Efendi idi²⁰³.

Medresenin kim tarafından yaptırıldığı konusunda ihtilaf vardır. Portalde, nişlerin altında yer alan kitabeye göre değerlendirme yapanlar Necmeddin Gazi'ye, Kâtip Ferdi ise,

¹⁹⁶Bizbirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 302.

¹⁹⁷DVS, h. 1316, s. 130; h. 1317, s. 159.

¹⁹⁸Maârif Salnâmesi, h. 1318, s. 1340-1341,

¹⁹⁹Maârif Salnâmesi, h. 1319, s. 611; h. 1321, s. 506.

²⁰⁰Mesut Arslan, “Ali Emiri Efendi (1274-1342)”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, S: 6, 2011, s. 157.

²⁰¹Ara Altun, **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, Mardin Valiliği, İstanbul 2011, s. 102-105.

²⁰²Özgür, Soyukaya vd. **Mardin Kültür Envanteri**, s. 152.

²⁰³Maârif Salnâmesi, h. 1318, s. 1341, 1340; h. 1319, s.610, 611; h. 1321, s. 506.

şu an mevcut olmayan kapının üzerinde olduğunu söylediği bir yazıta göre Necmeddin Gazi'nin babası Nasirüddin Artuk Arslan'a bağlar. Bizbirlik de medresenin Nasirüddin Artuk Arslan'a ait olduğu fikrindedir²⁰⁴. Ayrıca Baltacı da, medresenin kurucusunun "el-Mansur" ve "Nasirüddin" lakaplarıyla anılan Artuklu hükümdarı Artuk Arslan b. İlgazi (1201-1239) olduğunu ve seksen hücreli olduğu söylenen medresenin ayrıca bir mescidi de olup, sonradan camiye çevrildiğini belirtir²⁰⁵.

Ali Emiri Efendi bu medresenin seksen hücreli olduğu için "semânin" diye isimlendirildiğini belirtmektedir. XVI. yüzyılda bu medresenin evkafını şehirdeki 32 dükkan, bir kervansaray, Kurs köyünde 3 değirmen, yine şehirde Bab-ı cedid, Kurs-ı Edna ve Kabbad köylerinde birer bağ oluşturmaktaydı. 1526'da vakıf gelirleri 16.992, 1540'da 20.498 ve 1564'de 29.069 akçe idi²⁰⁶. 16. yüzyılın son çeyreğinde medresenin personel sayısı artarak 21'e çıkmış, giderler ise 1564'e göre düşüş göstermiştir. Bu durum ücretlerde yapılan düşürme yoluyla sağlanmış olmalı ve hemen ardından bir yükselme olduysa da, 1564'e göre düşüş durumu devam etmiştir²⁰⁷.

Medresenin bitişiğinde caminin minaresi 1916/17 yıllarında yapılmıştır. Eklektik bir üslup göstermekte olup, çeşitli yivler, burmalı süs sütunları, çifte şerefe altlıkları ile karmaşık bir görünüme sahiptir²⁰⁸.

3.3. Hatuniyye (Sitti Radviyye/Razviyye) Medresesi

Kurucusu, Artuklu hükümdarlarından Necmeddin Alpı (1152-1176)'nın hanımı ve Kutbeddin İlgazi (1176-1184)'nin annesi olan Sitti Razviyye'dir. Medresenin bulunduğu mahalle konusunda Altun, Göyünç ve Bizbirlik eserlerinde Gül Mahallesinde olduğunu, Eken ise Teker (Tekke) Mahallesinde olduğunu belirtir²⁰⁹.

Medresenin müderrisine 20 Haziran 1555 (29 B 962) tarihinde müderrisi olan Mehmet Efendi'ye günlük 15 akçe veriliyordu²¹⁰.

²⁰⁴ Bizbirlik, 16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar, s. 306.

²⁰⁵ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 577-578.

²⁰⁶ Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 115.

²⁰⁷ Bizbirlik, 16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar, s. 307.

²⁰⁸ Altun, Mardin'de Türk Devri Mimarisi, s. 80.

²⁰⁹ Göyünç, s. 114; Altun, s.70; Bizbirlik, s. 308; Galip Eken, "19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2006, s. 247.

²¹⁰ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 568.

1518 tahririne göre vakfın gelirleri gayrimenkul kiralari, iki köyün ve bir mezraanın malikane hisselerinden oluşmakta idi. Vakıf yedi kişiden müteşekkil bir personel kadrosuna sahip olup, gelirlerin önemli bir kısmı bunlara gitmekteydi. Küçük bir miktarı da talebe ihtiyaçları için harcanmaktaydı. 1523’de mezraa olarak kaydedilen Deyrü’z-Zaferan’ın konumu köy olarak değiştirilmiş ve personel sayısı azaltılarak medresenin giderlerinde azalma, sonrasında küçük bir artış olmuştur. 16. yüzyılın son çeyreğinde personel sayısı 15’e çıkmış ve giderleri de artmıştır. Ancak bir süre sonra giderlerde bir düşüş olmuştur. Medresenin vakıf faaliyetleri 20. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür²¹¹. Ana eyvanın iki yanında iki kubbeli iki türbe vardır. Medresenin vakfiyesinin özeti 1791 (h.1206)’de duvara işlenmiştir²¹².

Medrese vakfının mütevelliliği 15 Kasım 1813’de Seyyid Ahmed b. Mehmet’in vefatı üzerine oğulları Seyyid Mehmet ile Seyyid Mustafa’ya ortak bir kararla verilmiştir²¹³. Vakıf mütevelliliğinin babadan oğula geçmesinde bir sakınca görülmemiştir diyebiliriz.

Krokilerinden dikdörtgen bir alanı kaplaması gereken ve kalıntılarında iki eyvanlı, revaklı avlulu, iki katlı bir medrese olduğu anlaşılan yapı, bugün oldukça bozulmuş, avlu durumunu kaybetmiş, mihraplı güney eyvanının kuzeyine bir duvar çekilip cami olarak kullanılmağa başlanmıştır²¹⁴. İki katlı Mardin Hatuniye Medresesi, revaklı avluya sahip iki eyvanlı Anadolu medreselerinin en erken tarihli olarak günümüze ulaşmıştır²¹⁵.

10 Ocak 2003 tarihinde medresenin restorasyonu tamamlanmıştır. Medrese geçirmiş olduğu restorasyon sonucu plan değişikliğine uğramıştır. Bakımlı durumda olup, iç mekan, dış mekan ve avlu, orijinal yapısına yakın bir şekilde günümüze ulaşmıştır²¹⁶.

3.4. Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi

Kurucusu, Artuklu hükümdarlarından Melik Sultan İsa’dır. 1385 yılında inşa edilmiştir. Bugün Medrese Mahallesinde olup, evkafı arasında, 16. yüzyılda, şehirde 19 dükkan, Diyarbakir’de iki değirmen, Mardin’de bir bağ ve Tuffahiyye köyünün 1/4

²¹¹ Bizbirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbakir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 308-310.

²¹² Koroğlu, **Konya ve Anadolu Medreseleri**, s. 120.

²¹³ Eken, “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine”, s. 247.

²¹⁴ Altun, **Mardin’de Türk Devri Mimarisi**, s. 70.

²¹⁵ Alptekin, “Artuklular”, s. 418.

²¹⁶ Özgür, Soyukaya vd. **Mardin Kültür Envanteri**, s. 156.

hububat hissesi vardı²¹⁷. Vakıf kayıtlarından medresenin bir de camisi olduğu anlaşılıp, bu kısım 1975 ve 1976'da iki kez onarılmıştır. Medresenin büyük bir kısmı bugün ayakta²¹⁸.

Melik İsa'nın yaptırmış olduğu medreseye "Zinciriye Medresesi" de denilmesinin sebebi, Ulu Camii'deki iki minare (bugün bir tanesi ayakta) arasında bulunan demir zincirin Timur'un Mardin'i işgali sırasında medresenin kubbesine takmasından ileri gelmektedir²¹⁹. Ulu Camii'nin Batı tarafındaki minaresi Timur tarafından yıktırılmış, doğu tarafındaki minare de 1887'de yıldırım düşmesinden dolayı büyük hasar görmüştür²²⁰. Kâtip Ferdi ise, melik, çelikten bir zincir yaptırarak, bunu Ulu Camii'nin iki minaresi arasına bağlatmıştı. Batı tarafındaki minarenin tahribinden bir müddet sonra bu zincir, Sultan İsa Medresesi'ne taşınmış, iki kubbe arasına astırılmış ve bundan dolayı medrese, "Zinciriye Medresesi" adını almıştır²²¹.

1518 yılı tahririne göre vakfın gelirlerinin büyük bir kısmı dokuz kişiden oluşan personel maaşları, talebe harçlığı medresede pişen çorbanın masrafları için harcanmaktaydı. 1523'te vakfın gelirlerinde bir artış olmuş, ancak personel sayısı da 10'a çıkınca giderler de artmış, 1540'da gelirlerinde çok az bir düşüş olmuş, 1564'te yine bir düşüş olmuş ve personel sayısı 12'ye çıkmış, dolayısıyla vakfın gideri de artmış oldu. 16. yüzyılı takip eden dönemlerde vakıf faaliyetlerine devam etmiş ve bu durum yakın zamana kadar sürmüştür²²².

Medrese ve cami yan yana olup, bunların ihtiyaçları aynı vakıfgelirleriyle karşılanmaktaydı. Örneğin, 5 Aralık 1808 tarihli bir belgede "Mardin'de Zinciriye cami ve Medresesi evkafından..." alınarak beş akçe ile yardımcı ve üç akçe ile nazırlık vazifesi Seyyid Ahmed Haki'nin oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Abdulgani tarafından müştereken yürütülürken Seyyid Abdullah ölünce bu kez onun hissesi oğulları Seyyid

²¹⁷ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 116.

²¹⁸ Bizirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 315-316.

²¹⁹ Hüseyin Haşimi Güneş(Ed.), **Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, s. 54-55.

²²⁰ Sadi Bayram, "Arşivlerde Kayıtlı Mardin'de Yapılmış En Eski Vakıflar", **Makalelerle Mardin**, c. 1, İstanbul 2007, s. 294.

²²¹ Naşir: Ali Emiri, Y. Metin Yardımcı (Ed.), Kâtip Ferdi, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, İstanbul 2006, s. 15.

²²² Bizirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 316.

Mesud ve Seyyid Yusuf'a vakfın mütevellisi Seyyid Mehmet'in arzıyla verilmiştir diye bir kayıt düşülmüştür²²³.

Medrese Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan Zinciriye Medresesi, vakıflar öğrenci yurdu olarak kullanılmaktaydı. Dikdörtgen ve geniş bir alanı kaplamakta olan yapı, iki kat üzerinde avlu, cami, türbe ve çeşitli ek mekanlardan meydana gelmiştir. Mardin'e saldıran Timur ve ordusuyla mücadele etmiş olan Melik İsa bir süreliğine bu medresede hapis hayatı yaşamıştır²²⁴.

3.5. Muzafferiye Medresesi

Kalenin altında bulunan Medrese Mahallesi'nde yer alan bu eğitim kurumu, Artuklu hükümdarı Melik Muzaffer Kara Arslan (1260-1299) tarafından yaptırılmıştır. Melik Muzaffer, bu yapıyı siyah ve beyaz taşlardan yaptırdığı için medreseye "Belka" adı da verilmekteydi²²⁵.

1518'de vakfın gelirleri bir işletme kirası ve üç köyün malikane hissesinden oluşmakta olup, giderin çoğu personel maaşlarına, az bir miktarı da çorba ve yağ masrafları için harcanmaktaydı. 1523'te vakfın köy gelirlerinin yerini, Kasımiye Hamamı kira geliri almıştır. 1540'da vakfın gelir kaynaklarına köylerin tekrar dahil edildiği ve bu sayede gelirlerinin arttığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, personel sayısı 13'e yükselmişse de giderlerde bir düşüş olmuştur²²⁶.

Vakıf, faaliyetlerini 19. yüzyıla kadar sürdürmüştür.1897 senesinde, Mardin'deki rüştiye mektebinin kiralık bir yerde faaliyet göstermesi sağlık açısından uygun bulunmadığı için ahalinin yardımıyla toplanılan 250 lira ile 200 seneden beri boş duran Muzafferiye Medresesi arsası üzerine bir rüştiye mektebi ve cami inşa edilmesi gündeme gelmişti. Bunun için inşaata başlanmış, ancak, arsa vakıf malı olduğu için inşaata itiraz edilmişti. İnşaattın bitmeye yakın olması ve aynı alan üzerine cami yapılmasından dolayı, 6 Şubat 1898'de rüştiye ve cami inşası için Sadaret Dairesinde gerekli izin çıkmıştır²²⁷.

²²³ Eken, "19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine", s. 248.

²²⁴ Altun, **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, s. 94-99.

²²⁵ Güneş, **Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, s. 51.

²²⁶ Bizbirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 305.

²²⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine yazılan yazıda, Dar-ı Şura-yı Devlet-i Mülkiye Dairesinde düzenlenen mazbata ile inşaata izin verildiği bildirilmiştir, BA, MF. MKT, 375-1, 10 C 1315 (6 Kasım 1897).

Kâtip Ferdi'nin özellikle övdüğü medrese bugün ayakta değildir²²⁸. 10 Mayıs 1814 tarihinde medresede 10 akçe karşılığı yardımcı ve nazırlık vazifesi Seyyid Yusuf'un ölümü üzerine oğlu Seyyid Mehmet'e verilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında da yıktırılmış ve yerine yukarıda da anlatıldığı üzere rüştiye mektepi yaptırılmıştır²²⁹.

3.6. Şeyh Eminateddin Külliyesi (Bimaristan / Maristan)

Şehrin güneybatısında yer alan, Artuklu Beyliği'nin kurucusu olan Necmeddin İlgazi (1104–1122) döneminde, kardeşi Eminateddin adına yaptırılmış olup, Anadolu da yapılan ilk külliye sıfatını taşımaktadır. Yapı, Mardin'in "Eminateddin, Maristan veya Mesken" adı verilen mahallesindedir. Bugün bile büyük bir kısmı ayakta durmakta olan bu yapı için, "Maristan" adı değişmeden kullanılmaktadır²³⁰. Bu yapı, cami, hastahane, çeşme, medrese ve hamamdan oluşmaktaydı.

Abdüsselâm Efendi, "Ümmü'l-İber" adlı tarihinde; cami, maristan ve hamamın inşaatının Necmeddin İlgazi'nin kardeşi Eminateddin tarafından başlatıldığını, ancak Eminateddin'in ömrünün vefa etmediğini dolayısıyla külliyenin, kardeşi Necmeddin İlgazi tarafından tamamlandığını belirtir²³¹.

1518'de vakfın gelirlerinden, cihet-i kaza adıyla Ali isimli kadıya verilen günlük 50 akçe tek başına vakfın tüm gelirlerine eşit olup, 50 akçe tutan personel maaşlarının da ödenmesi vakfın açık vermesine sebep olmuştur. 1523'te vakfın gelir kaynaklarında görülen değişiklikten dolayı gelirlerde düşme görülmüştür. 1540'da vakfın gelirleri artmıştır. 1564'te personel sayısı ve giderlerin artmasına rağmen, vakfın gelir kaynaklarında görülen artıştan dolayı giderler karşılanabilmekte ve vakıf hesaplarda fazla vermektedir. Vakıf, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar faaliyetlerini sürdürmüştür²³².

16. yüzyılda tedavisiyle ünlü bimaristana Musul'dan bile hasta gelmekteydi. Ünlü hekimler arasında Şam'da tıp eğitimi almış Mardinli "Fahrüddin", ve "İbnüssallah" gelir. Fahrüddin Mardini, İbn-i Sina'nın "Tıp Kanunu"nu "Eminüddeve ibni Telmiz"den öğrendi ve hocasıyla bu alanda çeşitli sohbetlerde bulundu. Şehabettin Sühreverdi, Artuklu

²²⁸ Altun, **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, s. 112.

²²⁹ Eken, "19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine", s. 248.

²³⁰ Hüseyin Fazlı Ergül-Fatih Erdolu, "Cumhuriyete Kadar Türk Hakimiyeti Dönemlerinde Mardin'de Eğitim ve Eğitim Kurumları", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İstanbul 2006, s. 488.

²³¹ Kâtip Ferdi, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, s. 59.

²³² Bizirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 310-311.

hükümdarlarından, Harput'un sahibi Ebu Bekir bin Kara Aslan'a ilmi bir eserini arz etmiştir²³³. Artuklu hükümdarlarının tabip ve tıbbi eserlere ehemmiyet gösterdiklerini söyleyebiliriz.

22 Mart 1801 tarihinde bimarhanede iki akçe ile bimarhaneci ve iki akçe ile bevvab (kapıcı) olan Abdülvehhab b. Mehmet Said vefat edince kardeşi Mehmet Mesut bu görevleri üstlenmiştir²³⁴.

Necmeddin İlgazi'nin kardeşi Emineddin için yaptırdığı "Bimaristan" yani hastahänenin gelirleri 1526'da 15.971, 1540'da 17.035, 1564'te 18.905 akçe idi. 1540 yılında Mardin'de Babü'l-Hammara Mahallesi'nde oturan Vehib b. Hekim adlı bir zat, burada günlük beş akçe geliri olan bir hekimdi²³⁵.

3.7. Şah Sultan Hatun Medresesi

Bugünkü Tekke (Teker) Mahallesi'nde yer alan, mescit ve zaviyesi de olan medresenin çok az bir kısmı ayakta durup, Akkoyunlu Kasım Bey'in yeğeni İbrahim Bey'in hanımı Şah Sultan Hatun tarafından yaptırılmıştır.

1518'de medresenin vakıf gelirlerinin toplamı kayıta 22.614 akçe olarak belirtilse de bu rakam eksik olup, doğrusu 23.266 akçedir. Vakfın geliri, giderin önemli bir kısmını oluşturan personel maaşları ve yemek masraflarını karşılamaktadır. 1523'te vakfın gelir miktarındaki düşüş, vakfın açık vermesine sebep olmuştur. 1540'da vakfın gelirleri yarı yarıya yükselmiştir. 1564'te vakfın gelir kaynakları ve miktarında artış gerçekleşince personel sayısı ve gider miktarında da artış oldu. Ancak 1540'daki gelir miktarı daha fazlaydı²³⁶.

Medrese, İbrahim Bey Camii'nin yanında yapılmıştır²³⁷.

1840'larda Mardin müftüsü bulunan Abdüsselam Efendi, Ümmü'l-İber adlı yazma Mardin Tarihi'nde dedelerinin bu medresede müderris ve müteveli olduklarını belirtmektedir. Bunlardan ilki El-hac Abdülkadir Efendi'dir. Oğul ve torunları El-hac

²³³ Kadircan Keskinbora, "Mardin Eminüddin Maristanı ve O Dönemdeki Darüşşifalar", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İstanbul 2006, s. 216.

²³⁴ Eken, "19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine", s. 248.

²³⁵ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 116.

²³⁶ Bizbirlik, **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, s. 314-315.

²³⁷ Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, s. 577.

Zeynelabidin, Es-seyyid Ömer, Mehmet, İbrahim, El-hac Ömer, Mehmet ve Ömer Efendiler halef olmuşlardır. Bu son Ömer Efendi, Abdüsselam Efendi'nin babasıdır²³⁸.

3.8. Pulad (Polad) Bey Medresesi

Yapım tarihi ve kurucusu tam olarak bilinmeyen medrese, Meydanbaşı Kapısı civarında yer almaktadır. 1564 tahririne göre vakfın gelirleri gayrimenkul kiralardan sağlanmakta olup, büyük bir kısmı sekiz talebe, altı personelin maaşları ve yemek masraflarına harcanmaktadır²³⁹. Osmanlılar devrinde ve 16. yüzyılın ortalarında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Muhtemelen 19. yüzyılın sonlarına doğru yıkılmıştır²⁴⁰. Göyünç de, 1540'dan daha öncesine ait defterlerde medrese ile ilgili bir kayda rastlanmadığından bu tarihten sonra kurulmuş olma ihtimali olduğunu belirtiyor. 1564'de vakfın geliri 35.640 akçe idi²⁴¹.

3.9. Hüsamiye Medresesi

1122-1152 yılları arasında hükümdarlık yapan Hüsameddin Timurtaş'ın Mardin'de bir medrese ve cami yaptığı bilinmekle beraber²⁴², tahrir defterlerinde evkafına rastlanılmamaktadır²⁴³. Ancak, Kâtip Ferdi, Melik Hüsameddin'in Mardin'de; "Hüsamiye" adında bir medrese ve bir cami yaptırıp, bunlara yeterince vakıflar tahsis ettiğini yazar²⁴⁴.

Cumhuriyet İlkokulu civarında bulunması gereken yapı, günümüze kadar gelememiştir.

3.10. Melik Mansur (Şeyh Aban / Libben) Medresesi

Eski ismi Kølasiyye(كولاسيه) olan ve Hıristiyanların çoğunlukta olduğu Mardin merkezindeki Gül Mahallesi'nin kuzeydoğusunda yer alan ve Abdülğani Efendi'nin "Haliliye Medresesi" denildiğini belirttiği²⁴⁵ medresenin, Melik Mansur ve İbn Şeddat ya da Şaddad tarafından yaptırıldığı kabul edilirse 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın

²³⁸ Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 118-119.

²³⁹ Bizbirlik, 16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar, s. 317.

²⁴⁰ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 575-576.

²⁴¹ Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 119.

²⁴² Ergül, Erdolu, "Mardin'de Eğitim ve Eğitim Kurumları", s. 489.

²⁴³ Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 115.

²⁴⁴ Kâtip Ferdi, Mardin Artuklu Melikleri Tarihi, s. 12.

²⁴⁵ Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 100.

başlarında yapıldığı söylenebilir. Medresenin günümüzde bir kısmı ayakta olup içinde lahitler yer almaktadır²⁴⁶.

Medresenin içinde mezar bulunan kısımları ayakta olup, bu mekan günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır. Yapının avlusunda, doğu duvarında ve güney cephesinde betonarme onarımlar yapılmıştır. Medresenin iç kısımları beton ile sıvanmıştır²⁴⁷.

3.11. Marufiye (Hacı Ma'ruf) Medresesi

Kurucusu olan Hacı Ma'ruf hakkında pek bilgi olmamakla beraber medresenin bugün mevcut olan mimari kalıntılarında bir Artuklu eseri olduğu ve 1526 tarihinde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Medresenin 1526'da evkaf geliri 7.780 akçe idi. Daha sonraki defterlerde bu medreseye ait kayıtlara ulaşılamamaktadır²⁴⁸.

Şar Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan ve uzantılarından çok geniş bir medrese olduğu anlaşılan yapının, bugün birkaç aileye ev görevi gören bazı kısımları kısmen durumunu koruyabilmiştir. Kalıntılardan medresenin eyvanlı ve avlulu bir yapıya sahip olduğu anlaşılabilir. Artuklu mimarisinin gerek plan şeması ve gerekse mozaik yapılı selsebili ile bağlantı kurarak, kesin belgeler elde edilinceye kadar 13. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış bir Artuklu eseri olduğunu söyleyebiliriz²⁴⁹.

3.12. Altunboğa Medresesi

Melik Mansur Küçük'ün veziri Altunboğa tarafından yaptırılmış olan medrese, Zinciriye Medresesi'nin yakınında inşa edilmiş olup bugün kalıntıları mevcuttur. Medresenin nakışlı son derece süslü bir kapısı olduğu söylenir.

1927'li yıllarda medresenin, yıktırıldığı ve taşlarından, "Kız Meslek Lisesi" olarak faaliyet gösteren okulun inşa edildiği belirtilmektedir²⁵⁰. Ancak, 1900 yılında Muzafferiyeye Medresesi arsası üzerinde halkın yardımlarıyla rüştiye mektebi inşa edildiği ve mektebin kısa bir süre sonra idadi mektebine dönüştürüldüğü görülmektedir²⁵¹. İdadi mektebi de 2011 yılına kadar "Kız Meslek Lisesi" olarak hizmet vermeye devam etmiş olup, bugün

²⁴⁶ Ergül-Erdolu, "Mardin'de Eğitim ve Eğitim Kurumları", s. 488-489.

²⁴⁷ Özgür, Soyukaya vd, **Mardin Kültür Envanteri**, s. 162.

²⁴⁸ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 119.

²⁴⁹ Altun, **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, s. 86-89.

²⁵⁰ Kâtip Ferdi, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, s. 37.

²⁵¹ Maarif Nezaretinden Matbuat-ı Dahiliye İdare-i Aliyyesine gönderilen tezkire, BA, MF. MKT, 536-11, 26 B 1318 (19 Kasım 1900).

Kadın Olgunlaşma Enstitüsü olarak kullanılmaktadır. Abdülgani Efendi de medrese taşlarının sökülerek, şimdiki “Ticaret Lisesi” olan okulun yaptırıldığını belirtir²⁵². Ticaret Lisesi, Kız Meslek Lisesi ile aynı bahçe içerisinde yer almakta olup, bodrum+zemin+1 katlıdır. Yapının restorasyonu halen devam etmektedir²⁵³.

Medrese, Zinciriye Medresesi'nin doğusundaki çıkmaz sokağın sonunda yer almaktadır. Medrese, büyük oranda tahrip olmuş olup, ayakta kalan kısmı üzerinde yapılan düzenlemeyle bugün ev olarak kullanılmaktadır²⁵⁴.

3.13. Hacı Şah Kulu Bey Medresesi

Hacı Şah Kulu Bey'in Mardin'de inşa ettiği bu medrese hakkında kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmadığı için yeri bilinmiyor. 1564 tahririne göre vakfın gelirleri gayrimenkul kiralardan sağlanmakta olup, büyük bir kısmı 13 kişiden oluşan personel maaşlarına, talebe harçlıklarına ve yemek masraflarına harcanmaktadır. 16. yüzyılın son çeyreğinde vakfın giderlerinde ve personel sayısında büyük bir düşüş olmakla birlikte, bu dönemden sonra da vakfın faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır²⁵⁵.

3.14. Hamidiye Medresesi

1900 yılı Maârif Salnâmesine göre medrese, Mardin'de yer alıp banisi (kurucusu) bilinmemekte birlikte talebe adedi 65 idi. Medresenin müderrisleri Şeyh Abdurrahman ve Halit Efendiler idi. 1901 (h.1319) ve 1903 (h.1321) tarihlerinde ise talebe adedi 61'e düşmüş ve müderrisi de Hafız Hüseyin Efendi olmuştur²⁵⁶.

3.15. Şeyh İbrahim Medresesi (Mardin)

1903 senesine ait Maârif Salnâmesine göre, Mardin Sancağı merkezinde bulunan medresenin kurucusu Şeyh İbrahim'dir. Medresenin aynı sene talebe mevcudu 64 olup, müderrisi de Mela İbrahim Efendi'dir²⁵⁷.

²⁵² Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 113.

²⁵³ Özgür, Soyukaya vd, Mardin Kültür Envanteri, s. 170.

²⁵⁴ Özgür, Soyukaya vd, Mardin Kültür Envanteri, s. 160.

²⁵⁵ Bizirlik, 16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar, s. 318-319.

²⁵⁶ Maârif Salnâmesi, h. 1318, s. 1340-1341; h. 1319, s. 611; h. 1321, s. 506.

²⁵⁷ Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 506.

3.16. Şeyh İbrahim Medresesi (Midyat)

Bu medrese, Midyat kaza merkezinde bulunmaktadır²⁵⁸. 1900 tarihli Maârif Salnâmesine göre, medresenin kurucusu Şeyh İbrahim Efendi olup, talebe adedi 9'dur. Medresenin müderrisi ise Müftü Mehmet Lahi(لاحى) Efendi'dir. 1901 senesinde medresenin talebe mevcudu 14 olup, müderrisi de İbrahim Efendi'dir. Medrese halkın yardımlarıyla inşa edilmiştir. 1903 senesinde medresenin müderrisi Mehmet Mustafa Efendi'dir²⁵⁹.

3.17. Hamza Mir Şerif Medresesi

Mardin'e bağlı Cizre kazasının merkezinde faaliyet gösteren medresenin kurucusu Hamza Mir Şerif'tir. 1900 senesinde medresenin talebe mevcudu 15, müderrisi ise Müftü Ahmet Fehmi Efendi'dir. 1901-1903 senelerinde aynı müderrisle öğretime devam eden medresenin talebe mevcudu 17'ye yükselmiştir²⁶⁰.

3.18. Hacı Şah Kulu Bey Medresesi

Vakıf kayıtlarına göre Mardin'e bağlı Kızıltepe ilçesinin Koçhisar köyünde yer alan medresenin yapım tarihi tam olarak bilinmiyor. Kurucusu 1555 yıllarında Nusaybin Sancak Beyi ve Berriye ağzı muhafızlığında bulunan Hacı Şah Kulu Bey'dir. 1564 senesinde gelirleri gayrimenkul kiralardan karşılanan bu vakıf, medrese ve mescitten oluşmaktaydı. Gelirin önemli bir kısmı 19 kişiden oluşan personel maaşları, talebe harçlıkları ve yemek masraflarına harcanmaktaydı. Vakfiyede vakıf mütevellisinin evlad-ı vakıftan olması şart koşulmuş ve ücretleri de en yüksek maaş olan müderris maaşı ile eşit tutulmuştur²⁶¹.

Koçhisar Camii olarak geçen vakıf, 1855/56 ve 1858/59 yılları arasında Mardin şehrinde bulunan Şeyh Bikar Mescidi ile beraber kayıtlıdır. Ancak 1853/54 yılında Şeyh Bikar Mescidi kayıtlarda mevcut olmayıp, 1854/55 yılında ise her iki yapı müstakil olarak kaydedilmiştir²⁶².

²⁵⁸ Maârif Salnâmesi, h. 1318, s. 1340.

²⁵⁹ Maârif Salnâmesi, h. 1318, s. 1340-1341; h. 1319, s. 610-611-613; h. 1321 (1903), s. 506.

²⁶⁰ Maârif Salnâmesi, h. 1317, s. 1202; h. 1318, s. 1340-1341; h. 1319, s. 613; h. 1321, s. 506.

²⁶¹ Bizbirlik, 16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar, s. 318.

²⁶² Ayşegül Hüseyiniklioğlu, Rahmi Doğanay, "19. Yüzyılda Mardin Vakıfları (1853-1859)", Makalelerle Mardin, c. 1. İstanbul 2007, s. 535.

3.19. Taceddin Mesud (Harzem) Medresesi

Mardin'in Kızıltepe ilçesinin 8 km kadar kuzeydoğusundadır. Medreseye varmak için beş gözlü taş bir köprüden geçilir. Bugün gerek medrese gerekse de köprü çok harap durumdadır. Artuklu hükümdarlarından Melik Mansur Nasreddin Artuk Aslan'ın azatlı kölesi "Taceddin Mesud bin Abdullah" tarafından yaptırıldığı kabul edilir²⁶³. Avlusunun güney yanında camisi vardır²⁶⁴.

3.20. Kırmızı Medrese (Medresetü'l-Hamra)

Yapı hakkında kesin bir bilgi olmayıp, Abdullah Yaşın, medrese, mescit ve türbeden oluşan Medresetü'l-Hamra Külliyesi'ni Cizre Emiri II. Şeref Han tarafından, Akkoyunlu egemenliğine son verip, Cizre'yi aldıktan sonra kentin alınması adına bir adak olarak yaptırıldığını söylemektedir. Bu da yapının 1508'den sonra yapılmış olduğunu göstermektedir. Medrese, şehrin batısında kalan sur kalıntıları üzerine inşa edilmiş olup, kısmen günümüze gelebilmiştir. Yapının dış cepheleri tamamen kırmızı taştan olup, düzgün kesme taş üzerine inşa edilmiştir. Mihrap tamamen taştan yapılmıştır²⁶⁵.

---

²⁶³ Ergül, Erdolu, "Mardin'de Eğitim ve Eğitim Kurumları", s. 489.

²⁶⁴ Koroğlu, **Konya ve Anadolu Medreseleri**, s. 120.

²⁶⁵ Übeydullah Pilatin, "Osmanlı Medrese Sistemi ve Cizre Medreseleri", **Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu**, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 406.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞME DÖNEMİNDE MARDİN SANCAĞI'NDA EĞİTİM

1. MAÂRİF İDARESİ

II. Abdülhamit Dönemi'nin en önemli hizmetlerinden birisi maârif teşkilatının vilayetlere kadar yayılması olmuştur. Devlet, modern eğitimi geliştirmek amacıyla evvela İstanbul'da kısa bir süre sonra da vilayetlerde çeşitli derecelerde okullar açmıştır. Ancak, vilayetlerde maarif idarelerinin bulunmayışından dolayı tam bir kontrol sağlanamıyordu. 1869 tarihli Maarif Nizamnamesinde, her ne kadar her vilayet merkezinde birer maarif müdürlüğü kurulacaktır ibaresi yoksa da; 143. maddesinde merkez vilayette bir maarif meclisi kurulacağı, 147. maddesinde de maarif müdürlerinin vazifeleri belirtilmiştir. 1879 yılında yapılan önemli değişikliklerden sonra vilayet maarif idareleri kısa bir süre içerisinde açılmıştır²⁶⁶.

Maarif Nezareti 4 Ocak 1882 (13 S 1299) tarihinde, Maarif Nizamnamesine uygun olarak vilayetlerde maarif meclislerinin kurulmasını ve atanacak maarif müdürlerinin tahsisatının da maarif bütçesinden karşılanması için izin istemiştir. 15 Ocak'da ise Sivas, Diyarbakir, Mamuretülaziz, Erzurum ve Van merkezlerinde birer maarif meclisi kurulup, İstanbul'dan seçilerek, tayin edilecek müdürlere 1.200'den 1.500'e; İstanbul'dan tayin edilecek müfettişlere 800'den 1.000 kuruşa kadar, istihdam kılınacak katiplere de 250'den 500 kuruşa kadar maaş verilmesine ve diğer masrafları için de yıllık olarak 1.200'er kuruş tahsis edilmesi için, 1881 (r.1297) yılı maarif bütçesinden 180.000 kuruşun tahsisi için izin istenmiştir²⁶⁷. Maarif Nazırı'nın bu isteği, 11 Şubat 1882 tarihli irade ile kabul edildi. Ancak, sözkonusu iradede, yakın zamanda yeni bir program düzenleneceğinden eğitim öğretimin bu programa göre yürütülmesi şart koşuldu²⁶⁸.

Mardin Sancağı ve tâbi kazalarında ilk maarif meclisleri vilayet salnamelerine göre 1884 tarihinde kurulmuştur.

²⁶⁶ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 38-39.

²⁶⁷ 13 S 1299 (4 Ocak 1882) tarihli maarif tezkiresi, BA, İ. DH, 846-67930.

²⁶⁸ Yıldız, **Diyarbakir'de Eğitim**, s.78.

1.1. Mardin Sancağı Maârif Meclisi

Tablo 2.1

YIL	MECLİS REİSİ	MECLİS ÜYESİ	MECLİS ÜYESİ	MECLİS ÜYESİ	MECLİS ÜYESİ
1884 ¹		Mahallinden	Esami Defteri	Gelmemiştir.	
1894 ²	Maârif Müdürü Müftü Efendi	Tahrirat Müdürü Cemil Efendi	Şube Memuru Ali Rıza Efendi	Rüştiye Muallimi Ahmet Hamdi Efendi	Nüfus Memuru Abdurrahman Bey
1898 ³					-----
1899 ⁴	Maârif Müdürü Hacı Kermozâde	Tahrirat Kalemî Müsevvidlerinden	Mekteb-i İdadi Muallimi	Vergi idaresi Baş Katibi Davud	-----
1901 ⁵	Faris Çelebi	İzzet Efendi	Hamdullah Efendi	Efendi	-----
1903 ⁶					-----
1905 ⁷	Maârif Müdürü Hakkı Efendi		Mekteb-i İdadi Müdürü Şükrü Efendi	Mekteb-i İdadi Muallimi Hamdullah Efendi	Vergi idaresi Baş Katibi Davud Efendi

Kaynak: ¹ DVS, h. 1302, s. 105; ² DVS, h. 1312, s. 93; ³ DVS, h. 1316, s. 92; ⁴ DVS, h. 1317, s. 121-122; ⁵ DVS, h. 1319, s. 126; ⁶ DVS, h. 1321, s. 126; ⁷ DVS, h. 1323, s. 126.

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere ilk maarif meclisinin kuruluşundan sonraki 10 yıl boyunca bu meclise dair bir kayıt mevcut değildir. 1894'den sonra bu meclis düzenli bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Meclis dört üye ve bir reisten oluşmaktaydı. Meclisin müdür ve üyelik görevlerini aynı kişiler birkaç yıl yürütebilmekteydi.

1.2. Mardin Sancağı'na Tâbi Kaza Maârif Meclisleri

Tablo 2.2

KAZALAR	1884 ¹	1890 ²	1894 ³
Cizre Kazası	Reis: Müftü Efendi Üye Abdülkadir Efendi Üye Mehmet Efendi Üye Hasan Efendi	-----	-----
Nusaybin Kazası	Reis: Nâib Efendi Üye Süleyman Efendi Üye Musa Efendi Üye Derviş Efendi	-----	-----
Midyat Kazası	Reis: Nâib Efendi Üç üyesi olmakla beraber mahallinden esami defteri alınmamıştır.	-----	-----
Avine²⁶⁹ (Savur) Kazası	Reis: Emin Efendi Üye Mehmet Ağa Üye İsa Ağa	-----	-----
Derik Kazası	-----	Reis: Müftü Efendi Üye Aziz Davut Ağa Üye Hasan Efendi Mustafa Ağa	Reis: Müftü Efendi Üye Aziz Davut Ağa Üye Hasan Efendi Mustafa Ağa

Kaynak: ¹ DVS, h. 1302, s. 110, 113, 116, 119; ² DVS, h. 1308, s. 74; ³ DVS, h. 1312, s. 87.

İki tablodan da anlaşılacağı gibi sancak merkezi ile kazalardaki maarif meclisleri aynı tarihte kurulmuştur. Ancak, 1884 tarihinden sonra kaza maarif meclislerine dair bir kayıt mevcut olmayıp, bugün Mardin'e bağlı bir ilçe olan Derik Kazası da 1905 yılına kadar olan salname kayıtlarına göre Diyarbekir Vilayeti merkez sancağına bağlıydı. 1877²⁷⁰, 1882²⁷¹, 1884²⁷² tarihlerinde Şırnak Kazası, 1890²⁷³ yılında da Hamidiye Kazası Mardin'e bağlı olarak kaydedilmekle birlikte bütün salnamelerde düzenli olarak Cizre,

²⁶⁹ Ayniyat Defterleri kayıtlarında, Savur, Avine Kazasına tabi bir nahiye olarak geçmekle birlikte sonradan Avine ile Savur isimleri özdeş kullanılmıştır, BEO. AYN. d, No: 2621, 6 Haziran 1866- 14 Şubat 1876 (22 M 1283-18 M 1293).

²⁷⁰ DVS, h. 1294, s. 115.

²⁷¹ DVS, h. 1300, s. 82.

²⁷² DVS, h. 1302, s. 121.

²⁷³ DVS, h. 1308, s. 82.

Nusaybin, Savur ve Midyat Kazaları Mardin'e tâbi birer kaza olarak kaydedilmiştir. Kazaların meclisleri üç üye ve bir reisten ibaret olup, sadece Savur Kazası iki üye ve bir reisten oluşmaktaydı. Nusaybin ve Midyat Kazalarında görüldüğü üzere, iki farklı kazanın meclis reisi aynı zat olabiliyordu. Yine Derik Kazasında görüldüğü gibi, aynı reis ve üyeler birkaç yıl görev alabilmekteydi.

2. İLKÖĞRETİM

Usul-i cedid hareketi ile iki ayrı tipte ilköğretim kurumu ortaya çıkmıştır. Bunlar, yeniliklerin uygulandığı iptidai mektepler ve yeniliklerin uygulanmadığı sıbyan veya mahalle mektepleridir.

1840 tarihinde Mardin Sancağına tâbi Cizre Kazasında Hıristiyan mahallesinde ikamet eden ve 64 hane ve 150 nüfustan ibaret olan Keldani Katolik milleti, kendi çocuklarına mahsus olmak üzere bir sıbyan mektebi yapılması hususunda talepte bulunmuşlardır.

Adı geçen milletin kilise avlusunun kuzey tarafında uzunlukça 17 ve yükseklikçe dokuz zira' ²⁷⁴ olacak şekilde bir sıbyan mektebinin inşasına dair istek Cizre Kaymakamlığına gönderilir. Gelen yazıda adı geçen milletin talebinin kabul edilmiştir²⁷⁵.

1845 tarihinde, daha önce adı geçen milletin temsilcileri tarafından Cizre Kaymakamlığına gönderilen istekleri, buradan Mardin Mutasarrıflığına gönderilmiştir. Gönderilen yazıda, mektebin yine adı geçen milletin kilisesi avlusunun kuzey tarafında uzunlukça 17 ve yükseklikçe dokuz zira' olmak üzere 13 bin kuruş masrafla yapılacağı bildirilmiştir. Ancak mutasarrıflık, gönderilen yazının yeterli olmadığını belirteip, mektep yapılacak yerin kasabanın içinde mi ve hangi vakıf dahilinde olduğunu, mutasarrıfının kim olup, rızasının olup olmadığı, mektep İslam Mahallesinde midir, adı geçen milletin nüfusu ne kadardır ve mektebin inşasına gerek var mıdır sorularına cevap verilerek yeni bir yazının gönderilmesi ve meclisçe yapılacak araştırma ve incelemelerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir²⁷⁶.

²⁷⁴ Eski bir Osmanlı ölçü birimi.

²⁷⁵ BA, C. MF, 90-4455, 29 Z 1255 (4 Mart 1840).

²⁷⁶ BA, A. MKT, 19-58, 1260 (1845).

1872 yılında Hariciye Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine yazılan cevapnamede, mektebin inşa edileceği kilisesinin vakıf konağı, kasabanın içinde midir, mutasarrıfı kimdir ve rızası var mıdır, İslam Mahallesinde midir, adı geçen milletin nüfusu ne kadardır, mektebin yapılmasına gerek var mıdır, kilise adı geçen millete mi aittir ve ne zaman inşa edilmiştir. Araştırmaların yapılarak bu soruların cevaplanması istenmiştir²⁷⁷. Yazışmalar burada bitmekte olup buna göre, sıbyan mektebinin yapımı için yapılan başvuru sonuçsuz kalmıştır ya da sonraki bir tarihte inşa edilmiştir diyebiliriz.

Tablo 2.3

Merkez ve Kazalarda Bulunan Sıbyan ve İptidai Mektepleri Sayısı														
Sancak ve Kazalar	1874 ¹		1875 ²		1882 ³		1900 ⁴		1901 ⁵		1903 ⁶		1905 ⁷	
	SB	İB	SB	İB	SB	İB	SB	İB	SB	İB	SB	İB	SB	İB
Mardin	2	-	2	-	56 ²⁷⁸	-	5	3	5	3	5	3	5	3
Derik	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	2	1	2	1
Cizre	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	1
Nusaybin	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	1	-
Midyat	-	-	-	-	-	-	4	3	4	3	4	3	4	3
Savur	-	-	-	-	-	-	4	1	4	1	4	1	4	1

Kaynak: ¹ DVS, h. 1291, s. 150; ² DVS, h. 1291, s. 157; ³ DVS, h. 1300, s. 113; ⁴ DVS, h. 1318, s. 206-209; ⁵ DVS, h. 1319, s. 51-55; ⁶ DVS, h. 1321, s. 206, 207, 209; ⁷ DVS, h. 1323, s. 206, 207, 209.

Tabloya göre modern anlamda bir eğitim programının uygulandığı iptidai okullarının sayısı vilayet salnamelerinin her döneminde daha az olmuştur. Kazalar arasında en çok okullaşma Midyat'da görülmekte olup, kaza merkezinde gayrimüslim erkek nüfusu 969 iken Müslim erkek nüfusu 522 idi²⁷⁹. Buna göre, Midyat kaza merkezinde gayrimüslimlerin eğitime rağbet ettiğini söylenilebilir.

Tablo 2.4

Mekatib-i İptidaiye Muallimleri				
Derik Kazası			Mardin Merkez	
Yıl	Muallim	Talebe adedi	Muallim	Talebe adedi

²⁷⁷ Hariciye Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine 30 Nisan 1872 (21 S 1289) tarihinde gönderilen şukka, BA, İ. HR, 259-15506, 17 Ra 1290 (15 Mayıs 1873).

²⁷⁸ Mardin Sancağında mevcut olan 56 sıbyan mektebine muhtemelen kazalardaki sıbyan mektepleri de dahildir.

²⁷⁹ DVS, H. 1288, s. 213.

1894 ¹		30		-
1898 ²	Muallim Bekir Sıtkı Efendi	32	Muallim-i evvel Mehmet Reşit Ef.	-
1899 ³		32	Muallim-i sani Ahmet Efendi Muallim-i evvel Hafız Hasan Ef.	-
1901 ⁴	-----	-	Muallim-i sani Abdülğani Efendi ²⁸⁰	-
1903 ⁵	-----	-		-

Kaynak: ¹ DVS, h. 1312, s. 87, 95; ² DVS, h. 1316, s. 84, 94; ³ DVS, h. 1317, s. 114, 123; ⁴ DVS, h. 1319, s. 128; ⁵ DVS, h. 1321, s. 128.

Tablo 4’de görüldüğü gibi Mardin merkezinde iki iptidai mektebi mevcut olup, muallimlik vazifesini de uzun müddet aynı muallimler üstlenmiştir. Bu dönem boyunca Derik, Diyarbekir’e bağlı bir kaza idi.

Tablo 2.5

1879-1900 Yılları Arasında Merkez ve Kazalarda Açılan Sıbyan ve İptidai Mektepleri

Liva	Kaza	Mektebin derecesi	Mektebin bulunduğu mevki’	Açılış Tarihi
Diyarbakir	Derik	İptidai	Şevaşi (شواشى) Köyünde	1898
Diyarbakir	Derik	İptidai	Derik Kasabasında	1898
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Aryan Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Hafzan (حفزان) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Telisim (تليسم) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Hati (خطى) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Mahmudan Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Rabt Köyünde	Bilinmiyor
Mardin	Mardin	İptidai	Şehidiye Mahallesinde	1894
Mardin	Mardin	İptidai	Şehidiye Mahallesinde	1894
Mardin	Mardin	Sıbyan	Bab-ı Sadr Mahallesinde	Bilinmiyor
Mardin	Mardin	Sıbyan	Bab-ı Sadr Mahallesinde	Bilinmiyor
Mardin	Mardin	Sıbyan	Şehidiye Mahallesinde	1896
Mardin	Mardin	Sıbyan	Tekye Mahallesinde	1896
Mardin	Mardin	Sıbyan	Tekye Mahallesinde	1896
Mardin	Mardin	Sıbyan	Cami-i Kebir Mahallesinde	1887
Mardin	Mardin	Sıbyan	Cami-i Kebir Mahallesinde	Bilinmiyor
Mardin	Mardin	Sıbyan	Cami-i Kebir Mahallesinde	1900
Mardin	Mardin	Sıbyan	Cami-i Kebir Mahallesinde	1891
Mardin	Mardin	Sıbyan	Sevku’ n-nasr (سوق النصر) Mahallesi	Bilinmiyor
Mardin	Mardin	Sıbyan	Şeyh Çabuk Mahallesi	Bilinmiyor
Mardin	Mardin	İptidai	Koçhisar Nahiyesinde	1900
Mardin	Avine	İptidai	Şeyhan Nahiyesinde	1898

²⁸⁰ Muallim-i evvel, birinci öğretmen; Muallim-i sani, ikinci öğretmen anlamındadır.

Mardin	Avine	İptidai	Ömerkan-1 Fevkani Nahiyesinde	1898
Mardin	Avine	İptidai	Ömerkan-1 Tahtani Nahiyesinde	1898
Mardin	Avine	Sıbyan	Safat Nahiyesinde	1894
Mardin	Avine	Sıbyan	Kasaba içinde	1880
Mardin	Avine	Sıbyan	Safan İçinde	1880
Mardin	Avine	Sıbyan	Safan İçinde	1880
Mardin	Avine	Sıbyan	Safan İçinde	1880
Mardin	Avine	Sıbyan	Kasaba içinde	1880
Mardin	Avine	Sıbyan	Ahmedi içinde	1892
Mardin	Avine	Sıbyan	Kal'e içinde	1892
Mardin	Avine	Sıbyan	Keyfez(کیفz) içinde	1894
Mardin	Avine	Sıbyan	Veşkeran(وشکران) içinde	1894
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Rotan(روتان) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Salkan(سالکان) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Uryan Karyesinde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Şevaşi(شوایشی) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Peyvan(پیوان) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Şemraki(شمراقی) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Hanuk(خانوک) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Şemkan(شمکان) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Mahat(مخاط) Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Bankar Köyünde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Derik	Sıbyan	Cezaz Köyünde	Bilinmiyor
Mardin	Midyat	Sıbyan	Dizran(دیزران) Köyünde	1889
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Salahiye Mahallesinde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Kurt Köyünde	1890
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Telkares(تلقارس) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Kal'e Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Bağcıla(بغجیلا) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Cerib(جریب) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Sepli(سپلی) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Hazen(خزن) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Kürk Sadr(کرك صدر) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Cebelde(جبلده) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Yander Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Şatır(شاطیر) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Şelşiz(شلشیز) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Arnav tuzu(ارناو توزی) Köyünde	1895
Mardin	Nusaybin	Sıbyan	Göriya(گریبا) Köyünde	1895
Mardin	Cizre	Sıbyan	Mir Alyan Mahallesinde	Bilinmiyor
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Avine Köyünde	1894
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Çeliş(چلیش) Köyünde	1894
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Şusi(شوسی) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Ceziran Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Şuris(شوریس) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Pari Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Göri Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Göri Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Dirgör(دیرگور) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Terhayan(ترخیان) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Berneşt Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Bacan Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Cevzi(جوی) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Sağrac(صغراج) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Beccan Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Talan Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	HasbelKebir Köyünde	1880

Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Sameti(سامتی) Köyünde	1880
Diyarbakir	Avine	Sıbyan	Hargi(خرغی) Köyünde	1880
Diyarbakir	Midyat	İptidai	Hasankeyf Kasabasında	1898
Diyarbakir	Midyat	İptidai	Kerboran Kasabasında	1898
Diyarbakir	Midyat	İptidai	Habızbeni(جزینی) Kasabasında	1898
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Midyat Kasabasında	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Estel Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Kebsafdan(کبصفدان) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Kepdirib(کپدیریب) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Eys(ایس) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Pişin(پشین) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Pişin(پشین) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Alab(علاب) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Ankaf(عنکاف) Köyünde	1890
Diyarbakir	Midyat	Sıbyan	Şurhim(شورحیم) Köyünde	1890

Kaynak: Maârif Salnamesi, h. 1321, s. 509-511.

Tablo 5’de görüldüğü gibi, hizmete giriş yılları bilinen okulların tamamı II. Abdülhamit Dönemi’nde açılmıştır. Mardin Sancağında kurulan 11 iptidai mektebinin 10’u kasaba ve nahiye merkezlerinde, biri köy merkezinde bulunmakta olup, 84 sıbyan mektebinin de tamamına yakını köy merkezlerinde ve bir kısmı da mahalle ve kasabalarda açılmıştı. Mardin merkezinde en eski sıbyan mektebi 1887 yılında açılmış iken, Savur (Avine) Kazasında 1880’de açılmıştır. Bu tabloya göre devlet, sıbyan mekteplerine dokunmaksızın yeni usulde okullar açmaya çalıştığı için iptidai mekteplerinin sayısı daha az olmuştur. Yine devlet bütün şartları zorlayarak en küçük idari merkezlere kadar eğitim hizmetini götürmeye çalışmıştır diyebiliriz.

2.1. Erkek İptidai Mektepleri

2.1.1. Mardin Erkek İptidai Mektepleri

Mardin merkezinde ilk iptidai mektepleri Diyarbakir Valisi Samih Paşa zamanında açılmıştır. Onun valiliği döneminde 1883-1885 yılları arasında Mardin merkezinde toplam 6 iptidai mektebi faaliyete geçmiştir. Samih Paşa zamanında, Mardin merkezinde 1883-1884 yılları arasında iki ve 1884-1885 yılları arasında da dört iptidai mektebi açılmıştır²⁸¹. Ancak, açılan bu okullar 1893 yılına gelinceye kadar, okulun muallim maaşları ve sair masraflar için vakıftan ödenek almasına rağmen vakıf mütevellilerinin hesap görmekten sürekli kaçmasından dolayı kapanmıştır. Dolayısıyla öğrencileri dağılan okulların durumu muallim-i evvel ve muallim-i sani tarafından Sadarete bildirilmiştir²⁸². Anlaşıldığına göre

²⁸¹ DVS, h. 1301, s. 133; h. 1302, s. 164.

²⁸² Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine 26 Kasım 1886 tarihinde gönderilen şukka, BA, MF. MKT, 92-84, 28 S 1304 (26 Kasım 1886).

okulun ihtiyaçları ve muallim maaşları için tahsis edilen vakıf gelirine, vakıf mütevellisi ve diğer vakıf görevlileri tarafından el konulmuştu²⁸³.

Gelirlerinin ortadan kalkmasıyla kapanan iptidai mekteplerinin yerine ancak 1893-1894 senelerinde yeni iptidai mektepleri açılabilmişti. Ancak bu okulların açılması devletin ekonomik olarak zayıflaması nedeniyle oldukça güç gerçekleşmiştir. Mardin Mutasarrıflığı okulların açılması için 15 Nisan 1889'da Maarif Nezaretine müracaat ederek, okulların inşa masrafı için merkezi maarif ödeneğinden tahsisat talep etmiştir. Ancak, Maarif Nezareti, merkezi maarif bütçesinin tahsisata imkan sağlamadığını bu nedenle okulların mahalli kaynaklarla veya ahali yardımıyla inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁸⁴. Netice itibarıyla iki iptidai mektebi ancak maarif adına kayda geçirilen vakıfların geliriyle Şehidiye Mahallesinde inşa edilebilmiştir. Kabul edilen müfredata göre muallimlerin tayiniyle okul eğitim öğretime 1894 senesinde başlayabilmiştir²⁸⁵.

Açılan bu iki iptidai mektebi zamanla ihtiyaca kâfi gelmemiştir. Bu sebeple Mardin Sancağı Maarif Komisyonu Başkanlığı, yıkılmış ve mütevellisi kalmamış olan Muzafferiyeye Medresesi arsasına halkın yardımıyla bir iptidai mektebi inşa etmiştir. Medrese vakfının kalan gelirleri de Maarif Nezaretinin onayıyla mektebin ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir²⁸⁶.

Mardin merkezde şiddetli ihtiyaçtan dolayı iki erkek iptidai mektebi daha açılmıştır. Bu mekteplerin muallim maaşları ve diğer masrafları bir süreliğine vakıflar tarafından karşılanmıştır. Civar köylerin çocukları dahi bu okullardan istifade etmiştir. Ancak, muallim maaşlarının sekiz ay boyunca ödenmemesi okulun düzeninde aksamalara sebebiyet vermişti. Bu sebeple mahalli maarif idaresi toplamda 600 kuruş tutan muallim maaşlarının Maarif Nezareti tarafından ödenmesini talep etmiş ancak olumlu cevap alamamıştır. Ancak, muallim maaşlarının birikmesi ve mekteplerin de zor durumda kalması uygun görülmediğinden bu hususta bir an önce mahallince gerekli tedbirlerin alınması bildirilmiştir²⁸⁷.

²⁸³ 13 Eylül 1886 (14 Z 1303) tarihli tezireye zeyl, BA, MF. MKT, 92-83, 28 S 1304 (26 Kasım 1886).

²⁸⁴ Maarif Nezaretinden Mardin Maarif Meclisine gönderilen 20 Haziran 1889 (21 L 1305) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 109-44, 22 L 1306 (21 Haziran 1889).

²⁸⁵ DVS, h. 1312, s. 159; **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 510.

²⁸⁶ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 29 Aralık 1898 (15 Ş 1316) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 430-62, 15 Ş 1316 (29 Aralık 1898); ayrıca, Maarif Nezareti, bu kararı Evkaf-ı Hümayun Nezaretine ve nezaret de Mahalli Evkaf Memurluğuna bildirerek Muzafferiyeye Medresesi ve diğer evkaf gelirlerinin maarife tahsis edilmesi sağlanmış oldu BA, MF. MKT, 518-54, 10 R 1318 (7 Ağustos 1900).

²⁸⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 23 Nisan 1900 (22 Z 1317) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 300-45, 28 Z 1317 (29 Nisan 1900),

Bu hususa ilişkin muhtemelen muallim olan Mehmet Rüştü ve diğer bazı kişilerin mühürlerini içeren bir yazıda, iki iptidai mektebin civar köylerden gelen çocuklarla birlikte talebe sayısının 200'e ulaştığı ve vakıf gelirleriyle eğitim faaliyetlerine devam ettiği belirtilerek, bir süre sonra avarız vergisinin de etkisiyle vakıf gelirlerinin oldukça azaldığı ve muallimlerin maaşlarını alamayacak duruma geldiği bildirilerek, ayda 600 kuruş olan iki mektebin tahsisatının mahalli maarif hissesinden veya geliri fazla olan başka bir mahalden yapılması talep edilir. Ancak, nezaretten gelen 14 Ağustos 1900 tarihli cevapta, ne başka bir mahalden ne de İstanbul'un maarif hissesinden iki mektebin masrafları için tahsisat yapılmasının mümkün olamayacağı bildirilmiştir²⁸⁸. Yine Diyarbakir Valisi Mehmet Halit'in Maarif Nezaretine göndermiş olduğu bir yazıda vilayet dahilinde 204 iptidai mektebinin inşasına ihtiyaç olduğu ve ayrıca Mardin'de açılmış olan iki iptidai mektebinin masraflarını karşılamak üzere tahsis edilmiş olan vakıf gelirlerine vakıf memurları tarafından müdahale edilmesinin tekrarlanmaması için Evkaf Nezaretinden buranın muhasebesine emir verilmesi talep edilmiştir. Ancak, Nezaretten 19 Şubat 1901 tarihinde gelen cevapta, yeni açılması istenen mektepler için tahsisat ayrılmasının mümkün olmadığı ve Mardin'de de evkaf memurlarının neden dolayı vakıf gelirlerine müdahalede bulduklarının bildirilmesi istenmiştir²⁸⁹. Buna göre, Mardin'deki iki iptidai mektebinin mali açıdan sıkıntıya girmesinde hem vakıf görevlilerinin okullar için tahsis edilmiş miktarı ödemede yavaş davranmasını hem de avarız vergisinin muhtemelen vakıf gelirlerinden karşılanması okullar için yapılacak ödemenin azalması ya da kesilmesinde etkili olmuştur diyebiliriz. İki iptidai mektebinin yıllık ihtiyacı olan 9.000 kuruşun 17 Ağustos 1903 tarihine kadar karşılanmaması ve ayrıca evkaf gelirlerinin vakıf memurlarınca tamamen kesilmesi sonucu iki mektep kapatılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Mardin İdare Meclisi, Diyarbakir Vilayeti'ne hitaben yazdığı 17 Ağustos 1903 tarihli mazbata ile Sadarete hitaben yazdığı 4 Ekim 1903 tarihli yazılarda, iki mektebin ihtiyaç duyduğu meblağın maarif yardım hissesinden karşılanması için izin istedi. Bu istek Sadareççe kabul edilerek, mekteplerin açılışı için 20 Ekim 1903 tarihli bir tezkire ile Maarif Nezaretine emir verildi²⁹⁰.

²⁸⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif Müdüriyeti vazifesini de üstlenen idadi müdüriyetine gönderilen 14 Ağustos 1900 (17 Ra 1318) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 506-36, 7 S 1318 (6 Haziran 1900).

²⁸⁹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 19 Şubat 1901 (29 L 1318) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 545-30, 29 L 1318 (19 Şubat 1901).

²⁹⁰ Hatip Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakir'de Eğitim**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 129-130; Ayrıca 16 Şubat 1904 tarihinde Şura-yı Devletten Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Mardin İdare Meclisinin, vakıf gelirlerinin tekrar iptidai mektepleri için tahsis edilmesine dair aldığı kararın

Usûl-ı cedid üzere açılmış olan bu iki erkek iptidai mektebinde eğitim-öğretim gören çocukların kısa bir süre içerisinde lisan-ı osmaniye'yi öğrenip ahlaklı kişiler olarak yetişeceklerine değinilmekle beraber, mektebin aylık masrafının 660 kuruş olduğu ifade edilmiştir²⁹¹.

Tablo 4'de ifade edildiği gibi, iki iptidai mektebinin muallimleri, Muallim-i evvel Mehmet Reşit Efendi, Muallim-i sani Ahmet Efendi; Muallim-i evvel Hafız Hasan efendi ve Muallim-i sani Abdülğani Efendi idi²⁹².

Mardin Sancağı İdare Meclisinden mutasarrıf Esseyid Ali ve dört üye tarafından Diyarbakir vilayetine gönderilen mazbatada, Mardin'de Muzafferiye Medresesi'nin vakıf geliri olan 3.975 kuruş ve adı geçen medresenin içinde olan Kale Camii vakfının gelirinden alınan 2.500 kuruş ile biri erkeklere diğeri de kızlara mahsus olmak üzere iki iptidai mektebinin daha açılması istenmiştir. Bu mazbata, vilayetten Evkaf-ı Hümayun Nezaretine sunulmuş olup, nezaret, sözü edilen gelir vakıf geliri olduğu için bunu uygun görmemesine rağmen olumlu ya da olumsuz bir cevap vermemiştir²⁹³.

Diyarbakir'de bir iptidai mektebinin masraflarını karşılamak için, inşa edilen kıraathanenin bütün masrafları için, 10.000 kuruş vilayet merkezince yardım edilmiştir. Bunu kendilerine emsal teşkil eden Mardin Maarif Komisyonu reisi Faris Germe da 29 Ekim 1898 tarihinde merkezdeki iki iptidai mektebinin masraflarını karşılayabilecek büyüklükte bir kıraathanenin inşası için Maarif Nezaretinden 10.000 kuruş yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine 10 Aralık 1898'de Nezaretten Diyarbakir Vilayetine gelen cevapta, inşa edilecek kıraathaneden evvela aylık ne kadar gelir alınabileceğinin bildirilmesi istenmiştir²⁹⁴. Bununla birlikte, 5 Aralık 1905 tarihinde Evkaf Nezaretinden Maarif Nezaretine gönderilen bir tezkirede, vakıf gelirlerinden ve cevami-i şerifeye ait hasıllattan iki iptidai mektebi için fuzuli olarak sarf edilmiş olan miktarın 10 bin kuruş olduğu belirtilmişse de yapılan incelemeler sonucu 1900'den 1903 ağustosuna kadar fuzuli olarak harcanan miktarın 27.442 kuruş olduğu tespit edilmiş ve bu miktarın evkaf

---

korunması için Mardin Evkaf Müdüriyetine emir verilmesi istendi. Nezaretten Şura-yı Devlete cevaben yazılan yazıda Mardin Evkaf Müdüriyetine gerekli emirlerin verildiği bildirildi BA, MF. MKT, 763-45, 29 Za 1321 (16 Şubat 1904).

²⁹¹ Maarif Nezaretinden Şura-yı Devlet Riyasetine gönderilen 6 Haziran 1900 (7 S 1318) tarihli şukka, BA, ŞD, 1481-15, 13 Ra 1318 (11 Temmuz 1900).

²⁹² DVS, h. 1312, s. 87-95; h. 1316, s. 84-94; h. 1317, s. 114-123; h. 1319, s. 128.

²⁹³ BA, MF. MKT, 632-10, 28 S 1320 (6 Haziran 1902).

²⁹⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 10 Aralık 1898 (26 B 1316) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 427-28, 26 B 1316 (10 Aralık 1898).

hazinesine iade edilmesi talep edilmiştir²⁹⁵. İki mektep masraflarını karşılaması için yeni bir mali kaynak araması içerisinde bulunurken, yüklü miktarda fuzuli harcama yapması oldukça çelişkili bir durumdur.

Mardin İptidai Mekteplerinde bazen muallim yetersizliğinden dolayı gönüllü olarak bu vazifeyi üstlenen eğitim sevdalıları da olmuştur. Örneğin, mutasarrıflıktan Diyarbakir Vilayetine gönderilen bir mazbatada, Mardin Sancağı Ziraat Bankası şube memuru muavini Ferecullah Efendi'nin iptidai mektebinde fahri olarak hüsn-i hat dersi verdiği ve bu görevini en güzel şekilde ifa ettiği için kendisinin ödüllendirilmesi istenmiştir²⁹⁶.

Bununla birlikte, iki iptidai mektebinde çeşitli muallim sorunları da yaşanmıştır. Örneğin, 24 Mayıs 1907 tarihinde Mardin ulemasından Mehmet Tahir Efendi, Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda iki iptidai mektebi muallimlerinin yüz ellişer kuruşluk maaşlarının bu senenin başından beri ödenmemekte olduğundan dolayı şiddetli bir sıkıntı içine girdiklerinden bahseder. Maaşlarının aynı miktarda ve eski usulle Mardin Ziraat Bankasına yatırılmasını talep eder. Bunun üzerine 12 Aralık 1907 tarihinde Maarif Nezaretinden gelen telgrafnamede muallim maaşlarının yine Ziraat Bankasından ve yüz ellişer kuruştan verileceği bildirilir²⁹⁷. Buna göre, muallimler maaşlarını Ziraat Bankasından tahsis etmekteydi diyebiliriz.

Mardin Birinci Erkek İptidai Mektebi muallimi Recep Efendi, Bursa'ya gidip orada hastalandığı için Diyarbakir Maarif Müdüriyetine izin süresinin uzatılması için bir rapor gönderir. Vilayetten, ayrıca durumunu Hüdavendigâr (Bursa) Vilayetine de bildirmesi istenir²⁹⁸. Bu tür durumlarda muallimin ne zaman görev yerine döneceği belli olmadığından, bu durum mektebin muallim sıkıntısı yaşamasına sebep olabilirdi ki bazen de görev yerine dönmeyip sevdikleri başka bir şehir ya da okula gitmek için bunu bir mazeret olarak kullanırlardı.

---

²⁹⁵ Evkaf Nezaretinden Maarif Nezaretine gönderilen 5 Aralık 1905 (7 L 1323) tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 901-67, 29 L 1323 (27 Aralık 1905).

²⁹⁶ BA, MF. MKT, 248-25, 10 Ş 1312 (6 Şubat 1895). Bu mazbata Mardin Mutasarrıflığından Diyarbakir Vilayetine ve buradan da vali vekili Mehmet Salih tarafından 5 Şubat 1895'de Maarif Nezaretine gönderilmiş olup, olumlu veya olumsuz bir cevap alınmamıştır.

²⁹⁷ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 21 Ocak 1908 (17 Z 1325) tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 1035-80, 17 Z 1325 (21 Ocak 1908).

²⁹⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen şukka, BA, MF. MKT, 1219-12, 12 Za 1334 (10 Eylül 1916).

Mardin’de iki iptidai mektebi için şiddetle ihtiyaç duyulan eğitim materyalleri bazen çok geç gönderilebiliyordu. Böyle durumlarda doğrudan Mekatib-i İptidaiye İdaresine ya da Maarif Nezaretine ihtiyaç duyulan materyallerin gönderilmesi için yazı gönderiliyordu. İptidai mektebi muallimlerine gönderilmek üzere Diyarbakir Maarif Muhasebe Memurluğu vasıtasıyla gönderilen programın gerektirdiği Mushaf-ı şerif (Kur’an-ı Kerim), kitaplar ve dergiler zamanında gönderilmediği için Mardin Maarif Komisyonu reisi ve üç üyesi 26 Aralık 1899 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdikleri bir mazbatayla programın gerektirdiği materyallerin halkın fakr-ı hal içerisinde olmasından dolayı parasız olarak gönderilmesini talep eder. Bunun üzerine 10 Mart 1900’de nezaretten gönderilen cevapta²⁹⁹ yeterli miktarda Mushaf-ı Şerif’in gönderildiği ve kitaplar için de evvelden Diyarbakir’e gönderilen kitapların bir an önce Mardin’e ulaştırılması istenmiştir³⁰⁰. Ancak, kitapların parasız gönderilmesi hususuna değinilmemiştir.

22 Temmuz 1894 tarihinde iki iptidai mektebi için küre-i musattaha ile küre-i musanna taleple edilmiştir. Ancak 15 Ekimde Diyarbakir Maarif Müdüriyetine gönderilen cevapta, Meclis-i Maarifin kararıyla iki adet küre-i musattaha gönderilip, küre-i musannanın mevcudu olmamakla birlikte mektepler için de gerekli olmadığı bildirilmiştir³⁰¹. Bu konuyla ilgili 19 Ekim tarihli başka bir belgede, bir def’aya mahsus olmak üzere iki adet küre-i musattahanın parasız olarak gönderildiği belirtilmektedir³⁰². Devletin içinde bulunduğu bütün siyasi ve ekonomik sıkıntılara rağmen halkın cehaletten kurtulması için eğitime yönelik büyük bir gayret ve faaliyet içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

1923-1924 eğitim istatistiklerine göre, Mardin vilayet merkezinde genel ilkokulların sınıf sayısına göre dağılımı şöyledir:

Tablo 2.6

Vilayet	Bir Sınıflı	İki Sınıflı	Üç Sınıflı	Dört Sınıflı	Beş Sınıflı	Altı Sınıflı	Toplam
---------	-------------	-------------	------------	--------------	-------------	--------------	--------

²⁹⁹ Maarif Nezaretinden gönderilen cevap, evvela Diyarbakir Mekteb-i İdadi Müdüriyetine ve buradan da Mardin Sancağına bildirilmiştir.

³⁰⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 10 Mart 1900 (8 Za 1317) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 494-58, 18 Za 1317 (20 Mart 1900).

³⁰¹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 3 Nisan 1895 (7 L 1312) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 233-25, 15 R 1312 (16 Ekim 1894).

³⁰² Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 19 Ekim 1894 (18 Ra 1312) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 234-13, 18 R 1312 (19 Ekim 1894).

	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
Mardin	11		6	1	1	1	2				3	1	23	3

Kaynak: Alkan, **Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, s. 298.

Tabloya göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilkokullarda genellikle okuma yazma ağırlıklı bir eğitim verildiği için, bunu halka daha fazla yaymak amacıyla tek sınıflı küçük okulların yapıldığını söyleyebiliriz. Burada tek sınıflı küçük okul yapmanın az maliyetli olmasının da etkisi vardır. Sınıf sayısı arttıkça okul sayısında azalma görülmektedir.

2.1.2. Mardin Hamidiye İptidai Mektebi

1902 tarihinde Mardin şehir merkezinde iki Hamidiye İptidai Mektebi açılmıştır. Bu mekteplerin muallimleri Mardin ulemasından olmakla beraber Diyarbakir darülmualiminin diplomasına da sahip idiler. İki mektebin her biri kuruluş tarihinden itibaren 70'den fazla talebeye sahip olup eğitim-öğretim faaliyetleri tam bir program dahilinde yürütülüyordu.

İki mektebin de açıldığı günden itibaren muallim maaşları maarif sandığından 150'şer kuruş olarak düzenli bir şekilde tahsis edilmekteydi. Ancak, geçen sene Diyarbakir Maarif İdaresince muallimlerin 7 aylık maaşları geciktirildi ve bu sebeple muallimler şiddetli bir sıkıntıya girmiş oldular. Bunun üzerine 30 Eylül 1907 (22 Ş 1325) tarihinde iki mektebin muallimleri Maarif Nezaretine göndermiş oldukları bir yazıyla birikmiş maaşlarının Mardin Ziraat Bankası Şubesinde havale suretiyle ödenmesini istirham ettiler. 30 Kasım 1907 (24 L 1325) tarihinde Maarif Nezaretinden gönderilen cevapta,³⁰³ Mayıs'dan itibaren maaş alamamakta olup, bu sebeple de zaruret içinde oldukları anlaşılan iptidai mektepleri muallimleri Mehmet ve Hüseyin imza ve mühürleriyle gelen arz-ı hal üzerine maaşlarının düzenli bir şekilde ödeneceği bildirildi³⁰⁴.

1901 yılında bu mektebin muallimi olarak Tahir Efendi kayıtlı görülmekle birlikte³⁰⁵, 1905 yılında da muallimleri olarak Mehmet Reşit Efendi ve Hafız Hüseyin Efendi kayıtlı görülmektedir³⁰⁶.

³⁰³ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif Müdüriyeti ile Mekteb-i İdadi Müdüriyetine gönderilen cevap, buradan da Mardin Sancağına bildirilmiştir.

³⁰⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 30 Kasım 1907 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1025-8, 24 L 1325 (30 Kasım 1907).

³⁰⁵ DVS, h. 1319, s. 129.

³⁰⁶ DVS, h. 1323, s. 128.

2.1.3. Mardin Numune-i İttihad İptidai Mektebi

Mardin’de 1911 Eylül-Ekim aylarında mektebin açıldığı düşünülmektedir. Mektep inşaatının genişletilmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir takım eksikliklerin giderilmesi için mektep idaresi tarafından bir piyango tertip edildi. 31 Mayıs 1912 tarihinde yapılması kararlaştırılan çekilişe, toplam değeri 5.107 kuruş olan 12 parça değerli eşya konuldu³⁰⁷.

2.1.4. Nusaybin Hamidiye İptidai Mektebi

II. Abdülhamit’in eğitim politikası doğrultusunda Vilayet-i Sitte’de düzenli bir şekilde “Hamidiye İptidai Mektepleri”nin, açılması uygun görülmüştür. Ancak, Nusaybin merkezinde iptidai mektebi yok iken, Nusaybin’e bağlı Mihrikan köyünde mektep açılması kararlaştırılmıştı. Oysaki bahsedilen köy 15-20 haneden ibaret olup, etrafındaki köylerden bu mektebe devam edecek talebe de yoktu. Bundan dolayı mektebin Nusaybin merkezinde açılması için Diyarbakir Vilayeti, Maarif Nezaretinden izin istendi. Bu izin talebi Maarif ve Dahiliye Nezaretleri tarafından 23 Şubat 1902 (15 Za 1319) tarihinde kabul edildi³⁰⁸. Ancak, bu tarihten önce 1884-1885 yılları arasında Nusaybin’de bir erkek iptidai mektebi açıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır³⁰⁹.

1905 tarihli vilayet salnamesine göre mektebin muallimi olarak Halil Efendi görülmektedir³¹⁰. Ancak, Diyarbakir Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen bir yazı ile Mardin İdadi Müdüriyetinden Halil Efendi’ye dair gelen yazıda Halil Efendi’nin memuriyetine devam etmediği bildirilmiş ve bu sebeple de 28 Nisan 1908 (15 Nisan 1324) tarihinden itibaren kaydı silinerek yerine seçilen Hacı Yusuf Efendi’nin 1 Kasım 1908 (19 T. evvel 1324) tarihinde işe başladığı nezarete bildirilmiştir. Nezaretten Diyarbakir Maarif Müdüriyetine 28 Mart 1909 tarihinde gönderilen cevapta, yapılan araştırmalar neticesinde Hacı Yusuf Efendi’nin ehliyetnamesinde coğrafya dersinden geçmediği anlaşılmış ve bu dersin imtihanını da geçerse muallim olarak atanabileceği bildirilir³¹¹. Maarif Nezaretinin muallim tayinlerinde ehliyet sahibi olunmasına dikkat ettiğini söyleyebiliriz.

³⁰⁷ Yıldız, **Diyarbakir’de Eğitim**, s. 130.

³⁰⁸ Yıldız, **Diyarbakir’de Eğitim**, s. 132-133.

³⁰⁹ **DVS**, h. 1302, s. 164.

³¹⁰ **DVS**, h. 1323, s. 137.

³¹¹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 28 Mart 1909 (6 R 1327) tarihli şukka, BA, MF, MKT, 1111-14, 6 Ra 1327 (28 Mart 1909).

2.1.5. Cizre İptidai Mektebi

Cizre merkezinde 1884-1885 yılları arasında iki iptidai mektebi inşa edilmiştir³¹². Cizre’de inşa edilen iki iptidai mektebinin harap bir durumda olup, 3.300 kûsur kuruş sarfiyla tamirine ve iki iptidai mualliminin tayinine ve kapıcıya mahsus 60 kuruş olan maaşın 100 kuruşa çıkarılmasına dair Cizre Kaymakamlığından mutasarrıflığa 20 Mayıs 1909 (29 R 1327) tarihinde ulaştırılan yazı da ayrıca kazanın şiddetle ihtiyaç duyduğu ve halkın yardımlarıyla yapımı mümkün olmayan iptidai binasının bir an evvel tamir edilmesinin oldukça önemli olduğu belirtiliyordu³¹³. Maarif Nezaretinden 25 Haziran 1909 (6 C 1327) tarihinde Diyarbakir’e muhasebe ifadesiyle gelen cevapta, mektebin tamir masrafları için vilayete yazılan 3.364 kuruştan 168 kuruş 10 para³¹⁴ indirilerek 3.195 kuruş 30 paranın sarf edilmesi için onay verilmiştir³¹⁵.

2.1.6. Savur (Avine) İptidai Mektebi

Mardin Sancağına bağlı Savur Kazası İdare Meclisi tarafından mutasarrıflığa 1889 tarihinde gönderilen mazbatada kazanın 500 haneden oluştuğu belirtilerek bir rüştiye mektebinin açılması talep edilmiştir³¹⁶. Mazbatada ayrıca kazanın üç yüzden beş yüze kadar haneleri olduğu, mevkice ortada olduğu, camisi ve yedi-sekiz büyük köye sahip olduğu belirtilerek, bu köylerin her birinde de üç-dört sıbyan mektebinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Kazanın bu şartlar altında bir rüştiye mektebine ihtiyacı olduğu belirtilip, mektebin inşası için karar alınmış ve kendisine maaş tahsis edilecek darülmualimin diplomasına sahip birinin muallim-i sani olarak tayin edilmesi için izin istenmiştir.

Maarif Nezaretinden Diyarbakir’e 13 Ekim 1889 (17 S 1307) tarihinde gelen cevapta, kararlaştırılmış olan rüştiye mektebi inşası ve mektep için bir muallim-i sani tayin edilip, maaş tahsis edilmesine maarif bütçesinin müsait olmadığı bildirilip, muallim maaşı için mahallince bir çare bulunması istendi. Ayrıca, kaza merkezinde bir rüştiye mektebi açmanın mümkün olmadığı bildirilip, mevcut olan sıbyan mekteplerinin ıslah edilerek, inşa

---

³¹² DVS, h. 1302, s. 164.

³¹³ Cizre Kaymakamlığından gelen yazı sırasıyla Mardin Mutasarrıflığı ve Diyarbakir Tahrirat Maarif Müdüriyetine bildirilmiş ve buradan da Maarif Nezaretine havale edilmiştir.

³¹⁴ 40 para, 1 lira kıymetindeydi.

³¹⁵ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 25 Haziran 1909 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1132-38, 6 C 1327 (25 Haziran 1909).

³¹⁶ Bu mazbata, Mardin Mutasarrıflığından Diyarbakir Maarif Müdüriyetine ve buradan da 10 Eylül 1889 (14 M 1307) tarihinde Maarif Nezaretine havale edilmiştir.

edilecek mektebin de iptidai mektebi derecesinde açılması için onay verilmiştir³¹⁷. Savur'un merkez ve nahiyelerinde en eski tarihli iptidai mektebi 1889 yılına ait olup bu tarihten öncesine ait iptidai mektebi kaydına rastlayamadım.

2.1.7. Şeyhan İptidai Mektebi

Savur Kazasına bağlı Şeyhan Nahiyesinde yer alan mektep 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir³¹⁸. Mektebin muallimi, 1898-1904 yılları arasında Salih Efendi idi³¹⁹.

Mektebin 1900-1901 (r. 1316-1317) ders yılı içinde imtihanlarını vererek, tahsilini tamamlayan dört talebeye diploma verilerek mezun edilmiştir³²⁰.

2.1.8. Ömerkân-ı Fevkani İptidai Mektebi

Savur Kazasına bağlı Ömerkân-ı Fevkani Nahiyesinde yer alan mektep 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir³²¹. Mektebin muallimi 1899-1904 yılları arasında Şakir Efendi idi³²².

2.1.9. Ömerkân-ı Tahtani İptidai Mektebi

Savur Kazasına bağlı Ömerkân-ı Fevkani Nahiyesinde yer alan mektep 1897-1898 yılları arasında inşa edildi³²³. Mektebin muallimi 1901-1904 yılları arasında Halil Efendi idi³²⁴.

2.1.10. Midyat Hamidiye İptidai Mektebi

Mardin Sancağına bağlı Midyat Kazası merkezinde yer alan mektebin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte, 1905 yılında muallimi Davud Efendi idi³²⁵.

³¹⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 13 Ekim 1889 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 113-31, 17 S 1307 (13 Ekim 1889).

³¹⁸ **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 510.

³¹⁹ **DVS**, h. 1316, s. 101; h. 1317, s. 130; h. 1319, s. 135; h. 1321, s. 135.

³²⁰ Yıldız, **Diyarbakir'de Eğitim**, s. 132.

³²¹ **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 510.

³²² **DVS**, h. 1317, s. 131; **DVS**, h. 1319, s. 135; h. 1321, s. 135.

³²³ **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 510.

³²⁴ **DVS**, h. 1319, s. 135; h. 1321, s. 135.

³²⁵ **DVS**, h. 1323, s. 130.

2.1.11. Estel İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Estel Nahiyesinde inşa edilmiş olan mektebin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, 1905 yılında muallimi Abdülgani Efendi idi³²⁶.

2.1.12. Hasankeyf Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Hasankeyf Kasabasında 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir³²⁷. Mektebin 1901-1905 yılları arasında muallimlik vazifesini Abdülkadir Efendi üstlenmiştir³²⁸.

2.1.13. Kerboran Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Kerboran Kasabasında 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir³²⁹. 1901 yılında mektebin muallimi Abdülgani Efendi olup³³⁰, 1903 yılında ise muallimin ismi belirtilmemiştir³³¹.

2.1.14. Basabrin Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Basabrin Nahiyesinde inşa edilmiş olan mektebin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber, 1901 yılında muallimi Mehmet Ali Efendi idi³³².

2.1.15. Habızbeni Hamidiye İptidai Mektebi

Midyat Kazasına bağlı Habızbeni Nahiyesinde inşa edilmiş olan mektep, 1897-1898 yılları arasında açılmıştır³³³. Mektebin 1901-1903 yılları arasında muallimi Davut Efendi idi³³⁴.

2.1.16. Derik İptidai Mektebi

Diyarbakir merkez sancağına bağlı Derik Kazası merkezinde 1897-1898 yılları arasında inşa edilmiştir³³⁵. 1894-1903 yılları arasında mektebin muallimi Bekir Sıtkı

---

³²⁶ DVS, h. 1323, s. 130.

³²⁷ Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 511.

³²⁸ DVS, h. 1319, s. 132; h. 1321, s. 132; h. 1323, s. 132.

³²⁹ Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 511.

³³⁰ DVS, h. 1319, s. 132.

³³¹ DVS, h. 1323, s. 132.

³³² DVS, h. 1319, s. 132.

³³³ Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 511.

³³⁴ DVS, h. 1319, s. 132; h. 1321, s. 132.

³³⁵ Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 509.

Efendi olup, mevcut talebe sayısı 30 idi³³⁶. 1898-1900 yılları arasında mektebin muallimi yine Bekir Sıtkı Efendi olup, mevcut talebe sayısı 32 idi³³⁷. 1903 yılında mektebin muallimi Mustafa Efendi idi³³⁸.

2.1.17. Derik Hamidiye İptidai Mektebi

Derik Kazasında inşa edilen iki iptidai mektebi olup³³⁹, bunlardan Şevaşi (شواشی) Köyünde 1897-1898 yılları arasında açılmış olanı Hamidiye İptidai Mektebidir³⁴⁰. 1905 yılında mektebin muallimi Hasan Efendi idi. 6 Ocak 1911 (5 M 1329) tarihinde, aylık maaşı 150 kuruş olan muallimlik kadrosu boş olup, bu durum 14 Nisan 1911 (14 R 1329) tarihine kadar devam etmiştir³⁴¹.

2.1.18. Koçhisar Hamidiye İptidai Mektebi

Mardin merkez sancağına bağlı olan Koçhisar Nahiyesinde 1899-1900 yılları arasında inşa edilmiştir³⁴². 1901-1902 yılları arasında mektebin muallimi Tahir Efendi idi³⁴³.

2.2. Kız (İnas) İptidai Mektepleri

2.2.1. Mardin Kız İptidai Mektebi

Samih Paşa'nın Diyarbekir valiliği sırasında, 1883-1884 yılları arasında bir kız (inas) iptidai mektebi açıldı³⁴⁴. Yine vali Samih Paşa'nın gayretleriyle 1884-1885 yılları arasında Mardin sancak merkezinde iki kız (inas) iptidai mektebi daha açılmıştır³⁴⁵. Bu mektepler, ulaşılabilen ilk iptidai mektepleridir.

2.2.2. Cizre Kız İptidai Mektebi

Cizre'de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bir kız iptidai mektebi açılması planlanmıştır. Netice itibariyle mahalli maarif müdürlüğünün bilgisi dahilinde “Feyz-i

³³⁶ DVS, h. 1312, s. 87.

³³⁷ DVS, h. 1316, s. 84; h. 1317, s. 114.

³³⁸ DVS, h. 1321, s. 119.

³³⁹ DVS, h. 1323, s. 119.

³⁴⁰ Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 509.

³⁴¹ Yıldız, Diyarbekir'de Eğitim, s. 127.

³⁴² Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 510.

³⁴³ DVS, h. 1319, s. 129.

³⁴⁴ DVS, h. 1301, s. 133.

³⁴⁵ DVS, h. 1302, s. 164.

İttihat” adında bir kız iptidai mektebinin açılması uygun görülmüş ve ruhsat ihdas edilmiştir. Mektebin muallimeliğine de Rabia Hanım seçilmiştir³⁴⁶. Mektebin açılmasında Bedirhani Mithat Efendi’nin de büyük gayretleri olmuş olup, çalışmaları takdire layık görülerek, bu başarısı gazeteler aracılığıyla umuma ilan edilmiştir³⁴⁷.

1913-1914 eğitim-öğretim yılında Mardin sancak merkezi ve bağlı kazalarında yer alan iptidai mektepleri, öğretmen ve öğrenci sayıları şöyledir:

Tablo 2.7

Liva	Kaza	Okul				Öğretmen		Öğrenci		Okula Devam Etmeyenler		Zorunlu Eğitim Çağındakiler	
		E	K	KR	T	E	K	E	K	E	K	E	K
Mardin	Mardin	1	1		2	2	2	149	44	1625	1353	1840	1397
	Mülhakatı	2			2	2		48		2483	2177	2531	2177
	Cizre	1			1	1		50		638	650	688	650
	Mülhakatı									636	1206	636	1206
	Savur	1			1	2		3585 ³⁴⁸		164	246	249	246
	Mülhakatı	2			2	2		40		2598	2624	2638	2624
	Midyat	1			1	2		3 ³⁴⁹		30	25	30	25
	Mülhakatı	5			5	5		97	30	2912	2713	3009	2743
	Nusaybin	1			1	2		47		56	94	103	94
	Mülhakatı	1			1	1		16		357	439	373	439
	Toplam	15	1		16	19	2	566598	74	11499	11527	12097	11601
Diyarbakir Vilayeti	Toplam	54	6		60	75	9	2101	327	29895	29389	31955	29716

Kaynak: Alkan, **Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, s. 197.

Bu tabloya göre, Mardin livasında kız iptidai mektebi sadece liva merkezinde mevcut olup, okula gitme yaşında çok sayıda çocuk olmasına rağmen çeşitli sebeplerden dolayı bunun çok az bir kısmı okula gitmekteydi. Zorunlu eğitim çağındaki çocuklardan çok az bir kısmının okula gitmesinde okul sayısının da şüphesiz etkisi vardı. Tabloya göre, kız iptidai mektebinin sadece Mardin merkezde bir adet bulunup, bağlı kazalarda yokmuş

³⁴⁶ Maarif Nezaretinden Bab-ı Âli’ye gönderilen 14 Ağustos 1911 (18 Şaban 1329) tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 1174-43, 18 Ş 1329 (14 Ağustos 1911).

³⁴⁷ Yıldız, **Diyarbakir’de Eğitim**, s. 139.

³⁴⁸ Aslında 35 yazıyor.

³⁴⁹ Aslında 84 yazıyor.

gibi görünmesine rağmen, Cizre’de de bir kız iptidai mektebi mezcuttu. Buna rağmen bu dönemde bir savaş yeni bitmiş ve yeni bir savaşa dahil olma yani siyasi bir buhran söz konusu olduğu için Osmanlı Hükümeti eğitime dair sağlam bir politika takip edememiştir.

3. ORTAÖĞRETİM

3.1. Rüştîyeler

3.1.1. Mardin Rüştîye Mektebi

Mardin sancak merkezinde kiralanen bir evde sahip olduğu 25 öğrenciyle eğitim faaliyetlerini sürdüren rüştîye mektebine 1871-1872 yılları arasında henüz muallim-i evvel³⁵⁰ tayin edilmediğinden mahallince seçilen muallim-i sani Davut Efendi muallimlik vazifesini yerine getirmekteydi³⁵¹. Yine mektebin yazı hocasının başka bir kuruma tayininden dolayı 6 Şubat 1876 (10 M 1293) tarihinde mahallince seçilen Mehmet Reşit Efendi yazı hocası olarak mektebe kabul edilmiştir³⁵². Rüştîye mektebi 1886-1887 yılları arasında 37 öğrenciye sahipti³⁵³ Rüştîye mektebindeki öğrenci sayısında görülen artıştan dolayı yeni bir sınıfın inşasına ve mevcut olan iki sınıfın da gerekli tamiratına dair yazılan mazbatada, bu gibi birçok mektebin tamir masrafları için karşılık bulunmadığından harabeye yüz tutmuş olduğundan bahsle onarım masrafları için Maarif Nezaretince bir karşılık bulunması talep edildi³⁵⁴. Mekatib-i Rüştîye İdaresinden 14 Nisan 1890 tarihinde gelen cevapta, rüştîye ve iptidai mekteplerinin inşaat, tamir ve tefrişi (döşeme) ahaliye ait olduğundan maarif hissesinden bir şey verilemeyeceği belirtilip, tamirat masraflarının ahali tarafından karşılanması bildirilmiştir³⁵⁵.

Mardin Rüştîye Mektebi, 1897 tarihine kadar aynı mekanda eğitim-öğretim faaliyetlerini devam ettirmiştir. 3 Temmuz 1897 yılında Mardin’den Maarif Nezaretine gönderilen bir telgrafname ile Mardin’de rüştîye mektebinin kiralık bir yerde faaliyet göstermesi uygun görülmediğinden memurların ve ahalinin yardımıyla toplanan 250 lira ile

³⁵⁰ Muallim-i evvel, birinci öğretmen; Muallim-i sani, ikinci öğretmen anlamındadır.

³⁵¹ DVS, h. 1288, s. 125.

³⁵² BA, MF. MKT, 35-33, 22 Ra 1293 (17 Nisan 1876), Diyarbekir Vilayetinden Maliye Nezaretine gönderilen bir yazıyla yeni muallim için bir maaş tahsisi istenmiş, nezaretten gelen cevapta bu talep kabul edilmiştir.

³⁵³ Devlet Salnâmesi, h. 1304, s. 323.

³⁵⁴ Bu mazbata, 26 Mart 1890 (4 Ş 1307) tarihinde Mardin Maarif Komisyonunca yazılıp, Mardin Mutasarrıflığı tarafından Diyarbekir Maarif Dairesine ve buradan da Maarif Nezaretine havale edilmiştir.

³⁵⁵ BA, MF. MKT, 117-12, 24 Ş 1307 (15 Nisan 1890).

Mardin’de uygun bir mahalde rüştiye mektebi binasının inşa edilmesi talep edilmiştir. 19 Temmuz 1897’de rüştiye mektebi binası bitince Maarif Nezareti adına tapu varakasının Defter-i Hakanî (tapu kadastro) Nezaretince verileceği bildirildi³⁵⁶. Yapılacak yeni rüştiye binası için vali Halit Bey tarafından da 5 liralık bir yardım gelmiştir³⁵⁷.

Rüştiye mektebinin bir cami ile birlikte iki yüz senedir atıl duran Muzafferiyeye Medresesi’nin arsasına inşa edilmesi düşünülmekteydi. İnşaata 1897 senesinde başlanmış ancak binanın vakıf arazi üzerine yapılması Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin itirazına sebep olmuştu. Binanın inşasında sona yaklaşılmasına rağmen çalışmalar durmuştu. Bunun üzerine Diyarbakır Valisi Mehmet Halit Bey 1 Aralık 1897 (6 B 1315) tarihli bir telgrafla durumu Maarif Nezaretine bildirmiş ve inşaatın tamamlanması için izin istemişti. Valiye göre rüştiye mektebi de neticede bir eğitim faaliyeti idi ve vakıf aslından başka bir amaca hizmet etmemiş olacaktı. Hatta vakıf yeniden ihya edilerek banisine sevap kazandıracaktı. Valinin talebi, mektep inşasında sona yaklaşılmasından dolayı da kabul görmüş³⁵⁸ ve vakıf hakkının devredilmemek koşuluyla mektebin açılması Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından da uygun bulunmuştur³⁵⁹.

Netice itibarıyla Mardin Rüştiye Mektebinin açılışı Sultan Abdülhamit’in doğum gününe denk getirilerek 10 Temmuz 1900 (12 Ra 1318) tarihinde gerçekleşmiştir. Mektep, bir yıl sonra 1901 tarihinde padişahın tahta çıkışının 25. yılı anısına idadi mektebine dönüştürülmüştür³⁶⁰.

Mardin Mutasarrıflığı tarafından 27 Ocak 1890 tarihinde gönderilen bir mazbata ile rüştiye mektebinin öğrenci sayısının 20-30’dan 90’a çıktığı belirtilerek, üçüncü bir öğretmen olarak yazı hocası Süleyman Efendi’nin tayin edilmesi talep edilmiştir. Ancak, nezaretten 3 Mart 1890’da gelen cevapta, rüştiye mektebinden gelen imtihan cetvellerinin incelenmesi sonucu öğrenci sayısının 35 olduğu anlaşıldığı için mektebe muallim-i salis

³⁵⁶ Sadaret Dairesinden Maarif Nezaretine gönderilen 8 Temmuz 1897 (7 S 1315) tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 361-36, 22 S 1315 (23 Temmuz 1897).

³⁵⁷ DVS, h. 1316, s. 162; h. 1317, s. 195.

³⁵⁸ BA, MF. MKT, 375-1, 10 C 1315 (6 Kasım 1897); Sadaret Dairesinden 6 Şubat 1898 (14 N 1315) tarihinde gelen İrade-i Seniyyede, bu konuda Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Maarif Nezaretine gerekli talimatların verildiği bildirilmiştir.

³⁵⁹ Evkaf Nezaretinden Sadaret Dairesinden gönderilen 22 Aralık 1897 (27 B 1315) tarihli tezkire, BA, ŞD, 143-37, 27 Ş 1315 (21 Ocak 1898).

³⁶⁰ Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti’nde Eğitim**, s. 160.

(üçüncü öğretmen)'in atanamayacağı bildirilmiştir³⁶¹. Bu durumda bildirilen 90 öğrenci arasında kayıt dışı öğrenci var diyebiliriz. Yine Rüştüye mektebi muallim-i evveli Ahmet Hamdi İbn-i Haddad tarafından 24 Mart 1890 (2 Ş 1307) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen bir mazbatada, bir sene öncesine kadar mektebin öğrenci sayısı 25-30 arasında olup, sıbyan mekteplerinin müfredat programının uygulandığı bildirilmiştir. Ancak, bugün öğrenci sayısının 105'i bulduğu ve okulun ders programına çeşitli yeni derslerin ilave edildiği belirtilerek, böyle bir mektebin iki muallimle idare edilmesinin çok zor olacağı bildirilip, üçüncü bir muallimin olarak mektepte 64 kuruş maaşla yazı hocalığı yapan Süleyman Efendi'nin tayin edilmesi istenmiştir. Ancak, 16 Nisan 1890 tarihinde Rüştüye Müdürlüğünden gelen cevapta şu an için muallim tayininin mümkün olmadığı belirtilip, mevcut öğretmenlerle idare edilmesi bildirilmiştir³⁶². Buna göre, 1890 yılına kadar Mardin Rüştüye Mektebinde eğitim gören öğrenci sayısı 25-30 arasında olup, yine bu tarihe kadar sıbyan mekteplerine mahsus ders programı ile eğitim faaliyetlerinin sürdürüldüğünü ve bu sebeple usul-i cedit adı verilen modern eğitim müfredatının istenilen şekliyle uygulanmadığı söylenebilir.

8 Haziran 1890 (27 Mayıs 1306) tarihinde gönderilen imtihan cetveliyle mektebin öğrenci sayısının 120'ye yaklaştığı Maarif Nezaretine bildirilerek tekrar muallim-i salis (üçüncü öğretmen) tayin edilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak Maarif Nezareti bütçenin müsait olmamasından dolayı yeni bir muallimin atanamayacağını, şayet muallimin maaşına karşılık olarak mahalli bir karşılık bulunması durumunda yeni muallimin göreve başlaya bileceği ifade edilmiştir³⁶³. Kısıtlı maarif bütçesinden dolayı nezaret, muallim tayin işlemini en düşük bir maliyetle yapmaya gayret göstermiştir.

Hocalarla ilgili yaşanan tek sorun sayı eksikliği değildi. Mevcut hocalar kimi zaman yetersizliklerinden dolayı eğitimin aksamasına sebebiyet vermekteydiler. 25 Ağustos 1891 tarihinde yazı hocalığına tayin edilmiş muallim-i sani Mehmet Faik Efendi, vazifesini layıkıyla yerine getiremediği için görevden alınmıştır. Yerine 11 Şubat 1892 tarihinde Süleyman Efendi'nin ataması yapılmıştır. Fakat ataması yapılan Arap asıllı

---

³⁶¹ BA, MF. MKT, 116-17, 11 B 1307 (3 Mart 1890), bu mazbata 22 Ocak 1890 (10 K. sani 1305) tarihinde Mardin Rüştüye Mektebi muallim-i evveli tarafından mutasarrıflığa ve buradan da 27 Ocak 1890'da Maarif Nezaretine bildirilmiştir; Ayrıca bkz. BA, MF. MKT, 116-165, 17 Ş 1307 (8 Nisan 1890).

³⁶² BA, MF. MKT, 117-15, 25 Ş 1307 (16 Nisan 1890).

³⁶³ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 25 Haziran 1890 (7 Za 1307) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 119-43, 1 Z 1307 (19 Temmuz 1890).

hocanın Türkçeyi layıkıyla bilmiyor olması itirazlara sebep olmuştur³⁶⁴. Netice itibariyle görevinden alınan Süleyman Efendi, 29 Temmuz 1894'de Mardin Rüştîye Mektebinin muallim-i saniliğine 200 kuruş maaşla yazı hocası olarak tayin edilmiştir³⁶⁵. Ancak oradaki yöneticiler de Süleyman Efendi'nin Türkçeyi layıkıyla bilmediğini iddia ederek onun becayiş suretiyle başka bir muallimle değiştirilmesini talep etmişlerdir.

Aslında 2 Mart 1861 tarihli padişah iradesine göre yeni tesis edilen rüştîye mekteplerine, öncelikli olarak Darümuallimin (öğretmen okulu) mezunlarının hoca bulunmadığında da dışarıdan muallim tayin edilmesi uygun görülmüştü³⁶⁶. Anlaşılan o ki ülkede çok sayıda rüştîye mektebinin açılması nedeniyle Darümuallimin mezunları çok rahat iş bulmakta hatta mezunların sayıları oldukça yetersiz kalmaktadır. Çünkü Mardin Rüştîye Mektebine darümuallimin mezunlarından öğretmen ataması yapılmamıştır.

Ayrıca, rüştîye mektebine doğrudan muallim tayin işlemi yapıldığı gibi çeşitli sebeplerden dolayı becayiş (yer değişimi) yoluyla da bu işlem gerçekleştirilmekteydi. Örneğin, 700 kuruştan 560 kuruşa indirilen maaşından dolayı sıkıntı çekmeye başlayan Diyarbakır rüştîye mektebi muallim-i evveli Mahmut Efendi Maarif Nezaretine, ya maaşının tekrar 700 kuruşa yükseltilmesini ya da 700 kuruş maaşı olan Mardin Rüştîye Mektebine muallim-i evvel olarak tayin edilmesi yönünde müracaat etmişti. Aslında Mardin rüştîye mektebine Ahmet Efendi isimli bir hoca tayin edilmiş ancak yerine ulaşmamıştı. Mahmut Efendi, Ahmet Efendi'nin Diyarbakır Rüştîye Mektebine, kendisinin de Mardin rüştîyesine tayin edilmesini istemekteydi³⁶⁷. Maarif Nezareti bu değişikliğin ancak Ahmet Efendi'nin görevine başlayıp becayiş teklifini kabul etmesiyle mümkün olacağını beyan etmiştir³⁶⁸.

Usul-i cedid denilen yeni eğitim-öğretim müfredat programının uygulandığı okullarda, bu programın gerektirdiği eğitim materyallerine ihtiyaç duyulmaktaydı. Nitekim

³⁶⁴ BA, MF. MKT, 154-4, 23 R 1310 (14 Kasım 1892), bunun üzerine, nezaret, Süleyman Efendi'nin hangi emre dayanarak tayin edildiğinin ve Mehmet Faik Efendi'nin de ne sebeple görevinden ayrıldığına rüştîye idaresine bildirilmesini istemiştir; BA, MF. MKT, 187-152, 16 Ca 1311 (25 Kasım 1893); BA, MF. MKT, 188-52, 21 Ca 1311 (30 Kasım 1893).

³⁶⁵ Maarif Nezaretinden Diyarbakır İdadi Müdüriyetine gönderilen 6 Temmuz 1896 (25 M 1314) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 261-1, 5 Za 1312 (6 Mayıs 1895).

³⁶⁶ 2 Mart 1861 (19 Ş 1277) tarihli irade-i seniyye, BA, İ. MVL, 444-19767, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, s. 68-69.

³⁶⁷ Bu yazı, 18 Nisan 1888 tarihinde Diyarbakır Maarif Müdürü Osman Avni ve 3 üye tarafından Maarif Nezaretine bildirildi.

³⁶⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakır Vilayetine gönderilen 26 Nisan 1888 (14 Ş 1305) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 98-123, 18 N 1305 (29 Mayıs 1888).

Maarif Nezaretinden rüştiye mektebi için talep edilen kitaplar, Mart 1900'da Mardin'e gönderilmişti³⁶⁹. Ancak her materyal kitaplar gibi kısa sürede temin edilememekteydi. Mesela nezaretten, Mardin Rüştiye Mektebi için talep edilen iki küre Fransızca olduğu için kullanılamayacağı, istenen 5 kıta haritasındanda Amerika ve Avustralya haritalarının mevcudu kalmadığı gerekçe gösterilerek gönderilememiştir. Anlaşılacağı üzere talep edilenlerden sadece üç kıtanın haritası postaya verilebilmiştir³⁷⁰.

Bu sıkıntılara karşın olumlu gelişmelerde yaşanmaktaydı. 30-40 öğrenciye sahip Mardin rüştiye mektebi muallim-i evveli Ahmet Hamdi Efendi, öğrencilerinin eğitimiyle çok yakından ilgilenmiştir. Ahmet Hamdi Efendi'nin başarılı çalışmalar yapması ve öğrencilerinin yapılan sınavlarda başarılı sonuçlar elde etmesi şehir erkânı tarafından takdir edilmişti. Şehrin ileri gelenleri, uleması ve belediye heyeti, Maarif Nezaretine 11 Eylül 1892 (18 S 1310) tarihli bir dilekçe ile Ahmet Hamdi Efendi'nin ruus-ı hümayunla ödüllendirilmesi için müracaat etmişlerdi³⁷¹. Bir muallimin ruus-ı hümayun ile ödüllendirilebilmesi için en az 5 yıl görev yapmış olması gerekiyordu. Oysa Hamdi Efendi, iki yıllık bir hizmet süresine sahipti³⁷².

Bununla birlikte rüştiye mektebinde çeşitli muallim sorunları da yaşanmıştır. Görev yaptığı bölgeye alışamayan bir muallim başka bir mektebe Maarif Nezareti tarafından nakledilmesine rağmen sonradan çıkan bir takım sorunlardan dolayı yeni görev yerine gitme işlemini yapmaktan imtina eden muallimler olmuştur. Örneğin, Mardin Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Hamdi Efendi, buranın iklimine alışamadığı için 500 kuruş maaşla ve yol masrafları da ödenmek kaydıyla Trabzon Vilayeti içinde yer alan Görele rüştiyesi muallim-i evvelliğine tayin edilmiştir. Mardin rüştiyesinde boş kalan muallim-i evvelliğe de Hudeyde rüştiyesi muallim-i evveli Mehmet Hamdullah Efendi 700 kuruş maaşla ve yol masrafları da ödenmek kaydıyla tayin edilmiştir³⁷³. Ancak, Hamdi Efendi, yeni tayin yerine gitme işini uzatınca nezaretten 5 Kasım 1894 tarihinde gelen telgrafname

³⁶⁹ BA, MF. MKT, 494-58, 18 Za 1317 (20 Mart 1900), 26 Aralık 1899 (22 Ş 1317) tarihinde Mardin Maarif Komisyonu reis ve üç üyesi tarafından Maarif Nezaretine gönderilen mazbataya 10 Mart 1900 (26 Şubat 1315)'de Diyarbakır İdadi Müdüriyetine yazılan yazıyla cevap verilmiştir.

³⁷⁰ BA, MF. MKT, 233-25, 15 R 1312 (16 Ekim 1894), Diyarbakır Maarif Müdüriyetinden 22 Aralık 1894 (23 C 1312) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıya 3 Nisan 1895'de cevap gelmiştir.

³⁷¹ Mardin'den Maarif Nezaretine gönderilen 2 Ağustos 1892 (8 M 1310) tarihli dilekçe, BA, MF. MKT, 149-26, 12 S 1310 (5 Eylül 1892).

³⁷² Bab-ı Âli'den Dahiliye Nezaretine gönderilen 23 Eylül 1892 (1 R 1310) tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 150-111, 1 Ra 1310 (23 Eylül 1892).

³⁷³ Maarif Nezaretinden Diyarbakır İdadi Müdüriyetine gönderilen 10 Ekim 1894 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 232-14, 9 R 1312 (10 Ekim 1894).

ile bir an önce yeni tayin yerine gitmesi istenmiştir. 13 Kasım 1894 tarihinde Diyarbekir'den nezarete giden cevapta, Hamdi Efendi'nin kızının vefat edip, kendisinin de şiddetli bir hastalığa yakalanmasından dolayı tayin işinin sonraya bırakılması talep edildi. Ancak, 17 Aralık 1894 tarihinde nezaretten gelen cevapta, Hudeyde muallimi Mehmet Hamdullah Efendi'nin 20 gün önce yeni tayin yeri Mardin'e varmış olduğu bildirilip, Hamdi Efendi'nin hemen yeni tayin yerine gitmesi emredilmiştir³⁷⁴. Mehmet Hamdullah Efendi, rüştiye binasının idadi mektebine dönüşümünden sonra idadi mektebine terfi' etmiştir.

Rüştiye mektebinde muallim maaşlarının aylarca ödenmediği zamanlar olmakla birlikte sorun bazen bölge maarif müdürlüklerinden de kaynaklanabiliyordu. Hat (yazı) muallimi Süleyman Efendi altı aylık birikmiş maaşını alabilmek için Maarif Nezaretine müracaat etmişti. Nezaretten 5 Haziran 1892 (9 Za 1309) tarihinde Diyarbekir Maarif Müdüriyetine gelen cevapta, birikmiş maaşının ödenmesiyle birlikte ayrıca şimdiye kadar bu ödemenin geciktirilme sebebinin ne olduğunun nezarete bildirilmesi istenmiştir³⁷⁵.

Rüştiye mektebinde öğrencilerin yaz tatiline girmeden önceki son imtihanlarına temmuzun başında başlanıp 15'ine kadar bitirilmekte olup, bu tarihten 23 Ağustos'a kadar olan dönem yaz tatili olarak belirlenmiş idi. Tatil döneminde izne ayrılan muallimler bazen geri dönme işini geç yapabiliyorlardı. Rüştiye mektebi muallimi Ahmet Efendi, gönderdiği bir telgrafname ile tatil dolayısıyla memleketine gitmek için izin istemiş, izin süresi dolar dolmaz görev yerine dönmesi şartıyla uygun bulunmuştu³⁷⁶.

Maarif Nezareti, Ziraat Bankası aracılığıyla muallimler için göndermiş olduğu maaşlara karşılık muallimlerin mühürlü ve pullu maaş senedi göndermesine oldukça dikkat ederdi. Maaş senedindeki pulun değerine dahi dikkat ederdi. Örneğin, rüştiye mektebi muallim-i evveli, sanisi ve yazı muallimi Ahmet Hamdi, Mehmet Faik ve Süleyman Efendilerle kapıcı Yahya Ağa'nın 1892 senesinin (Ağustos-Teşrin-i sani 1308) Ağustos-Aralık aylarına ait 4.644 kuruşluk maaşlarını Ziraat Bankası şubesinden alarak, 21 Ocak 1894 (9 K. sani 1309) tarihinde de üç kuruşluk pul yapıştırmak gerekirken 2.20 para değerinde pullu maaş senedi göndermesi üzerine, nezaret, pulun değerinde eksik olan 20

³⁷⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine çekilen 5 Kasım 1896 (24 T.evvel 1312) tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 236-56, 6 Ca 1312 (5 Kasım 1894).

³⁷⁵ Süleyman Efendi Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 5 Haziran 1892 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 142-68, 9 Za 1309 (5 Haziran 1892).

³⁷⁶ Ahmet Efendi tarafından Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 1 Haziran 1892 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 142-26, 5 Za 1309 (1 Haziran 1892).

para ile birlikte ayrıca kesilecek para cezasının adı geçen şahıslar ve banka memuru Emin Efendi tarafından ödenmesini bildirmiştir³⁷⁷.

1870 senesinde açıldığını düşündüğümüz Mardin Rüştîye Mektebi, Sultan Abdülhamit'in tahta çıkış tarihi olan 30 Ekim 1900 (6 B 1318)'de idadi mektebine dönüştürülmüş ve okulun fotoğrafı çekilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Okulun resmi açılışı ancak 19 Kasım 1900 (26 B 1318)'de mümkün olmuştur³⁷⁸.

Tablo 2.8

Mardin Rüştîye Mektebi Muallim ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat Muallimi	Bevvab	Talebe
1870 ¹	-----	Davut Efendi	-----	-----	25
1871 ²	-----	Davut Efendi	-----	-----	25
1872 ³	-----	Davut Efendi	-----	-----	-----
1873 ⁴	-----	Davut Efendi	-----	-----	28 ⁵
1874 ⁶	-----	Davut Efendi	-----	-----	-----
1875 ⁷	-----	Davut Efendi	Kasım Efendi	-----	45
1876 ⁸	-----	Hacı Davut Efendi	Mehmet Reşit Efendi ⁹	-----	45
1877 ¹⁰	-----	Hacı Davut Efendi	Mehmet Reşit Efendi	-----	45
1880 ¹¹	-----	Hacı Davut Efendi	-----	-----	32
1881 ¹²	-----	Hacı Davut Efendi	-----	-----	13
1882 ¹³	-----	Davut Efendi	-----	-----	22 ¹⁴
1883 ¹⁵	Reşit Efendi	Davut Efendi	-----	-----	42
1884 ¹⁶	Hacı Davut Efendi	-----	Süleyman Efendi	-----	42
1885 ¹⁷	-----	-----	-----	-----	35
1886 ¹⁸	-----	-----	-----	-----	37
1887 ¹⁹	-----	-----	-----	-----	40

³⁷⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 30 Mayıs 1893 ve 12 Ağustos 1893 tarihli hülasa, BA, MF. MKT, 169-109, 14 Za 1310 (30 Mayıs 1893); BA, MF. MKT, 177-97, 29 M 1311 (12 Ağustos 1893).

³⁷⁸ Maarif Nezaretinden Matbuat-ı Dahiliye İdaresine gönderilen tezkire, BA, MF. MKT, 536-11, 26 B 1318 (19 Kasım 1900); Ancak, Yıldız, mektebin idadiye dönüşüm tarihinin 1901 olduğunu belirtmektedir, Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 160.

1888 ²⁰	Ahmet Efendi	-----	-----	-----	-----
1890 ²¹	Ahmet Efendi ²²	Hacı Davut Efendi	Süleyman Efendi	-----	105 ²³
1892 ²⁴	Ahmet Hamdi Efendi	Mehmet Faik Efendi ²⁵	Süleyman Efendi ²⁶	-----	-----
1893 ²⁷	Ahmet Hamdi Efendi	Mehmet Faik Efendi	Süleyman Efendi ²⁸	Yahya Ağa	-----
1894 ²⁹	Ahmet Hamdi Efendi ³⁰	Abdullah Efendi	Kemal Efendi	-----	100 ³¹
1895 ³²	-----	Süleyman Efendi	-----	-----	-----
1898 ³³	Ahmet Hamdi Efendi	Abdullah Efendi	Kemal Bey	1	64 ³⁴
1899 ³⁵	Ahmet Hamdi Efendi	Süleyman Efendi	Kemal Bey	1	58 ³⁶
1900 ³⁷	Hamdullah Efendi	Süleyman Efendi	Kemal Bey	1	58
1901 ³⁸	Hamdullah Efendi	Süleyman Efendi	Kemal Bey	1	25
1903 ³⁹	Abdullah Efendi	Yusuf Efendi	Mehmet Nuri Efendi	1	25

Kaynak: ¹ DVS, h. 1287, s. 130; ² DVS h. 1288, s. 125-126; ³ DVS, h. 1289, s. 281; ⁴ DVS, h. 1290, s. 343; ⁵ Devlet Salnâmesi, h. 1290, s. 212; ⁶ DVS, h. 1291, s. 119; ⁷ DVS, h. 1292, s. 127; ⁸ DVS, h. 1293, s. 143; ⁹ BA, MF. MKT, 35-33, 22 Ra 1293 (17 Nisan 1876); ¹⁰ DVS, h. 1294, s. 137; ¹¹ Devlet Salnâmesi, h. 1298, s. 285; ¹² Devlet Salnâmesi, h. 1299, s. 275; ¹³ DVS, h. 1300, s. 90; ¹⁴ Devlet Salnâmesi, h. 1300, s. 211; ¹⁵ DVS, h. 1301, s. 87; ¹⁶ DVS, h. 1302, s. 107; ¹⁷ Devlet Salnâmesi, h. 1303, s. 336; ¹⁸ Devlet Salnâmesi, h. 1304, s. 323; ¹⁹ Yıldız, Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim, s. 161; ²⁰ BA, MF. MKT, 98-123, 18 N 1305 (29 Mayıs 1888); ²¹ DVS, h. 1308, s. 79; ²² BA, MF. MKT, 150-111, 1 Ra 1310 (23 Eylül 1892) tarihli belgeye göre, 1890 yılındaki muallim-i evvel Ahmet Hamdi Efendidir; ²³ BA, MF. MKT, 117-15, 25 Ş 1307 (16 Nisan 1890); BA, MF. MKT, 119-43, 1 Z 1307 (19 Temmuz 1890) tarihli belgeye göre, öğrenci sayısı 120; BA, MF. MKT, 116-17, 11 B 1307 (3 Mart 1890) tarihli belgeye göre ise öğrenci sayısı 90 olarak belirtilmektedir; ²⁴ BA, MF. MKT, 149-26, 12 S 1310 (5 Eylül 1892); ²⁵ BA, MF. MKT, 135-40, 2 B 1309 (1 Şubat 1892), yapılan imtihan sonucu başarılı olan Mehmet Faik Efendi, 300 kuruş maaşla Davut Efendi'nin yerine bu memuriyete tayin edilmiştir; ²⁶ BA, MF. MKT, 154-4, 23 R 1310 (14 Kasım 1892), Süleyman Efendi 3 yıl sonra muallim-i sani olarak terfi edilecektir; ²⁷ BA, MF. MKT, 169-109, 14 Za 1310 (30 Mayıs 1893); BA, MF. MKT, 177-97, 29 M 1311 (12 Ağustos 1893); BA, MF. MKT, 188-52, 21 Ca 1311 (30 Kasım 1893); ²⁸ BA, MF. MKT, 187-152, 16 Ca 1311 (25 Kasım 1893); ²⁹ DVS, h. 1312, s. 95; BA, MF. MKT, 261-1, 5 Za 1312 (6 Mayıs 1895) tarihli belgeye göre, muallim-i saniliğe yazı hocası olarak Süleyman Efendi'nin tayin edildiği kayıtlıdır; ³⁰ BA, MF. MKT, 136-56, 6 Ca 1312 (5

Kasım 1894) tarihli belgeye göre, Ahmet Hamdi Efendi, buranın iklimine alışamadığı için Trabzon Vilayeti'ndeki Görele rüştiyesine nakledilip, Mardin Rüştiye Mektebine de 700 kuruş maaşla Hudeyde rüştiyesi muallim-i evveli Mehmet Hamdullah Efendi tayin edilir; ³¹ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 162; ³² BA, MF. MKT, 261-1, 5 Za 1312 (6 Mayıs 1895). Süleyman Efendi 200 kuruş maaşla tayin edilmiştir; ³³ DVS, h. 1316, s. 94; ³⁴ **Maârif Salnâmesi**, h. 1316, s. 1050; Bu salnamede, muallim-i evvel Hamdullah Efendi olarak kayıtlıdır; ³⁵ DVS, H. 1317, s. 123; ³⁶ **Maârif Salnâmesi**, h. 1317, s. 1196; Bu salnamede, muallim-i evvel Hamdullah Efendi olarak kayıtlıdır; ³⁷ **Maârif Salnâmesi**, h. 1318, s. 1334; ³⁸ **Maârif Salnâmesi**, h. 1319, s. 606; ³⁹ **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 505.

Alkan'a göre, 1894-1895 arası Mardin ve Cizre Rüştiye Mekteplerindeki öğrenci, öğretmen, memur sayıları ve mekteplerin açılış tarihi şöyledir:

Tablo 2.9

Liva (Bağımsız Sancaklarda)	Okulun 1893 yılından kalan öğrencisi	Ders yılı başından sonuna kadar yeni kabul edilen öğrenci	Ders yılı sonuna kadar bir nedenle okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma kalan öğrenci	Sınav sonrası 1895-1896 ders yılına devren kalan öğrenci	Memur ve öğretmen	Açılış tarihi
Mardin	51	27	9	3	66	3	1296(r)
Cizre	23	17	5	5	30	2	1304(r)
Toplam: 2	74	44	14	8	96	5	

Kaynak: Alkan, **Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, s. 85.

Tabloya göre Mardin ve Cizre Rüştiye Mekteplerine her sene kayıtlı olan öğrencinin yarısı kadar yeni öğrenci gelmekle birlikte, çeşitli nedenlerden dolayı okuldan ayrılanları saymazsak, mezun olan öğrenci sayısı oldukça azdı. Ayrıca Cizre Rüştiye Mektebinin mezun verme açısından oransal olarak çok daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

1923-1924 yılı eğitim istatistiğine göre, Mardin Vilayetinde yer alan ilköğretim ve ortaöğretim okulları ile öğrenci sayıları şunlardır:

Tablo 2.10

	Ortaöğretim Okulları											
	Genel Resmî Okul						Ortaokul					
	Okul Sayısı			Öğrenci Sayısı			Okul Sayısı			Öğrenci Sayısı		
Vilayet	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
Mardin	3	23	26	101	835	936	-	1	1	-	171	171

Kaynak: Alkan, **Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, s. 306.

3.1.2. Cizre Rüştiye Mektebi

Mardin Sancağına bağlı Cizre Kazası merkezinde yer alan mektebin 1870 yılında inşası tamamlanmış olmakla birlikte³⁷⁹. 1889 yılına kadar Maarif Nezaretinden ruhsat alamamıştır. Bu tarihte mektep, yazı hocası olarak Hayati Efendi'nin tayini için nezarete bir yazı gönderir. Ancak, gelen cevapta, mektebin inşası ve açılışı hakkında nezaretin bir bilgisi olmadığından evvela bu konu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir³⁸⁰. Yine Nusaybin'den Cizre'ye nakledilen muallim Mustafa Efendi, izinsiz olarak merkez vilayete gitmiş ve geri dönmesi için gönderilen tebligata uymadığından azledilip, yerine Cizreli Hasan Efendi'nin tayin edildiği 11 Haziran 1889 (12 L 1306) tarihinde Maarif Nezaretine bildirilmesine rağmen gelen cevapta, mektebin, nezaretin bilgisi dışında olduğu ve bu yüzden evvela mektebin ne zaman açıldığı ve muallim maaşları hakkında bilgi verilmesi istenmiştir³⁸¹.

Cizre Rüştiye Mektebinin resmi açılışı, 1889 senesinin sonlarına doğru mümkün olmuş olmakla birlikte³⁸², 1870 yılında mektebin inşaatı tamamlanmıştır³⁸³.

Ancak, faaliyette olan bu okul harap bir medrese odasında eğitim vermekteydi. Bu durumdan rahatsız olan yöneticileri ve ahali, bağış toplayarak yeni bir rüştiye binası inşa etmek ve mevcut medrese odasını tamir ettikten sonra iptidai mektebi olarak kullanmak için çalışmalarına başlamışlardı³⁸⁴. İnceleme yapmak amacıyla bölgeye gelen Diyarbakir valisi Halit Bey, ahalinin gayretinin görünce 5 lira yardımda bulunarak mektebin inşasına destek olmuştu³⁸⁵. Buna göre, rüştiye mektebi 1870'den 1897 yılına kadar eğitim faaliyetlerini aynı mekanda sürdürmüştür denilebilir.

Cizre'de eğitimi olumsuz yönde etkileyen hususlardan biri havasının çok sıcak olmasıydı. Normal şartlarda Mardin Rüştiye Mektebinin son sınavları 15 Temmuz'a kadar tamamlanır ve okul 15 Ağustos'a kadar tatil edilirdi. Ancak mahalli yönetim yazın şiddetli sıcağından dolayı sınavların 15 Haziran'a kadar bitirilmesini talep etmişti. Maarif

³⁷⁹ DVS, h. 1287, s. 130.

³⁸⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 6 Haziran 1889 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 109-6, 7 L 1306 (6 Haziran 1889).

³⁸¹ BA, MF. MKT, 109-50, 25 L 1306 (24 Haziran 1889), Bu yazı, Mardin Mutasarrıflığından 2 Nisan 1889 tarihinde Diyarbakir'e ve buradan da Mekatib-i Rüştiye Müdürlüğüne havale edilip, 24 Haziran 1889'da cevap gelmiştir.

³⁸² Maârif Salnâmesi, h. 1321, s. 508.

³⁸³ DVS, h. 1287, s. 130.

³⁸⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 28 Temmuz 1897 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 362-7, 27 S 1315 (28 Temmuz 1897).

³⁸⁵ DVS, h. 1316, s. 162; h. 1317, s. 195.

Nezaretinden gelen cevapta, bu seneye mahsus olmak üzere imtihanların haziran on beşine kadar bitirilmesinin kabul edilmiştir³⁸⁶.

Rüştiye mekteplerinde boş kalan bir ders için dışardan talip olmazsa, mahallinden derse vakıf bir memura ek iş olarak o ders verilebiliyordu. Cizre Rüştiye Mektebi yazı hocası Hayati Efendi'nin istifası üzerine boş kalan derse talep olmayınca bu derste ehliyet sahibi olduğu anlaşılan Mardin mal müdürü yardımcısı Ali Efendi 21 Aralık 1889 (9 K. evvel 1305) tarihinde ek iş olarak yazı muallimliği yapmaya başlamıştır³⁸⁷. Öğrencilerin eğitimlerinde geri kalmamaları için çeşitli alternatifler bulunmuştur diyebiliriz. Yine boşalan bir muallimliğe talip çıkmazsa, o yöreden talip olan bir memur atanabilirdi. Cizre Rüştiye Mektebi hat muallimi Seyfullah Efendi'nin 12 Temmuz 1898 (30 Haziran 1314) tarihinde memuriyetini terk edip Diyarbakır'a gitmesi üzerine boş kalan muallimliğe talip olan Cizre Kazası Tahrirat Katibi Bekir Sıtkı Efendi, 13 Eylül 1898 tarihinde bu muallimliğe getirilmiştir³⁸⁸. Rüştiye mektebinden ayrılan bir muallimin yerine o derse vakıf olan mektebin kapıcısı dahi muallim olarak tayin edilebiliyordu. Örneğin, mektebin hat muallimi Sıtkı Efendi'nin Temmuz 1900'de mektepten ayrılması üzerine mektebin kapıcısı Hakkı İbrahim Efendi bu derse olan kabiliyetinden dolayı 3 Eylül 1900 tarihinde hat muallimi olarak görev almaya başlamış, nezaret de bunu uygun bulmuştur³⁸⁹. Buna göre, mektep, muallim olarak tayin edilecek kişilerin sadece elindeki diplomaya değil aynı zamanda alanında iyi bir bilgi birikimine sahip olmasına da dikkat ediyordu denilebilir. Buradan başka bir sonuç çıkarılır. Devlet muallim ihtiyacını karşılayamıyor. Nitelikli muallimde genellikle yüksek ve düzenli ücret bekliyor. Bu sebeple iyi kötü işten anlayan, derslerin boş geçmesini engelleyecek, düşük ücretli kişilerin atanması nezareti rahatlatıyor. Dahası yazı işi biraz tek düze bir iş bilgili olmasından ziyade yetenekli olması daha önemli.

Medrese mezunu kişiler de rüştiye mekteplerinde muallim olarak görev alabiliyorlardı. Bunlar medreselerden aldıkları icazetlerle (diploma) işe başlardı. Örneğin, Cizre Rüştiye Mektebi muallim-i sanisi olan Hasan Efendi, Cizre'de yer alan Şeyh Ömer

---

³⁸⁶ BA, MF. MKT, 146-72, 9 M 1310 (3 Ağustos 1892).

³⁸⁷ BA, MF. MKT, 114-123, 27 R 1307 (21 Aralık 1889).

³⁸⁸ BA, MF. MKT, 435-43, 26 N 1316 (7 Şubat 1899), bu yazı Cizre Kaymakamlığından Diyarbakır Maarif Müdürlüğüne ve buradan da Maarif Nezaretine bildirilmiş, nezaretten Diyarbakır Maarif Muhasebe Memurluğuna 7 Şubat 1899 (26 K. sani 1314) tarihinde gelen cevapla bu tayin işi kabul edilmiştir.

³⁸⁹ BA, MF. MKT, 562-21, 19 S 1319 (7 Haziran 1901), bu yazı 21 Ağustos 1901'de Diyarbakır Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine bildirilmiş ve 7 Haziran'da Diyarbakır Maarif Muhasebe Memurluğuna cevap gelmiştir.

Medresesi'nden aldığı icazet ile rüştiye mektebine tayin edilmiştir³⁹⁰. Mardin uzak ve iklim olarak sıcak bir yer, muallimler genellikle Mardin dışından geliyor, maaşların düşüklüğü de eklenince bölgede kalmak istemiyorlar. Dolayısıyla nitelikli muallim bulmak oldukça zor. Mahalli yönetim işi görecek birilerini atıyor. Yakın dönemde ülkemizde sınıf öğretmeni mezunları yetmeyince Veterinerlik, mühendislik sair bölümden mezun olanı öğretmen yaptılar.

Cizre Rüştiye Mektebi, muallim-i sanilik ile idare ediliyordu. Mektebin muallim-i sanisinin vefatı ya da başka bir sebepten dolayı bu makam boş kaldığında yeni muallim tayin edilinceye kadar mahallinden biri vekaleten bu görevi ifa ederdi. Örneğin, muallim-i sani Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine, Cizre Maarif Komisyonu, yeni muallim gelinceye kadar mahalli ulemadan Mehmet Beşir Efendi'yi vekaleten tayin etmişti³⁹¹. Yine rüştiye mektebi muallim-i evvel vekili olan Beşir Efendi'nin vefatı üzerine darümuallimin mezunlarından biri tayin edilinceye kadar mahallince seçilen Mehmet Halil Efendi bu görevi üstlenmiştir³⁹². Eğitimde aksaklık yaşanmaması için mahalli idareler tarafından vekil muallimlik formülü geliştirilmiştir. Yine eğitimde sürekliliğe oldukça dikkat eden mektep yetkilileri, mektep binasının sağlıklı olmadığını düşünerek, 1909 senesi başlarında rüştiye mektebinin tamirini istemiş ve aynı yıl tamir işine başlanılmıştı. Mahalli yönetim, mektebin tamiri sürerken eğitimin aksamaması için aylık 70 kuruşa bir ev kiralanmış ve eğitim burada devam ettirmiştir. Normal şartlarda tamirat kira gibi işler için sarfedilecek masrafları mahalli yönetime bırakan Maarif Nezareti, tutulan evin kirasının Maliye Nezareti tarafından karşılanmasını sağlamıştır³⁹³.

Bölgeden iklim, maaş düşüklüğü gibi çeşitli sebeplerle ayrılmak isteyen muallimler olduğu gibi bölgede görev yapmak isteyen muallimlerde bulunmaktaydı. Mart 1907'de Muş rüştiye mektebi muallim-i evveli Mahmut Kamil Efendi, romatizmalarından dolayı Muş'un nemli ve soğuk havasına alışamadığından bahisle Muş belediye tabibinden aldığı raporu da gerekçe göstererek Cizre rüştiyesine naklini talep etmişti. Talep olumlu

---

³⁹⁰ Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 9 Ekim 1893 tarihli hülasa, BA, MF. MKT, 183-124, 28 Ra 1311 (9 Ekim 1893).

³⁹¹ BA, MF. MKT, 356-49, 24 Z 1314 (26 Mayıs 1897), Cizre Maarif Komisyonundan Diyarbakir Maarif Müdüriyetine çekilen bu telgraf, buradan da Maarif Nezaretine bildirilmiş ve 26 Mayıs 1897'de cevap gelmiştir.

³⁹² Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 17 Nisan 1907 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 991-47, 4 Ra 1325 (17 Nisan 1907).

³⁹³ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyeti ile Maliye Nezaretine gönderilen 10 Haziran 1909 tarihli şukka ve tezkire, BA, MF. MKT, 1127-55, 21 Ca 1327 (10 Haziran 1909), bu telgraf Diyarbakir Maarif Müdürü Muhyeddin Efendi tarafından Maarif Nezaretine gönderilmiştir.

karşılanmış ve Mahmut Kamil Efendi, 500 kuruş maaş ile 22 Şubat 1908’de Cizre rüştiyesine nakledilmiştir³⁹⁴. Ancak bu görevde uzun süre kalmamış olacak ki 2 Kasım 1908’de boş olan Cizre rüştiyesi muallim-i evvelliğine Darülmualimin mezunu biri tayin edilene kadar Abdulkadir Efendi isimli birinin, muallim-i evvel maaşının yarısı olan 250 kuruş maaşla 23 Ocak 1909 görevlendirmesi talep edilmiş ve talep 23 Ocak 1909’da uygun bulunmuştur³⁹⁵.

Tablo 2.11

Cizre Rüştiye Mektebi Muallim ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	İkinci Muallim	Hat Muallimi	Bevvab	Talebe
1870 ¹	İnşaatı yeni bitmiş olup, açılmak üzere dir.				-----
1871 ²	İnşaatı yeni bitmiş olup, açılmak üzere dir.				-----
1889	-----	Mustafa Efendi ³ Cizreli Hasan Efendi	Hayati Efendi ⁴ Ali Efendi ⁵	-----	-----
1890 ⁶	-----	Hasan Efendi	Ali Efendi	-----	-----
1893 ⁷	-----	Hasan Efendi	-----	-----	-----
1894 ⁸	-----	Şeyh Hüseyin Efendi	-----	-----	-----
1897 ⁹	-----	Mehmet Beşir Efendi	-----	-----	-----
1898 ¹⁰	-----	Mehmet Beşir Efendi	Seyfettin Efendi	-----	-----
1899 ¹¹	-----	Mehmet Beşir Efendi	Bekir Sıtkı Efendi ¹²	İbrahim Efendi ¹³	23
1900 ¹⁴	-----	Mehmet Beşir Efendi	Beşir Sıtkı Efendi	İbrahim Efendi ¹⁵	23
1901 ¹⁶	-----	Mehmet Beşir Efendi	Bekir Sıtkı Efendi / İbrahim Efendi ¹⁷	İbrahim Efendi	40 / 49 ¹⁸
1903 ¹⁹	-----	Mehmet Beşir Efendi	İbrahim Efendi	1	26
1905 ²⁰	-----	Mehmet Beşir Efendi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi	40
1906 ²¹	Mehmet Kemalettin Efendi / Şerif Efendi	-----	-----	-----	-----
1907 ²²	Mahmut Kamil Efendi	-----	-----	-----	-----
1909 ²³	Abdülkadir Efendi	-----	-----	-----	-----

³⁹⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 22 Şubat 1908 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 992-25, 9 Ra 1325 (22 Nisan 1907), Mahmut Kamil Efendi’nin Cizre’ye naklinden sonra onun yerine Feyzullah Efendi seçilmiş ve daha sonra Adana darülmualimin şubesine tayin edilmiştir.

³⁹⁵ Maarif Nezaretinden Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 22 Ocak 1909 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1094-52, 29 Z 1326 (22 Ocak 1909).

Kaynak: ¹ DVS, h. 1287, s. 130; ² DVS, h. 1288, s. 125; ³ BA, MF. MKT, 109-50, 5 L 1306 (24 Haziran 1889), Nusaybin'den Cizre rüştiyesine nakledilen Mustafa Efendi'nin izinsiz merkez vilayete gidip, geri dönmesi hakkında gelen tebligata da uymaması üzerine maarif müdürlüğü tarafından azl edilip yerine Cizreli Hasan Efendi tayin edilmiştir; ⁴ BA, MF. MKT, 109-6, 7 L 1306 (6 Haziran 1889); ⁵ BA, MF. MKT, 114-123, 27 R 1307 (21 Aralık 1889), yazı hocası Hayati Efendi'nin istifası üzerine, bu derse muallim talebi bulunmayınca bu derse vakıf olan kazanın mal müdürü yardımcısı Ali Efendi'ye ek iş olarak verilmiştir; ⁶ DVS, h. 1308, s. 82; BA, MF. MKT, 115-77, 14 C 1307 (5 Şubat 1890); ⁷ BA, MF. MKT, 183-124, 28 Ra 1311 (9 Ekim 1893); ⁸ BA, MF. MKT, 193-72, 13 B 1311 (20 Ocak 1894); ⁹ BA, MF. MKT, 356-49, 24 Z 1314 (26 Mayıs 1897), muallim-i sani Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine mahallinden seçilen vekaleten Mehmet Beşir Efendi tayin edilmiştir; ¹⁰ **Maârif Salnâmesi**, h. 1316, s. 1050; ¹¹ **Maârif Salnâmesi**, h. 1317, s. 1196; ¹² BA, MF. MKT, 435-43, 26 N 1316 (7 Şubat 1899), hat muallimi Seyfettin Efendi'nin memuriyetine terk edip, 12 Temmuz 1898 tarihinde Diyarbekir'e gitmesi üzerine başka talip de olmayınca kazanın tahrirat katibi Bekir Sıtkı Efendi mahallince seçilerek 13 Eylül 1898'de işe başlamıştır; ¹³ DVS, h. 1317, s. 137, bu salnamede öğrenci sayısı 40 olarak kayıtlıdır; ¹⁴ **Maârif Salnâmesi**, h. 1318, s. 1334; ¹⁵ DVS, h. 1318, s. 71, bu salnamede öğrenci sayısı 40 olarak kayıtlıdır; ¹⁶ DVS, h. 1319, s. 140; ¹⁷ Bekir Sıtkı Efendi'nin Temmuz 1900'de mektepten ayrılması üzerine eylül ayında hademe İbrahim Efendi bu göreve tayin edilmiştir; ¹⁸ **Maârif Salnâmesi**, h. 1319, s. 606; Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 165'de öğrenci sayısını 23 olarak belirtiyor; ¹⁹ **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 504; ²⁰ DVS, h. 1323, s. 140; ²¹ BA, MF. MKT, 945-4, 11 C 1324 (2 Ağustos 1906), Cizre rüştiyesine tayin edilen Mehmet Kemalettin Efendi buranın ikliminin çok sıcak, mesafe olarak uzak ve çocuklarının da küçük olmasını sebep göstererek Maan rüştiyesine ve Ab (عب) rüştiyesi muallim-i evveli Şerif Efendi de buranın iklimine alışmadığı için Cizre Rüştiye Mektebine nakledilmiştir; ²² BA, MF. MKT, 992-25, 9 Ra 1325 (22 Nisan 1907), Muş Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Mahmut Kamil Efendi 500 kuruş maaşla Cizre rüştiyesine nakledilmiştir; ayrıca, BA, MF. MKT, 991-47, 4 Ra 1325 (17 Nisan 1907) tarihli belgeye göre, Mahmut Kamil Efendi gelinceye kadar muallim-i evvel vekili olan Beşir Efendi'nin vefatı üzerine Mehmet Halil Efendi bu vazifeye seçilmişti; ²³ BA, MF. MKT, 1094-52, 29 Z 1326 (22 Ocak 1909), Darümuallimin mezunlarından biri tayin edilinceye kadar Abdülkadir Efendi vekil olarak tayin edilmekle birlikte bu vekil öğretmen yarı maaş alacaktı.

Tabloya göre, mektebin inşaatı 1870 yılında tamamlanmış olmakla birlikte, 1889 yılında hizmete açılmıştır. Mektebin üç muallimi olup, 1906 yılına kadar ikinci muallim ve hat muallimi tarafından eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür.

3.1.3. Nusaybin Rüştiye Mektebi

Nusaybin rüştiye mektebi muhtemelen 1885 senesinde eğitim öğretime başlamıştır³⁹⁶. Ancak, devlet salnâmesine göre, 1886-1887 yılları arasında Nusaybin'de

³⁹⁶ DVS, h. 1302, s. 114.

henüz rüştiye mektebi kurulmadığı belirtilmektedir³⁹⁷. Mektebin eğitim öğretim verdiği bina 1888 yılına gelindiğinde yıkılacak bir haldeydi. Aynı yıl kaza merkezinde olan mektep, harap bir halde olması nedeniyle kazaya yirmi dakika uzaklıktaki bir binaya nakledilmişti. Okulun uzağa taşınması, haliyle öğrencileri mağdur etmişti. Ahali para toplayarak eski okulu tamir edip mektebi tekrar merkeze taşımak istemişse de gerekli meblağ toplanamadığı için bu hayata geçirilememiştir³⁹⁸.

13 Şubat 1900 (1 Şubat 1315) tarihinde Nusaybin Kazasından Mardin Mutasarrıflığına gönderilen bir yazıda, kaza merkezinde yer alan iptidai ve sıbyan mekteplerinden mezun olan çocukların rüştiye mektebine gitmek için Mardin'e gelme imkanları olmadığından eğitimden mahrum kaldıkları belirtiliyordu. Bu yüzden Zeyne'l-abidin Hazretlerinin türbesi yanında yer alan vakıf odalarından parasız olarak gerektiği miktarda oda ayrılarak bir rüştiye mektebi açılması talep edilmiştir. Bu odalar büyüklük ve sağlık açısından uygun bulunmuştu.

11 Mart 1900 (27 Şubat 1315) tarihinde rüştiye idaresi, Nusaybin'de ne kadar nüfus ve kaç iptidai mektebi olduğu, bu mekteplerin her sene kaç talebe mezun verdiği bilinmediği ve bölge bütçesinde bu mektebin masrafları için bir karşılık bulunmadığı için, devletin bütçe ayırması da mümkün olmamasından dolayı buraya rüştiye mektebi açmanın uygun olmayacağı fikrindeydi³⁹⁹. Devlet, bu dönemde mali sıkıntılarla mücadele ettiği için, özellikle kaza bölgelerinde mektep açılacağı zaman o yöreden mektebin masrafları için mali bir kaynak bulunmasını şart koşuyor, aksi takdirde devlet bütçesiyle mektebin açılması pek mümkün görünmüyordu.

3.1.4.Savur (Avine) Rüştiye Mektebi

1889 senesinde bünyesinde, herbiri üç-dört sıbyan mektebine sahip yedi-sekiz köy bulunan Savur'da bir rüştiye bulunmamaktaydı. Bu okullardan mezun olan/olacak öğrencilerin yakın çevrelerinde öğrenimlerine devam edecekleri bin okul bulunmamaktaydı. Ayrıca Savur Kazasının merkezi olan Savur kasabası beş yüz haneden fazla nüfusu barındırıyordu. Son belirtilen hususiyet rüştiye mektebinin açılması için gereken şartlardan biriydi ve Savur asgari düzeyde bu şarta sahipti. Bu sebeple Kaza

³⁹⁷ Devlet Salnâmesi, h. 1304, s. 323.

³⁹⁸ BA, MF. MKT, 104-89, 22 R 1306 (24 Mart 1889).

³⁹⁹ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 21 Mart 1900 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 495-13, 19 Za 1317 (21 Mart 1900).

Meclis İdaresi, Savur'da bir rüştiye mektebi açılması için girişimde bulunmuştu. İdare Meclisinin talebi olumlu karşılanmasına ve rüştiye mektebinin inşası kararlaştırılmasına rağmen 1889 Ekim'inde rüştiye mektebinin yerine iptidai mektebi açılması emri verilmişti. Buraya tayin edilecek muallim için maarif bütçesi müsait olmadığı için mahallinden bir karşılık bulunması gerektiği bildirilmişti⁴⁰⁰.

Maarif Nezaretinin yukarıdaki kararından sonra Savur'da uzun yıllar rüştiye mektebi açılmamıştır. Ahali bu durumu kabullenememiş ve okulun inşası ve açılması için zaman içerisinde kendi aralarında 120 lira toplamışlardı. Diyarbekir Valisi Halit Bey de beş lira yardımda bulunmuştu. Sonuç olarak toplanan paralarla rüştiye mektebi ve bölge ahalisinin diğer bir ihtiyacı olan haberleşme ihtiyacını karşılayacak telgrafhane inşa edilmiştir⁴⁰¹. Her iki bina Ağustos 1899'da “padişahım çok yaşa” nidalarıyla resmi olarak açılmıştır⁴⁰².

Rüştiye mektebi talebelerinin 1900-1901 ders yılı sonunda yapılacak imtihanları, bölgenin memurları ve ahaliden ileri gelenlerin katılmalarıyla gerçekleştirilmiş olup, imtihan sonunda talebelerin eğitim seviyeleri takdire şayan görülerek, birinci sınıf talebesinden iki kişiye ve ikinci sınıf talebesinden de üç kişiye ödül verilmiştir⁴⁰³.

---

⁴⁰⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 13 Ekim 1889 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 113-31, 17 S 1307 (13 Ekim 1889).

⁴⁰¹ **DVS**, h. 1316, s. 162; h. 1317, s. 195.

⁴⁰² **DVS**, h. 1317, s. 195.

⁴⁰³ Yıldız, **Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 163.

Tablo 2.12

Savur Rüştiye Mektebi Muallim ve Talebe Sayısı

Yıl	Birinci Muallim	Hat Muallimleri	Bevvab	Talebe
1900 ¹	Bekir Sıtkı Efendi	Hamdi ve Saim Efeniler	-----	-----
1901 ²	Bekir Sıtkı Efendi	Hatt-ı Sülüs Mual. Salih ve Saim Efendiler / Hatt-ı Rika Muallimi Hamdi Efendi	1	56
1903 ³	Bekir Sıtkı Efendi	Hatt-ı Sülüs Mual. Salih ve Saim Efendiler / Hatt-ı Rika Muallimi Hamdi Efendi	1	44
1905 ⁴	Şevki Efendi ⁴⁰⁴	Hamdi ve Salih Efendiler	Ahmet Ağa	-----

Kaynak: ¹ DVS, h. 1318, s. 68; ² DVS, h. 1319, s. 135; **Maârif Salnamesi**, h. 1319, s. 606; ³ DVS, h. 1321, s. 135; **Maârif Salnamesi**, h. 1321, s. 504; ⁴ DVS, h. 1323, s. 135.

Mektep, birinci muallim ve hat muallimine sahip olup, iki tür hat dersi ayrı iki muallim tarafından verilmekteydi.

3.1.5. Midyat Rüştiye Mektebi

Diyarbakir Vilayetine bağlı Midyat Kasabası yakınında iki büyük köy olup, okula devam edecek çocuk sayısı fazla olduğu için 1 Ağustos 1897 (2 Ra 1315) tarihinde söz konusu kasabada bir rüştiye mektebinin açılması uygun görülmüştür. Mektebin ne zaman açıldığı bilinmemekle beraber bir ara kapanmış olup, 14 Şubat 1911 (1 Şubat 1326) tarihinde tekrar açılarak, eğitim faaliyetlerine devam etmiştir.

Midyat Kaymakamı, Midyat'ta yer alan rüştiye ve iptidai mekteplerine ihtiyaçlarını karşılamaları için 2.500 kuruş yardımda bulunmuştur. Kaymakam, bu hizmetinden dolayı takdire layık görülerek, bu husus yerel gazete aracılığıyla ilan edilmiştir⁴⁰⁵.

3.1.6. Mardin Kız (İnas) Rüştiye Mektebi

Mardin Sancağı merkezinde açılan mektebin, muallime maaşı 500 kuruş olarak belirlenmiş olup, 25 Kasım 1910 (22 Za 1328) tarihinde maarif müdürünün resmi yazısı doğrultusunda Diyarbakir Gazetesinde ilan edilen bir yazıyla kadrosu boş olan mektebin

⁴⁰⁴ Şevki Efendi'nin ikinci muallim olma ihtimali de vardır.

⁴⁰⁵ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 162.

muallimliğine talip olanların mektebin idaresine başvurmaları istenmiştir. Ancak ihtiyaç duyulan muallime bulunamadığı için sekiz ay sonra tekrar ilan verilmiştir.

Mardin Sancağı Maarif Komisyonu reisi Ali Rıza Efendi'nin gayretleriyle, mektebin sıra tahtalarının tamiri ve diğer eksiklerini gidermek için yardım toplanmıştır. Toplanan yardım miktarı 628 kuruş olup, yardımda bulunan kişiler, Diyarbakir Maarif Müdürlüğünün resmi yazısıyla takdir edilerek, isimleri ve yaptıkları yardım miktarları 4 Ağustos 1911 tarihli Diyarbakir Gazetesiyle aşağıdaki şekilde ilan edilmiştir.⁴⁰⁶

Mardin Mutasarrıfı Beyefendi 108 Kuruş
Mardin Mebusu Beyefendi 108 Kuruş
Naib Servet Efendi 60 Kuruş
Ziraat Memuru Kamil Efendi 60 Kuruş
Meclis-i İdare Üyesi Sırrı Efendi 54 Kuruş
Tahrirat Müdürü Zülfikar Efendi 40 Kuruş
Jandarma Kumandanı Ahmet Bey 40 Kuruş
İptidaiye Müfettişi Lami Efendi 40 Kuruş
Belediye Reisi Galip Efendi 28 Kuruş
Aşiret Liva Kumandanı Rıfat Bey 20 Kuruş
Müdde-i Umumi (Savcı) Muavini Bedri Bey 20 Kuruş
Defter-i Hakani Memuru Hamid Bey 20 Kuruş
İdadi Arapça Muallimi Sami Bey 20 Kuruş
Ceza Reisi Abdülhalim Bey 10 Kuruş

3.2. İdadi

3.2.1. Mardin Mülki (Sivil) İdadi Mektebi

2011 yılına kadar Kız Meslek Lisesi olarak faaliyette bulunup, günümüzde “Kadın Olgunlaşma Enstitüsü” olarak faaliyette bulunan Mardin idadi mektebini açma girişimlerini 1886 yılına kadar götürebiliriz. 9 Haziran 1886 (7 N 1303) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıda, Mardin’de inşa edilecek idadi mektebinin toplam masrafının 285.994 kuruş olup, Mardin Sancağı yardım hissesinin yıllık bütçesi 127.779 kuruş olduğu için yeterli olmadığından, eksik kalan meblağın başka livalardan yardım

⁴⁰⁶ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti’nde Eğitim**, s. 183-184.

yoluyla toplanması için izin istenmiştir. Nezaret, bunu Şura-yı Devlet'e havale etmiş ve nihayetinde olumlu bir sonuç alınamamıştır⁴⁰⁷.

1894 yılında Mardin'de idadi mektebinin açılması için Diyarbekir Vilayeti Maarif Nezareti nezdinde teşebbüste bulunmuştur⁴⁰⁸. Ancak, 3 Ekim 1894'de nezaretten gelen cevapta, Mardin'de idadi mektebinin bulunmadığı teyit edilmesine rağmen mektebin inşasından bilinmeyen bir nedenle vazgeçilmiştir⁴⁰⁹.

Mardin Mutasarrıfı Gazizade Mehmet Efendi tarafından 30 Ekim 1900 (6 B 1318) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıyla rüştiye mektebinin Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümünde idadi mektebine dönüştürülüp, resmi açılışının yapıldığı ve fotoğrafının da çekilerek gönderildiğini bildirmiştir. Mutasarrıflığın bu bildiriminden sonra 19 Kasım 1900 (26 B 1318)'de idadi mektebinin resmi açılışı ilan edildi⁴¹⁰. İdadi mektebi Hamdullah Efendi'nin nezareti altında inşa edilmiştir⁴¹¹. Her ne kadar okulun resmi açılışı yapılsa da beş sınıflı olarak planlanan okulun mali yetersizlikten dolayı ancak iki sınıfı eğitim-öğretim faaliyetlerine hazır hale getirilebilmiştir⁴¹².

Diğer taraftan idadi mektebine öğrencilerin kayıt ve kabul işlemlerinin yapılarak mektebin derslere başlaması, yani gerçek manada eğitim faaliyetleri II. Abdülhamit'in doğum günü yıldönümüne denk getirilerek 30 Ağustos 1902 tarihinde mümkün olmuştur⁴¹³. Açılış töreninden önce mektep müdürü Muharrem Efendi, Malatya İdadi Mektebi müdürlüğüne tayin edilmiş onun yerine de Akkâ İdadi Mektebi eski müdürü Süleyman Efendi tayin edilmiştir. Açılıшта, Süleyman Efendi henüz Mardin'e varmamış olduğu için, açılış sırasında vekaleten bir muallim müdürlük görevini üstlenmiş ve açılış gerçekleştirilmiştir⁴¹⁴.

---

⁴⁰⁷ BA, İ. ŞD, 81-4840, 15 L 1303 (17 Temmuz 1886).

⁴⁰⁸ Diyarbekir'den Maarif Nezaretine 17 Temmuz 1894 (5 Temmuz 1310) tarihinde gönderilen telgraf, BA, MF. MKT, 230-17, 2 R 1312.

⁴⁰⁹ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 3 Ekim 1894 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 230-17, 2 R 1312 (3 Ekim 1894).

⁴¹⁰ Maarif Nezaretinden Matbuat-ı Dahiliye İdaresine gönderilen 19 Kasım 1900 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 536-11, 26 B 1318 (19 Kasım 1900).

⁴¹¹ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 26 Eylül 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 805-76, 16 B 1322 (26 Eylül 1904).

⁴¹² Maarif Nezaretinden Bab-ı Âli'ye gönderilen 15 Aralık 1905 tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 899-56, 17 L 1323 (15 Aralık 1905).

⁴¹³ Maarif Nezaretinden Matbuat-ı Dahiliye İdaresine gönderilen 3 Şubat 1902 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 603-32, 24 L 1319 (3 Şubat 1902).

⁴¹⁴ Maarif Nezaretinden Akka Sancağına gönderilen (5 Ş 1319) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 584-19, 24 C 1319 (8 Ekim 1901).

İdadi mektebinin açılmasıyla birlikte muallim tayin etme işlemleri başlamıştır. Lice Kazasına bağlı Karaz Nahiyesi Hamidiye İptidai Mektebi muallimi Mehmet Efendi, buranın muallimlik maaşıyla idare edemediğinden Mardin’de yeni açılmış olan idadi mektebinin mubassırlığına⁴¹⁵ tayinini 29 Kasım 1900 (6 Ş 1318) tarihinde Maarif Nezaretinden istemiştir. 24 Mayıs 1901 (5 S 1319)’de gelen cevapta, Mehmet Efendi’nin idadi mektebine tayini kabul edilip, kendisinden boş kalan iptidai muallimliğine de 100 kuruş maaşla Baharlı Nahiyesi Hamidiye iptidai muallimi Şeyh Ali Rıza, Baharlı mektebine de Behrimaz mektebi muallimi Hani’li Mehmet Nuri Efendi tayin edilmiştir⁴¹⁶. Buna göre, iptidai mektebi muallimleri, idadi mektebine tayin edilebiliyordu diyebiliriz. Ancak, idadi mektebine muallim alımında birinci tercih darülfünun ve darülmuallimin mezunlarıydı⁴¹⁷.

30 Ağustos 1901 tarihinde Diyarbekir muhasebe memurluğuna bildirilerek gazetelerle de ilan edilen idadi mektebi muallimleri ve uhdelerine verilen dersler ve ücretleri şunlardır:

Tablo 2.13

Ders Saati	Dersin İsmi	Ders Ücreti
Müdür Süleyman Efendi		
	Müdüriyet	500 Kuruş
10	Fransızca	250 Kuruş
2	Cebir	100 Kuruş
2	Hıfzı’s-sıhha	100 Kuruş
4	Hendese	140 Kuruş
3	Türkçe (4-5. Sınıf)	100 Kuruş
21		1190 Kuruş
Uhdesinden alınan Arapça dersine bedel olarak Hamdullah Efendiye		
6	Türkçe (1. Sınıf)	100 Kuruş
5	İlm-i Eşya	100 Kuruş
11		200 Kuruş
Uhdesinden alınan Dini ilimler [Ulum-ı Diniye] dersine bedel olarak Süleyman Efendiye		
10	Arapça	200 Kuruş

⁴¹⁵ Mubassır: okul düzenini sağlayan görevli.

⁴¹⁶ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 24 Mayıs 1901 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 560-13, 5 S 1319 (24 Mayıs 1901).

⁴¹⁷ Maarif Nezaretinden Takvim-i Vekayi Müdüriyetine gönderilen 2 Ocak 1909 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1090-61, 9 Z 1326 (2 Ocak 1909).

4	Ahlak	100 Kuruş
14		300 Kuruş
Farsça Muallimi Numan Sabit Efendi		
	Türkçe (2-3. Sınıf)	120 Kuruş
Ali Şevki Efendiye		
	Ulum-ı Diniyye	240 Kuruş

Kaynak: Maarif Nezaretinden Mardin İdadi Müdüriyetine gönderilen şukka, BA, MF. MKT, 577-42, 27 Ca 1319 (11 Eylül 1901).

Tabloya göre, hem üzerindeki ders sayısının diğer muallimlerinkinden fazla olması hem de ek olarak müdüriyet ücretini de almasından dolayı en yüksek maaş müdüre verilmekteydi. Bir muallime haftalık 21 saate kadar ders verilebiliyordu. Yabancı dil dersi olarak Fransızca okutulmakta olup, ders ücreti de Türkçe dersinden daha yüksek idi.

Dini İlimler (Ulum-ı Diniyye) muallimliğine imtihan komisyonunca yapılan imtihandan sonra ehliyet sahibi olduğu anlaşılan Şam darümuallimin mezunu Ali Şevki Efendi tayin edilmiştir. Görev yerine vardığı anlaşılan Süleyman Efendi için Diyarbakir'den Maarif Nezaretine gönderilen bir telgrafta mektebin henüz 5. sınıfı açılmadığından Süleyman Efendi'nin Cebir dersinin ücretini alıp almayacağı sorulmuştu. Nezaretten gelen cevapta, 5. sınıf açılmadığı için Süleyman Efendi'nin Cebir dersinin ücretini alamayacağı bildirilmiştir⁴¹⁸.

Maarif Nezaretinden 20 Eylül 1903 (7 Eylül 1319) tarihinde Diyarbakir Maarif Müdüriyetine gönderilen bir yazıyla, Mardin İdadi Mektebi için yeni bir idadi programı hazırlandığı ve muallimlerin dersleri ve maaşlarının yeniden düzenlendiği bildirilmiştir. Bu yeni programa göre muallimlerin uhdelerine verilen dersler ve ücretleri şöyledir:

Tablo 2.14

Ders Saati	Dersin İsmi	Ders Ücreti
Müdür Süleyman Efendi		
	Müdüriyet	500 Kuruş
12	Fransızca	400 Kuruş
4	Kitabet	180 Kuruş
3	İlm-i Eşya	110 Kuruş
19		1190 Kuruş
Hamdullah Efendi		

⁴¹⁸ BA, MF. MKT, 618-6, 19 Z 1319 (20 Mart 1902), Diyarbakir'den idadi müdürü Ali Efendi telgrafı göndermiş olup, Maarif Nezaretinden 29 Mart 1902 (19 Z 1319) tarihinde cevap gelmiştir.

8	Tarih	200 Kuruş
11	Türkçe (2-4. Sınıf arası)	200 Kuruş
4	Coğrafya (1-2. Sınıf)	120 Kuruş
1	Usul Defteri	80 Kuruş
24		600 Kuruş
Ahmet Mithat Efendi		
9	Coğrafya (3-6. Sınıfa arası)	200 Kuruş
6	Resim	100 Kuruş
15		300 Kuruş
Süleyman Efendi⁴¹⁹		
12	Arapça	200 Kuruş
3	Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye 6. Sınıf	110 Kuruş
15		310 Kuruş
Ali Şevki Efendi		
15	Ulum-ı Diniye ve Ahlak (1-5.Sınıf)	240 Kuruş
Kemal Efendi		
7	Hüsn-i Hat	100 Kuruş
Numan Sabit Efendi		
8	Farsça	120 Kuruş
6	Türkçe (1. Sınıf)	110 Kuruş
14 ⁴²⁰		230 Kuruş
Münhal (henüz muallim atanmamış)		
6	Malumat-ı Ziraiye	150 Kuruş
11	Hesap	300 Kuruş
5	Hendese	150 Kuruş
2	Cebir	100 Kuruş
24		700 Kuruş
		1400 Kuruş

Kaynak: BA, MF. MKT, 736-58, 27 C 1321 (20 Eylül 1903).

Maarif Nezaretinden 20 Eylül 1903 (7 Eylül 1319) tarihinde gelen yazıya cevaben 29 Aralık 1903'de yazılan bir yazıyla Mardin İdadi Mektebinin 14 Ekim 1903 tarihinde, bu yeni programla eğitim faaliyetlerine başladığı bildirilmiştir⁴²¹. Ancak, idadi müdürü

⁴¹⁹ BA, MF. MKT, 1019-1, 20 Ş 1325 (28 Eylül 1907) tarihli belgeye göre, Süleyman Efendi ve Kemal Efendi Mardin ulemasındandı.

⁴²⁰ Aslında "16" yazıyor.

⁴²¹ BA, MF. MKT, 736-58, 27 C 1321 (20 Eylül 1903).

Süleyman Efendi tarafından 18 Ekim 1903 (5 T. evvel 1319) tarihinde nezarete gönderilen bir telgrafla, mektebin eski programla eğitim faaliyetlerini sürdürmesi istenmiştir. Ancak, nezaretten 29 Ekim 1903 (16 T. evvel 1319)'de idadi müdüriyetine cevaben çekilen telgrafta, hazırlanmış olan yeni müfredatın uygulanması istenmiş, aksi halde gerekli işlemlerin yapılacağı uyarısında bulunulmuştur⁴²².

Yukarıdaki tabloya göre, 5 Ocak 1904 (16 L 1321) tarihinde nezarete gönderilen bir yazıda henüz muallimi atanmamış olan Malumat-ı Ziraiye, Hesap, Hendese ve Cebir dersleri için Diyarbakır İdadi Mektebi mezunu Münir Nazmi Efendi'nin yarı maaş olan 700 kuruş maaşla vekaleten tayin edilmesi istenmiş. Ancak, 25 Ocak 1904'de gelen cevapta, Münir Nazmi Efendi'nin vekil olarak tayin edilmesi uygun görülmesine rağmen, bir süre sonra onun yerine darümuallimin mezunlarından birinin tayin edilmesinin daha sağlıklı olacağı bildirilmiştir⁴²³. Bunun üzerine, Diyarbakır Maarif Müdüriyetinden nezarete 21 Şubat'da gönderilen bir yazıda, bu sefer Münir Nazmi Efendi'nin asil muallim olarak tayin edilmesi talep edilmiştir. Ancak, 28 Mayıs'da gelen cevapta, Münir Nazmi Efendi'nin istenilen seviyede ehliyet sahibi olmadığı belirtilip, Kengrı (Çankırı)⁴²⁴ idadisi muallimlerinden Said Efendi tayin edilmiştir⁴²⁵.

Said Efendi'nin kısa bir süre sonra Erzurum muallim-i salisliğine terfi' etmesi üzerine açık kalan Hesap, Hendese, Ziraat, 4. Sınıf Türkçe ve Kitabet derslerinden Kitabet dersi Hamdullah Efendi'nin uhdesine verilip, diğer dersler için Mardin idadisine tayinini isteyen darümuallimin-i rüştiye mezunu Rahmi Efendi, 512 kuruş maaşla 20 Ekim 1904 (10 Ş 1322) tarihinde tayin edilmiştir. Rahmi Efendi, kendi arzusuyla tayin edildiği için kendisine harcırah (yol parası) verilmemiştir. Rahmi Efendi'nin tayin işlemi yapılmadan önce, imtihan komisyonunca Hesap, Hendese, Türkçe ve Ziraat derslerinden sınava tabi tutulmuştur. Yapılan sınav sonucuna göre:

Hesap: 8,

Hendese: 7,

Türkçe: 10,

---

⁴²² Maarif Nezaretinden Mardin İdadi Müdüriyetine çekilen 29 Kasım 1903 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 745-32, 7 Ş 1321 (29 Ekim 1903).

⁴²³ Maarif Nezaretinden Diyarbakır İdadi Müdüriyetine gönderilen 25 Ocak 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 759-54, 10 Za 1321 (28 Ocak 1904), 5 Ocak 1904 tarihinde Maarif Nezaretine yazıyı Diyarbakır Maarif Müdüriyetinde idadi müdürü Mehmet Efendi göndermiştir.

⁴²⁴ Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 117.

⁴²⁵ BA, MF. MKT, 782-56, 10 Ra 1322 (25 Mayıs 1904).

Malumat-ı Ziraiye: 7 olup, bu sınav sonuçlarına göre de tayin işlemi gerçekleştirilmiştir⁴²⁶.

Bu arada, 24 Eylül 1903 tarihinde kayda geçirilen bir hadiseye göre, mektep muallimlerinden Hamdullah, Numan Sabit ve Kemal Efendiler, 1 Marttan beri maaş almadıklarını ve diğer muallimler gibi kendilerine de ikişer üçer maaş verilmez ise birer maaş kabul etmeyeceklerini bildirirler. Bunun üzerine, mektep müdürü Süleyman Efendi maaşlarını almaları konusunda 3 gün boyunca nasihatte bulunduysa da bir fayda vermedi. Ancak, daha sonra Numan Sabit ve Kemal Efendiler paralarını isteyince, Süleyman Efendi “burası resmi bir dairedir, çocuk oyuncağı değildir” diyerek bu taleplerini reddetti. Bunun üzerine Numan Sabit ve Kemal Efendiler mektep içinde “para vermez isen verme, elinden ne gelirse yapmaktan geri durma“ diye bağırarak okulun intizamını bozdular. Zabıt kaydında geçen bu hadise ile birlikte Süleyman Efendi, ayrıca Numan Sabit Efendi’nin darülmuallimin diplomasının da olmadığını⁴²⁷ Maarif Nezaretine bildirir. Nezaretten 19 Ekim 1903 (6 T. evvel 1319) tarihinde Mutasarrıflığa gelen cevapta, Numan Sabit ve Kemal Efendilerin mektep düzenini bozucu hareketlerinden dolayı vilayet maarif idaresine gerekli incelemelerin yapılması için emir verilerek, gerekenin yapılacağı bildirilmiştir⁴²⁸. Bu olaydan kısa bir süre sonra Numan Sabit Efendi görevinden azledilmiştir. Ancak Kemal Efendi’nin görevinden azledildiğine dair bir malumat yoktur. Numan Sabit Efendi, azledilince tablo 17’de belirtilen üzerindeki Farsça ve 1. sınıflar için olan Türkçe dersleri Ahmet Mithat Efendi’ye bırakılmıştır⁴²⁹.

Numan Sabit Efendi, Maarif Nezaretine tekrar Mardin idadisine nakledilmesi için dört defa müracaatta bulunmuştur. Bunlardan ilki, 14 Temmuz 1904 (1 Ca 1322) tarihinde Mutasarrıflık tarafından yapılmış, ancak, 6 Ekim 1904’de gelen cevapta, Numan Sabit Efendi’nin tekrar tayininin mümkün olmadığı bildirilmiştir. İkincisi, 9 Ekim 1905 (26 Eylül 1321) tarihinde olup, mutasarrıflık, tekrar tayinini talep etmiş ancak, 2 Ocak 1905’de gelen cevapta bu talep tekrar reddedilmiştir. Üçüncü müracaat, mektep muallimlerinden Tahir Nadi Efendi’nin, mektep idaresiyle arasının bozulup, geri dönmek üzere

---

⁴²⁶ Maarif Nezaretinden Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 20 Ekim 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 810-72, 10 Ş 1322 (20 Ekim 1904); BA, MF. MKT, 810-76, 10 Ş 1322 (20 Ekim 1904).

⁴²⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 6 Ekim 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 808-18, 26 B 1322 (6 Ekim 1904).

⁴²⁸ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 19 Ekim 1903 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 747-7, 11 Ş 1321 (2 Kasım 1903),müdür Süleyman Efendi, hadiseyi evvela Diyarbekir Maarif Müdüriyetine bildirir ve buradan nezarete havale edilir.

⁴²⁹ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904).

İstanbul'a gitmesi üzerine vuku bulmuştur. 3 Ağustos 1908'de Diyarbakır Valisi Mehmet Arif tarafından gönderilen bir yazıyla Tahir Efendi geri dönmeyecek ise onun yerine Numan Sabit Efendi'nin tayini talep edilmiştir. Ancak, 13 Ocak 1909'da gelen cevapta, Numan Sabit Efendi'nin ehliyetsizliğinden dolayı azledildiği için başka birinin tayin edilmesi uygun bulunmuştur. Dördüncü müracaatta ise 15 Eylül 1908'de Numan Sabit Efendi nezarete gönderdiği arzuhal ile çocuklarının sefalet içinde yaşadığını belirtip, muallimlik olmazsa başka bir memuriyete tayinini talep etmiştir. Ancak, 24 Ocak 1909'da gelen cevapta, talebi tekrar kabul edilmemiştir⁴³⁰.

Mardin Mutasarrıfı Sami Bey tarafından Maarif Nezaretine 10 Ocak 1904 (28 K. evvel 1319) tarihinde gönderilen bir telgrafta, idadi müdürü Süleyman Efendi'nin memleketine gitmek üzere merkez vilayete gittiğini ve muallimlerden Mithat Efendi'nin vekil müdür olarak tayin edildiğini bildirmişti. Bununla birlikte, bir mektebin uzun süre vekil müdür ile idaresinin okulun intizamı açısından iyi olmadığı belirtilmiş ve daha tecrübeli bir müdürün tayinine izin verilmesini talep edilmiştir. Bunun üzerine nezaret, 19 Mayıs 1904'de Süleyman Efendi'nin görevine son vermiş, yeni müdür olarak Üsküp idadisi muallim-i evveli Şükrü Efendi'yi tayin etmiştir. İlaveten diğer muallimlikler için de ıslahata gitmiştir. Buna göre:

Tablo 2.15

Dersin İsmi	Ders Ücreti
Şükrü Efendi⁴³¹	
Müdüriyet	700 Kuruş
Fransızca	336 Kuruş
Said Efendi⁴³²	
İlm-i Eşya	60 Kuruş
Hesap	200 Kuruş
Hendese	100 Kuruş
Kitabet	112 Kuruş
Hamdullah Efendi	
Tarih	160 Kuruş

⁴³⁰ BA, MF. MKT, 808-18, 26 B 1322 (6 Ekim 1904); BA, MF. MKT, 903-51, 6 Za 1323 (2 Ocak 1906); BA, MF. MKT, 1092-44, 20 Z 1326 (13 Ocak 1909); BA, MF. MKT, 1095-11, 1 M 1327 (23 Ocak 1909).

⁴³¹ Maarif Nezaretinden Kosova Maarif Müdüriyetine Üsküp idadisi muallim-i evveli Şükrü Efendi'nin Mardin idadisine tayin edildiği bildirilmiştir.

⁴³² Maarif Nezaretinden Kastamonu Maarif Müdüriyetine, Çankırı idadisinden Said Efendi'nin Mardin İdadisine nakledildiği bildirilmiştir.

Türkçe (2-4. Sınıf arası)	220 Kuruş
Coğrafya (1-2. Sınıf)	80 Kuruş
Usul Defteri	28 Kuruş
Ali Şevki Efendi	
Arapça	240 Kuruş
Farsça	160 Kuruş
Münhal (henüz muallim atanmamış)	
Coğrafya (3-6. Sınıf arası)	180 Kuruş
Resim	120 Kuruş
Türkçe (1. Sınıf)	120 Kuruş
Münhal (henüz muallim atanmamış)	
Ma'lumat-ı Ziraiye	168 Kuruş
Cebir	56 Kuruş

Kaynak: BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904).

Münhal bırakılan muallimlikler için mektep idaresince uygun olan iki muallimin atanması talep edilmiştir. 23 Ağustos 1904'de yeni müdür Şükrü Efendi Mardin'e varmış, müdür vekili Mithat Efendi, 4 Temmuz'da bu görevinden ayrılmış ve Şükrü Efendi ile muallimlerden Mithat, Hamdullah, Süleyman, Ali Şevki ve Kemal Efendilerin 5 Temmuz'da görevlerine başlamışlardı⁴³³. Tablo 15'de boş kalan derslere tayin edilen Said Efendi'nin 5 Temmuzda görevine başlamamasının nedeni kısa bir süre sonra Erzurum muallim-i salisliğine terfi' etmesiydi.

Tablo 15'e göre uygulanacak yeni müdür ve muallim programından önce, 10 Şubat 1904 tarihinde Diyarbakir maarif muhasebe memuru Hakkı Bey tarafından nezarete, Diyarbakir idadisi eski müdürü Mehmet Ali ve Mardin idadisi eski müdürü Süleyman Efendilere vekalet edecek kişilere verilecek maaş miktarı hakkında bilgi almak amaçlı bir telgraf çekilmiştir. Gelen cevapta, vekalet edecek kişi muallim veya memur ise 1/5, açıktan tayin edilmiş ise yarı maaş verilmesi bildirilmiştir⁴³⁴.

Niğde İdadi Mektebi mubassırı ve Resim muallimi olan Hasan Tahsin Efendi, 270 kuruş maaşla ailesini geçindiremediğini, 1 Nisan 1905 (19 Mart 1321) tarihinde Maarif Nezaretine bildirmiş ve başka bir mektebe tayinini talep etmiştir⁴³⁵. Bu esnada Mardin

⁴³³ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904).

⁴³⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 10 Şubat 1904 (23 Za 1321) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 769-13, 28 Z 1321 (14 Mart 1904).

⁴³⁵ Bu mazbata, Niğde İdare Meclisi aracılığıyla Maarif Nezaretine bağlı Mekatib-i İdadiye Dairesine gönderildi.

idadisi muallimlerinden Mithat Efendi'nin Diyarbekir idadisine nakli ve Hamdullah Efendi'nin de azledilmesinden dolayı Mardin idadisinde bu muallimler tarafından okutulan dersler boşa kalmıştı. Bu sebeple Diyarbekir Maarif Müdüriyeti, boşa kalan derslere 574 kuruş maaşla Hasan Tahsin Efendi'nin talip olup olmadığını Niğde Mutasarrıflığından sordu. Nihayetinde, 17 Temmuz 1905 (14 Ca 1323) tarihinde, Hasan Tahsin Efendi tayin edilerek, uhdesine aşağıdaki dersler verilmiştir:

Tablo 2.16

Coğrafya (3-5. Sınıf)	120 Kuruş
Türkçe (1. Sınıf)	120 Kuruş
Resim	100 Kuruş
Kitabet	84 Kuruş
Mubassır ⁴³⁶	150 Kuruş

Kaynak: Maarif Nezaretinden Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 17 Temmuz 1905 (14 Ca 1323) tarihli şukka, BA, MF. MKT, 850-61-26 S 1323 (2 Mayıs 1905).

İdadi mektebine tayin olan muallimin geldiği ve gideceği yer arası mesafe kaç saat ise, saati beşer kuruştan hesaplanarak harcırah (yol parası) verilirdi. Buna göre, Hasan Tahsin Efendi, 15 Ağustos 1905 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği bir yazıyla, Niğde idadisi ile Mardin idadisi arasınının 132 saat olduğu dolayısıyla kendisine saati beşer kuruştan toplam 660 kuruş yol masrafı verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nezaretten 8 Ekim 1905 (8 Ş 1323) tarihinde gelen cevapta, 660 kuruştan 99 kuruşun tasarruf amaçlı, 33 kuruşun da Bab-ı Âli Teshilat Sandığına tahsis edildiği için kendisine 528 kuruş verileceği bildirilmiştir⁴³⁷.

Mardin İdadi Müdüriyeti tarafından 13 Haziran 1905 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, on yıldır okulda çalışan Hamdullah Efendi'nin muallimlerin arasını bozarak iki gruba ayırdığı, eski müdür Süleyman Efendi aleyhinde mazbatalar yazarak istifasına zorladığı belirtilmiştir. Bu şekil hareketlerinden dolayı mektebin düzeni bozulduğu için jandarma yüzbaşı Yusuf Efendi ile Hamidiye süvari yüzbaşlarından Salih Ağa'nın çocuklarını okuldan aldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine nezaret, 24 Temmuz 1905'de Yanya Maarif Müdüriyetine, hakkında hiçbir cezai işlem olmayan Berat idadisi muallimi Nazmi Efendi ile Hamdullah Efendi'nin becayiş (yer değiştirme) usulüyle yer

⁴³⁶ Mubassır: Okul düzenini sağlayan görevli.

⁴³⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbekir İdadi Müdüriyetine gönderilen 8 Ekim 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 886-66, 8 Ş 1323 (8 Ekim 1905).

değiştireceği bildirilmiştir. Hamdullah Efendi, Berat idadisine Nazmi Efendi'nin uhdesinde bulunan Coğrafya (260 Kuruş), Tarih (240 Kuruş) ve 4. Sınıf Türkçe (90 Kuruş) muallimliklerine atandı. Nazmi Efendi ise Mardin idadisine Hamdullah Efendi'nin uhdesinde bulunan Tarih (160 Kuruş), 2-3. sınıflar Türkçe (248 Kuruş) ve 1-2. sınıflar Coğrafya (80 Kuruş) muallimliklerine tayin edilmiştir⁴³⁸. Ayrıca, 9 Eylül 1905'de nezaretten mutasarrıflığa gelen yazıda Hamdullah Efendi'nin becayiş yoluyla Berat idadisine nakledildiği bildirilmekle beraber, gideceği yeni yerinde de okul düzenini bozucu davranışlar sergilemeye devam ederse azledileceği bildirilmiştir⁴³⁹. Hamdullah Efendi, halkın yardımlarıyla inşa edilmiş olan Mardin idadisinin inşasından sorumlu memur olduğunu belirtip, nakil işleminde çekimser davranrsa da 12 Aralık 1905 tarihinde Maarif Nezaretinden gelen yazıyla bir an önce Berat idadisine gitmesi emredilmiştir⁴⁴⁰. Ancak, 26 Aralık 1905'de Diyarbakir'den nezarete gönderilen yazıda, Berat idadisinden gelecek olan Nazmi Efendi'nin henüz gelmediği bildirilmiş olup, uhdesinde olan derslerin boş geçtiği belirtilmiştir. Bu yüzden daha önce de Mardin idadisinde riyaziye muallimliği yapmış olan yüzbaşı Ahmet Efendi'nin boş olan derslere tayinine izin verilmesi istenmiştir. 14 Kasım 1905'de gelen cevapta, Nazmi Efendi'nin Görice İdadi Mektebine tayin edildiği belirtilip, darümuallimin ve darülfünun mezunlarından talip olan olmadığı takdirde yüzbaşı Ahmet Efendi'nin tayin edilebileceği bildirilmiştir⁴⁴¹.

Üsküp'den Maarif Nezaretine gönderilen bir telgrafta, Priştine idadisine tayin edilen Sakız idadisi müdürü Ali Vakıf Efendi'nin geçirmiş olduğu ameliyat münasebetiyle gelemediği bildirilmiştir. Mektebin uzun süre müdürsüz kalması uygun görülmediğinden başka birinin tayin edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine 21 Temmuz 1907 tarihinde nezaretten Kosova Vilayetine gönderilen cevapta, Ali Vakıf Efendi'nin Lazkiye idadisine tayin edilip, yerine Mardin idadisi müdürü Şükrü Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir⁴⁴². 27 Haziran 1907'de de Diyarbakir Maarif İdaresine çekilen telgrafla Mardin idadi müdürü Şükrü Efendi'nin Priştine idadisi müdüriyetine tayin edildiği için sınavların bitiminden

---

⁴³⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen şukka, BA, MF. MKT, 856-10, 15 Ra 1323 (20 Mayıs 1905).

⁴³⁹ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 9 Eylül 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 880-55 9 B 1323 (9 Eylül 1905).

⁴⁴⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 13 Aralık 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 899-10, 15 L 1323 (13 Aralık 1905).

⁴⁴¹ BA, MF. MKT, 894-37, 17 N 1323 (15 Kasım 1905); BA, MF. MKT, 903-69, 7 Za 1323 (3 Ocak 1906); BA, MF. MKT, 805-76, 16 B 1322 (26 Eylül 1904).

⁴⁴² Maarif Nezaretinden Kosova Vilayetine gönderilen 21 Temmuz 1907 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1008-35, 10 C 1325 (21 Temmuz 1907).

hemen sonra Priştine'ye gitmesi istenildi⁴⁴³. Ahmet Şükrü Efendi'nin tayin işlemi gerçekleştikten sonra, Ahmet Şükrü Efendi'nin tayin edilmesi kendi iradesi dışında olduğu için kendisine harcırah (yol parası) verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁴⁴.

Mardin Mutasarrıfı Arif Bey tarafından 27 Ağustos 1907 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen telgrafta, Şükrü Efendi'nin Priştine idadisine tayini üzerine boş kalan müdürlük kadrosu için bir an evvel tayin yapılmasını talep etmektedir. Nezaretten mutasarrıflığa 14 Eylül'de gönderilen telgrafta, Trabzon idadisi muallim-i evveli İsmail Hakkı Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir.

İsmail Hakkı Efendi'nin uhdesine şu dersler verilmiştir.

Tablo 2.17

Ders Saati	Ders İsmi	Ders Ücreti
	Müdüriyet	542 Kuruş
3	Kitabet	84 Kuruş
4	Ziraat	112 Kuruş
9	Fransızca	252 Kuruş
5	Hendese	100 Kuruş
21		1.090 Kuruş

Kaynak: Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 14 Eylül 1907 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1016-19, 6 Ş 1325 (14 Eylül 1907).

Bu sırada, Mardin İdadi Mektebi hademesi Hüseyin Ağa'nın maaşına da 10 kuruş zam yapılmıştır⁴⁴⁵. Ancak, İsmail Hakkı Efendi gelme işini geciktirince bu durum nezarete bildirilir. Nihayetinde, nezaretten 7 Ekim 1907 tarihinde Diyarbakir Maarif İdaresine çekilen telgrafla İsmail Hakkı Efendi'nin süratle gelmesinin kendisine tebliğ edildiği bildirilmiştir⁴⁴⁶.

Kayseri İdadi Mektebinde üç sene Türkçe muallimliği yaptıktan sonra başka bir yere tayini için Maarif Nezaretine müracaat eden Ahmet Hamdi Efendi, 27 Temmuz 1907 (14 Temmuz 1323) tarihinde Mardin idadisine 480 kuruş maaşla Hesap, Resim ve 3. ve 4.

⁴⁴³ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif İdaresine çekilen 27 Haziran 1907 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 1003-17, 16 Ca 1325 (27 Haziran 1907).

⁴⁴⁴ BA, MF. MKT, 1076-52, 19 Ş 1326 (16 Eylül 1908).

⁴⁴⁵ Maarif Nezaretinden Mardin İdadisine gönderilen şukka, BA, MF. MKT, 1015-30, 1 Ş 1325 (9 Eylül 1907).

⁴⁴⁶ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif İdaresine çekilen 7 Ekim 1906 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 1020-69, 29 Ş 1325 (7 Ekim 1907), İsmail Hakkı Efendi, darülmualimin mezunu olup, daha önce Maarif Nezaretinde memur olarak da çalışmıştır. BA, MF. MKT, 1019-1, 20 Ş 1325 (28 Eylül 1907).

sınıflar Türkçe muallimliklerine tayin edilmiştir. 20 Ekim’de Diyarbakir’den nezarete bildirilen yazıda, Ahmet Hamdi Efendi’nin Mardin idadisine geldiği ve selefi vekil Zeynel Abidin Efendi’nin ayrılıp, kendisinin işe başladığı bildirilmiştir⁴⁴⁷. Ahmet Hamdi Efendi, 30 Eylül 1907’de nezarete gönderdiği yazıda, aile efradının fazlalığından bahisle Kayseri’den Mardin’e gelirken yol masrafının çok tuttuğunu ve bu sebeple kendisine harcırah (yol parası) verilmesini talep etmiştir. Talep üzerine kendisine Kayseri ile Mardin arası mesafeye göre saati beşer kuruştan harcırah verilmiştir⁴⁴⁸. İsmail Hakkı Efendi, uhdesindeki derslerden Fransızca dersini fahri olarak yüzbaşı Hamdi Efendi’ye vermiş, ayrıca, muallimlerden bazılarının derslerinin çok olduğunu söyleyip, hafifletmek bahanesiyle bazı dersleri mahalle imamlarına vermiştir. Bu durum Türkçe muallimi Tahir Nadi Efendi tarafından 29 Haziran 1908’de nezarete bildirilmiştir. Nezaret, Diyarbakir Maarif Müdüriyetine 19 Ağustos 1908 bir yazı göndererek olayın araştırılmasını istemiştir⁴⁴⁹. Yine İsmail Hakkı Efendi’ye dair 19 Mayıs 1909 tarihinde Diyarbakir maarif müdürü tarafından nezarete gönderilen yazıda, İsmail Hakkı ile Ahmet Hamdi Efendi arasındaki çekişmeden dolayı okulun düzeninin bozulduğu ve halkın çocuklarını okula göndermek istemediği bildirilmiştir. Bunun üzerine nezaretten Diyarbakir’e çekilen 11 Haziran 1909 tarihli telgrafta, müdür ile mualliminin orada istihdamının uygun olup olmadığının araştırılması istenmiştir⁴⁵⁰.

Tokat idadisinden Mardin’e 5 Eylül 1907 tarihinde Fazlullah Efendi tayin edilmiş olup, nezaretten 14 Eylül’de Sivas Vilayetine çekilen telgraf ile Fazlullah Efendi’ye Tokat’dan Mardin’e kadar harcırah (yol parası) verilmesi istenmiştir⁴⁵¹. Fazlullah Efendi, 15 sene aralıksız Ermeni mekteplerinde Türkçe muallimliği yapmış olup, Mardin idadisinde de Farsça, Ma’lumât-ı Medine, Ulum-ı Diniyye ve Coğrafya muallimliği

---

⁴⁴⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen şukka, BA, MF. MKT, 1009-61, 16 C 1325 (27 Temmuz 1907).

⁴⁴⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 30 Kasım 1907 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1025-7, 24 L 1325 (30 Kasım 1907), 30 Kasım’da bildirilen cevap, Diyarbakir Maarif Müdüriyeti görevini de üstlenen idadi müdüriyetine bildirilmiştir.

⁴⁴⁹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 19 Ağustos 1908 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1072-41, 21 B 1326 (19 Ağustos 1908).

⁴⁵⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine çekilen 11 Haziran 1909 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 1126-9, 16 Ca 1327 (5 Haziran 1909).

⁴⁵¹ Maarif Nezaretinden Sivas Vilayetine çekilen 10 Eylül 1907 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 1018-81, 20 Ş 1325 (28 Eylül 1907).

yapmıştır. Fazlullah Efendi, 8 Mart 1909 tarihinde nezarete gönderdiği bir yazıda müdür muavinliğine terfi' talebinde bulunmuşsa da bu kabul görmemiştir⁴⁵².

Mardin İdadi Mektebine iyi eğitim görmüş muallim adayları da talip olmaktadır. Mardinli olup, Mısır'daki Ezher Medresesi'nden mezun olan Mardin Sancağı ahalisinden Hakkızade Mehmet Nuri b. Abdullah Efendi, idadi mektebinde boş olan Arapça dersi muallimliğine (20 Temmuz 1324) tarihinde talip olmuştur⁴⁵³. Bunda Mardin'in kendi memleketi olmasının da etkisi olabilir.

3.2.1.1. İdadi Mektebi Kuralları ve İşlenen Suçlar

Bu bölümde, idadi mekteplerinde uyulan bazı esaslara ve işlenen birkaç suç örneğine değinerek, bunların Mardin idadi mektebinde görülen emsalleri ele alınacaktır.

Bir öğrencinin mezun olduğu idadi mektebine tayin edilmesi Maarif Nezaretince uygun görülmemiştir. Mardin İdare Meclisi tarafından 31 Ekim 1905 (2 N 1323) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, en yüksek notlarla Mardin idadisinden mezun olan Şebuhzade Tahir Efendi'nin aynı mektebin boş olan derslerine tayin edilmesi talep edilmiştir.

Ancak, 29 Aralık 1905 (2 Za 1323) tarihinde nezaretten gelen cevapta, yapılan incelemeler sonucu Mardin idadisinde açık bir muallimlik olmadığı belirtilip, beş sınıflık idadiden mezun olan öğrencinin aynı okula tayin edilmesinin de uygun olmadığı bildirilmiştir⁴⁵⁴.

Hava değişimi ya da hastalık münasebetiyle geçici bir süreliğine başka bir şehre giden mualliminin maaşı yarım olarak verilirdi. Mardin Mutasarrıflığından nezarete 18 Aralık 1907 (13 Za 1325) tarihinde gönderilen yazıda, Mardin Hamidiye İdadi Mektebi Tarih, Coğrafya ve Türkçe muallimi olan Tahir Efendi, belediye tabibi tarafından yazılan rapor ile hasta olduğu belirtilip, hava değişimi için üç ay müddetle İstanbul'a gitmesi için

---

⁴⁵² Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 5 Nisan 1909 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1113-53, 14 Ra 1327 (5 Nisan 1909).

⁴⁵³ BA, MF. MKT, 1157-64, 25 B 1328 (2 Ağustos 1910).

⁴⁵⁴ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 28 Aralık 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 903-52, 6 Za 1323 (2 Ocak 1906).

izin istemişti. Nezaretten 24 Mart 1908 (20 S 1326)'de gelen cevapta, yarım maaş verilmek şartıyla üç ay müddetle İstanbul'a gitmesine izin verilmiştir⁴⁵⁵.

İdadi mektebi muallimleri askere gittiğinde kendilerine vekalet eden geçici muallimlere yarı maaş verilir. Ancak, vekalet edecek muallim bulunmazsa bedel-i şahsi yani bugünkü bedelli askerlik yapacak olan birinin ödediği para gibi bir ödeme yaparak askerlikten muaf tutulabiliyordu. Diyarbakir'den nezarete 9 Mart 1904 (21 Z 1321) tarihinde gönderilen yazıda, muhasebe memuru refiki (yardımcı) Mustafa, sandık emini Nazım ve Mardin muallimlerinden Osman Efendilerin askere alınmalarıyla birlikte, yerlerine vekaleten yarı maaşla çalışacak eleman bulunmadığından eğitimin sekteye uğrayacağı bildirilip, kendilerinin de polis memurları gibi askerlikten muaf tutulması için izin istenmiş, ancak, Nezaret izin vermemişti. Bunun üzerine 5 Nisan 1904'de Diyarbakir'den gönderilen telgrafta, Mustafa ve Nazım Efendiler maaşlarının azlığından dolayı vekil bulamadıkları ve bu yüzden bedel-i şahsi vererek vazifelerine devam ettikleri bildirilmiştir⁴⁵⁶. Mardin muallimi Osman Efendi'ye dair ise malumat yoktur.

İdadi mektebinde diploma törenleri mutasarrıf, askeri üst yetkililer ve halkın katılımıyla gerçekleştiriliyordu. Mardin İdadi Mektebinde 14 Kasım 1904 tarihinde yapılan diploma törenine mutasarrıf, komutanlar ve halk katılmış olup, 26 Kasım 1904'de bu tören gazetelerle de ilan edilmiştir⁴⁵⁷.

Yatılı [leyli] idadi mektebinden mezun olan bir muallim adayının yatılı olmayan [nehari] idadi mektebine muallim olarak tayin edilmesi, resmiyette yasak olmasına rağmen darülmualimin mezunlarından talip bulunmaması durumunda bu esas değişebiliyordu⁴⁵⁸. İmparatorluk genelinde öğretmen okulu mezunları imkanları daha elverişli olan gelişmiş yerlere gitmeyi tercih ettiği için birçok bölgede öğretmen ihtiyacı sorunları baş göstermiştir. Örneğin, 1900 yılında Genç Sancağı dahilinde açılması düşünülen beş iptidai mektebine öğretmen okulundan mezun olan kişiler bölgenin coğrafi konumundan, gelişmemişliğinden ve maaşın azlığından dolayı rağbet etmemiştir. Bunun üzerine Bitlis vali vekili sancak

⁴⁵⁵ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 24 Mart 1908 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1045-9, 20 S 1326 (24 Mart 1908).

⁴⁵⁶ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif Muhasebe Memurluğuna çekilen 6 Mart 1320 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 770-18, 2 M 1322 (19 Mart 1904), Diyarbakir'den nezarete 9 Mart 1904 (21 Z 1321) tarihinde maarif müdürü ve muhasebe memuru Hakkı Efendi yazı göndermiştir.

⁴⁵⁷ Maarif Nezaretinden Matbuat-ı Dahiliye İdaresine gönderilen 13 T.sani 1320 tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 816-5, 21 N 1322 (29 Kasım 1904).

⁴⁵⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 14 Ağustos 1901 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 573-18, 28 R 1319 (14 Ağustos 1901).

merkezinde geçici olarak iptidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmen açılmasını talep etmiştir⁴⁵⁹.

Bir mektebe kendi isteği haricinde tayin edilen mualliminin geldiği ve gideceği yer arası mesafe ne kadar ise yol masrafları için saati beşer kuruştan harcırah (yol parası) verilirdi. Ancak, tayin talebi muallimin talebi üzerine gerçekleşirse harcırah verilmezdi. Said Efendi'nin kısa bir süre sonra Erzurum muallim-i salisliğine terfi' etmesi üzerine açık kalan Hesap, Hendese, Ziraat, 4. Sınıf Türkçe ve Kitabet derslerinden Kitabet dersi Hamdullah Efendi'nin uhdesine verilip, diğer dersler için Mardin idadisine tayinini isteyen darümuallimin-i rüştiye mezunu Rahmi Efendi 512 kuruş maaşla 20 Ekim 1904 (10 Ş 1322) tarihinde tayin edilmiştir. Rahmi Efendi, kendi arzusuyla tayin edildiği için kendisine harcırah (yol parası) verilmemiştir⁴⁶⁰.

Hangi derslere gireceği önceden belirlenerek tayin edilen muallim, yeni görev yerine gittikten sonra uhdesine verilen derslerden açılmayan ders olursa onun parasını alamazdı. Mardin idadi mektebi müdürlüğüne tayin edilen Süleyman Efendi, beşinci sınıf açılmadığı için uhdesine verilen Cebir dersi maaşı iptal edilmiştir⁴⁶¹.

İdadi mektebi muallimleri almış oldukları maaş mukabilinde bunu doğrulayan bir senet belgesini Maarif Nezaretine gönderirlerdi. Ancak, buna uymayan muallimler de olmuştur. Örneğin, Mardin idadisi muallimlerinden Şevki Efendi, birkaç kez uyarılmasına rağmen iki defada almış olduğu 676,5 kuruşluk maaş senedatını göndermediği anlaşılmış olup, 19 Temmuz 1904 tarihinde nezaretten gelen cevapta, maaş senedatını göndermediği takdirde hakkında hukuki işlemin başlatılacağı bildirilmiştir⁴⁶².

Mardin İdadi Mektebinde hırsızlık olayları da olmuştur. Mektebin mubassırı Ali Bey'in kilim, seccade ve coğrafya atlası çaldığı tespit edilince, hemen azledilip, yerine

---

⁴⁵⁹ Naim Ürkmez, "Genç Sancağında Eğitim (II. Abdülhamit Dönemi'nden Birinci Büyük Savaşa)", **III. Bingöl Sempozyumu 17-19 Eylül 2010**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 491.

⁴⁶⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 20 Ekim 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 810-72, 10 Ş 1322 (20 Ekim 1904); BA, MF. MKT, 810-76, 10 Ş 1322 (20 Ekim 1904).

⁴⁶¹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 20 Mart 1902 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 618-6, 19 Z 1319 (20 Mart 1902).

⁴⁶² Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 19 Temmuz 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 791-77, 6 Ca 1322 (19 Temmuz 1904).

maarif idaresi üyelerinden Abdülkadir Efendi tayin edilmiş, Ali Bey hakkında da kanuni işlem başlatılmıştır⁴⁶³.

Ahmet Şükrü Efendi'nin Priştine idadisine nakli üzerine vekil tayin edilen Mithat Efendi zamanında, çalındığı tespit edilen coğrafya atlasının bedelinin vekil müdürden tahsiline karar verilmiş olup, paranın Maarif Nezareti veznesine yatırılması 19 Haziran 1907 tarihinde nezaretten Diyarbakir Maarif Müdüriyetine bildirilmiştir⁴⁶⁴.

İdadi mektebi muallimlerinden Mithat Efendi'nin içki içtiği ve bu sebeple de halkın mektebe olan güveninin sarsıldığına dair Mardin ulemasından Ahmet ve Mehmet Tahir Efendiler tarafından nezarete gönderilen şikayet yazısı üzerine, 13 Aralık 1904 (30 T. sani 1320) tarihinde Diyarbakir'e gelen cevapta, bu olayın araştırılıp, sonucunun bildirilmesi istenmiştir⁴⁶⁵.

Mardin idadisi muallimlerinden Hamdullah ve Rahmi Efendiler tarafından 10 Eylül 1905 (28 Ağustos 1321) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen telgrafta, müdür Şükrü Efendi'nin inşaattan arta kalan ağaçları yakıt olarak öğrencilerden yakıt için yardım adı altında para topladığı, mektepte yasak kitaplar okuttuğu, muallimlerin bu seneki maaşlarını ödemediği ve hademeleri kendi hususi işleri için çalıştırdığı belirtiliyordu. Nezaretten 16 Ekim 1905'de mutasarrıflığa gelen cevapta, Şükrü Efendi hakkında yapılan ihbarların araştırılıp, neticenin nezarete bildirilmesi istenmiştir⁴⁶⁶.

İdadi mekteplerinde resmi kaydı olmayan hademe çalıştırılması yasak olup, memuriyetine yakışmayacak bir olaya da karışması durumunda hademenin görevine son veriliyordu. Mardin İdadi Mektebi hademesi Hüseyin Ağa, bazı yolsuzluklardan dolayı görevinden alınıp, yerine Şeyh Musa Ağa 20 Ocak 1905 tarihinde tayin edilmiştir. Ancak, sonradan da Hüseyin Ağa'nın kayıt dışı olduğu anlaşılmıştır. Nezaretten Diyarbakir Maarif Müdüriyetine 27 Mayıs 1905'de gelen cevapta, Hüseyin Ağa'nın bunlardan hangisinin yerine ve ne zaman işe başladığının bildirilmesi istenmiştir⁴⁶⁷.

---

⁴⁶³ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 8 Ekim 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 808-37, 28 B 1322 (8 Ekim 1904).

⁴⁶⁴ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 19 Eylül 1907 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1017-14, 11 Ş 1325 (19 Eylül 1907).

⁴⁶⁵ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 27 Aralık 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 821-44, 19 L 1322 (27 Aralık 1904).

⁴⁶⁶ BA, MF. MKT, 889-10, 17 Ş 1323 (17 Ekim 1905); BA, MF. MKT, 896-54, 7 L 1323 (5 Aralık 1905).

⁴⁶⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 27 Mayıs 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 858-39, 22 Ra 1323 (27 Mayıs 1905).

3.2.1.2. Öğretmen Sorunları

Maarif Nezareti, muallimlerden gelen maaş ya da başka taleplerine mekatib-i idadiyye talimatnamesine göre cevap vermeye çalışmıştır. 1 Mart 1909 tarihinde Mardin idadi muallimi Salih Efendi tarafından nezarete gönderilen yazıda, yedi sene iptidai muallimliği ve dört sene de idadi muallimliği yaptığını belirtip, 11 nüfus olan ailesini 150 kuruş maaşla idare edemediğini ve bu sebeple maaşına zam yapılmasını talep etmiştir. 13 Mayıs 1909'da Diyarbakir Maarif Müdüriyetine gelen cevapta, Salih Efendi'nin maaş zammı talebi kabul edilmiştir⁴⁶⁸.

Mektebin düzenini bozan muallimler ya azledilirdi ya da becayış (yer değiştirme) yoluyla başka bir mektebe nakledilirdi. İdadi muallimi Hamdullah Efendi, mektep müdürü ve muallimleri arasında oluşturduğu gruplaşmadan ve düzeni bozucu hareketlerinden dolayı Berat idadisine becayış yoluyla tayin edilmiştir⁴⁶⁹. Ancak, Numan Sabit Efendi de okul düzenini bozucu hareketlerde bulunmasına rağmen kendisi başka bir mektebe nakledilemeyip, azledilmiştir⁴⁷⁰. Becayış yönteminin uygulanması için çoğunlukla karşılıklı olarak iki mektebin de muallim sorunu yaşaması gerekiyordu.

3.2.1.3. İdadi Mektebinde Maaş Sistemi

İdadi muallimleri maaşlarını genellikle Ziraat Bankası şubesinden almakla birlikte, muallimlere maaşları her ay düzenli bir şekilde ödenememekteydi. Öyleki muallimlerin aylarca, bazen bir, iki yıl maaş alamadıkları zamanlar olmuştur. Muallimlerin hepsi aynı anda maaş alamamakta olup, çok zor duruma düştükleri vakit maarif müdüriyetine ve Maarif Nezaretine yazı göndererek ödenmemiş maaşlarının ödenmesini talep ederlerdi. Mardin İdadisi muallimlerinden Mehmet Hamdullah Efendi, on aydan beri maaş alamadığı için ailesinin sefalet içinde yaşadığını ve maarif idaresine müracaatının da sonuçsuz kaldığını belirterek, 7 Mayıs 1904 (24 Nisan 1320) tarihinde nezarete müracaat etmiştir. Nezaretten maarif müdüriyetine 25 Mayıs 1904'de gelen cevapta, Hamdullah Efendi'nin

⁴⁶⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif Müdüriyetine gönderilen 14 Mayıs 1909 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1118-67, 23 R 1327 (14 Mayıs 1909).

⁴⁶⁹ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 9 Eylül 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 880-55, 9 B 1323 (9 Eylül 1905).

⁴⁷⁰ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904).

birikmiş maaşının verilmesi ve maaşının neden dolayı verilmediğinin bildirilmesi istenmiştir⁴⁷¹.

İdadi muallimlerinin maaşları Ziraat Bankası şubesinde tahsis edilmekle birlikte, ödenmemiş maaşlarına çare olarak bazen başka kaynaklara da başvurulabiliyordu. Diyarbakir'den Maarif Nezaretine 6 Ekim 1904 (23 Eylül 1320) tarihinde çekilen telgrafta, Mardin idadisi muallimlerinin birikmiş maaşlarından Eylül ve Ekim [T. Evvel] maaşlarının müsakkafat maarif hissesinden⁴⁷², kalan on aylık maaşın da Ziraat Bankası şubesinde ödenmesi ve bu durumun Ticaret ve Nafia Nezaretine de bildirilmesi talep edilmiş ve talep uygun bulunmuştur⁴⁷³.

Mardin idadisi muallimleri, biriken maaşlarının ödenmesi için bazen toplu olarak Maarif Nezaretine telgraf çekmekteydi. İdadi muallimi Hamdullah ve altı arkadaşı birlikte 31 Mart 1903 tarihinde nezarete, birikmiş maaşlarının ödenmesine dair bir telgraf çekmişlerdir⁴⁷⁴.

Daha önce de belirtildiği üzere, idadi muallimleri maaşlarını her ay düzenli bir şekilde alamamakta olup, maaşları birikmekteydi. Ancak, muallim ve müstahdemler, biriken maaşlarının bir kısmını Diyarbakir maarif mensupları için Maarif Nezaretinden gönderilen tahsisattan alabiliyorlardı. Mardin idadi müdürü tarafından 26 Ağustos 1902 tarihinde nezarete gönderilen yazıda, nezaretten Diyarbakir'e gönderilen 200 bin kuruşluk tahsisattan yüz bini nezaret veznesine ve geri kalan miktar da muallim maaşlarına ayrılmış olup, bundan Mardin'e ayrılan miktarın muallim maaşlarının altı aylık maaşına yettiği bildirilmiştir⁴⁷⁵.

İdadi muallim ve mubassırlarından bazıları maaş azlığından dolayı istifa etmek zorunda kalmıştır. Diyarbakir'den 28 Şubat 1905 (15 Şubat 1320) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Mardin idadisi mubassırı Abdülkadir Efendi'nin maaşının azlığını sebep gösterip, 4 Ocak 1905'de ayrıldığı ve onun yerine 5 Ocak 1905'de mektebi

---

⁴⁷¹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 25 Mayıs 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 782-57, 10 Ra 1322 (25 Mayıs 1904).

⁴⁷² Maarif Nezaretinin örtülü ödeneği.

⁴⁷³ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 12 Aralık 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 817-42, 4 L 1322 (12 Aralık 1904), 6 Ekim 1904 tarihinde Diyarbakir idadi müdürü Ahmet Cemal Efendi tarafından Maarif Nezaretine telgraf çekmiştir.

⁴⁷⁴ Mardin'den Maarif Nezaretine çekilen 4 Nisan 1903 tarihli telgraf, BA, MF. MKT, 694-40, 6 M 1321 (4 Nisan 1903).

⁴⁷⁵ BA, MF. MKT, 667-42, 7 B 1320 (10 Ekim 1902).

dağıtılarak, açıkta kalan darülmualiminin şهادetnamesi olan Şeyhan muallimi Salih Efendi'nin seçildiği belirtilmiştir. Ancak, nezaretten 8 Nisan 1905 tarihinde gelen cevapta, istifa eden Abdülkadir Efendi'nin yerine hademe Ali Ağa'nın tayin edildiği bildirilmekle beraber, Ali Ağa'nın tayiniyle boş kalan hademeliğe kimin seçildiğinin nezarete bildirilmesi istenmiştir⁴⁷⁶.

İdadi müdürleri hakkında maaş sorunlarına dair çeşitli iddialar da ortaya atılmıştır. Hamdullah Efendi'nin 19 Ağustos 1905 tarihinde Maarif Nezaretine çektiği telgrafnamede, mektep müdürü Şükrü Efendi'nin maliyeden 8.000 kuruş alıp, muallimlerin altı aylık maaşlarını vermediğini bildirmiştir. Nezaretten 10 Ekim 1905'de Diyarbakir'e gelen cevapta, müdür Şükrü Efendi'nin maliyeden 8.000 kuruş alma hususunun ve muallimlerin maaşlarını vermeme sebebinin araştırılması istenmiştir⁴⁷⁷.

Mektep hademeleri de maaş azlığından dolayı zam talebinde bulunurlardı. Merkez vilayet ve Mardin idadilerinde müstahdem hademeler maaşlarının diğer idadilerin hademe maaşlarına nazaran pek az olduğunu belirtip, Maarif Nezaretinden zam talebinde bulunmuşlardı. Ancak, 2 Temmuz 1907 (13 C 1327) tarihinde nezaretten gelen cevapta, hademelerin zam talebinin bütçenin tasdikinden sonra görüşülebileceği bildirilmişti⁴⁷⁸.

3.2.1.4. İdadi Mektebi İhtiyaçları

Diyarbakir'den 24 Aralık 1907 (11 K. evvel 1323) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Mardin Mutasarrıflığı, bu sene mahrukat⁴⁷⁹ fiyatının artmasından dolayı yedi sınıfta soba yakılan Mardin idadisine tahsis edilen 400 kuruşun yetmediğini bildirip, bu miktarın artırılmasını talep etmiştir. Nezaretten 2 Mart 1908 (18 Şubat 1323) tarihinde Diyarbakir'e cevaben gönderilen yazıda, Mardin İdadisi mahrukat ihtiyacı için

---

⁴⁷⁶ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 8 Nisan 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 845-31, 2 S 1323 (8 Nisan 1905), 28 Şubat 1905 tarihinde Diyarbakir idadi müdürü Ahmet Cemal Efendi tarafından Maarif Nezaretine yazı gönderilmiştir.

⁴⁷⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 11 Ekim 1905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 887-30, 11 Ş 1323 (11 Ekim 1905).

⁴⁷⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif Müdüriyetine gönderilen 2 Temmuz 1909 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1134-38, 13 C 1327 (2 Temmuz 1909), Maarif Nezaretine zam talebi (18 Ca 1327) tarihinde Diyarbakir Maarif Müdüriyeti tarafından gönderilmiştir.

⁴⁷⁹ Mahrukat: yakacak maddeler.

tahsis edilen 400 kuruşun yetmediği yapılan incelemeler sonucunda anlaşıldığından mahrukat yardımı 100 kuruş zamlı 500 kuruşa çıkarılmıştır⁴⁸⁰.

Yeni açılmış olan Mardin İdadi Mektebinde işlenecek dersler için ihtiyaç duyulan materyaller Maarif Nezaretinden talep edilmiştir. Diyarbakir'den nezarete 5 Ocak 1902 (23 K. evvel 1317) tarihinde gönderilen yazıda, Mardin İdare Meclisinin yeni açılmış olan Mardin İdadisi için muallim kürsüleri, kilim, hasır, soba, sandalye, perde, bir takım coğrafya haritaları ve yakacak maddeler talep ettiği belirtilmiştir. Nezaretten 10 Haziran 1902 (28 Mayıs 1318) tarihinde gelen cevapta, şimdilik kitap anbarından bir takım haritaların gönderildiği bildirilmiştir⁴⁸¹. Yine Nezaretten 5 Ekim 1902 (22 Eylül 1318) tarihinde Mardin İdadi Müdüriyetine gönderilen yazıda, kitap anbarında mevcut olan Avrupa, Asya, Okyanusya ve Güney Amerika haritalarından ikişer tane postayla gönderildiği bildirilmiştir⁴⁸².

Coğrafya dersinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve görsellik katmak için 13 Nisan 1904 (27 M 1322) tarihinde Diyarbakir Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Mardin idadisi için bir adet küre-i masnaa talep edilir. Nezaretten 15 Haziran 1904 (1 R 1322) tarihinde Diyarbakir'e gelen cevapta, kitap anbarında küre-i masnaanın mevcudu kalmadığından basıldığı zaman gönderileceği bildirilmiştir⁴⁸³.

3.2.1.5. İdadi Mektebinde Ödüllendirme

Diyarbakir ve Sivas Vilayetlerince 13 Nisan 1903 (15 M 1321) tarihinde Sadaret Dairesine gönderilen yazıda, Mardin İdadi Mektebi müdürü Süleyman Tevfik Efendi'nin başarılı çalışmalarından dolayı rütbe-i salise ile ödüllendirilmesi teklif edilmiştir⁴⁸⁴.

Mardin İdadi Mektebi, halktan toplanan yardımlarla inşa edilmişse de paranın eksikliğinden dolayı tamamlanamayarak beş sınıftan ibaret okulda, öğrencinin eğitimi iki sınıfta verilmiştir. Mektep müdürü Ahmet Şükrü Efendi'nin zamanında tamamlanamayan

⁴⁸⁰ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 2 Mart 1908 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1042-58, 28 M 1326 (2 Mart 1908), Mardin Mutasarrıflığının bu talebi (11 K. evvel 1323) tarihinde vali vekili Mahmut tarafından nezarete bildirilmiştir.

⁴⁸¹ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 11 Haziran 1902 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 633-49, 4 Ra 1320 (11 Haziran 1902), (23 K. evvel 1317) tarihinde Diyarbakir Valisi Mehmet Halit tarafından Maarif Nezaretine yazı gönderilmiştir.

⁴⁸² Maarif Nezaretinden Mardin İdadi Müdüriyetine gönderilen 6 Ekim 1902 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 666-24, 3 B 1320 (6 Ekim 1902).

⁴⁸³ Maarif Nezaretinden Diyarbakir İdadi Müdüriyetine gönderilen 16 Mayıs 1904 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 780-44, 1 Ra 1322 (16 Mayıs 1904).

⁴⁸⁴ BA, DH. MKT, 685-53, 15 M 1321 (13 Nisan 1903).

diğer sınıflar da eğitime açılmıştır. Ahmet Şükrü Efendi'nin bu başarılı çalışmalarından dolayı rütbe-i salise ile ödüllendirilmesi için 6 Şubat 1905 (1 Z 1322) tarihinde Mardin'den Maarif Nezaretine yazı gönderilmiştir. Nezaretten 12 Mart 1905 (5 M 1323) tarihinde gelen cevapta, Ahmet Şükrü Efendi'nin maaş veya rütbe ile ödüllendirilmesi kabul edilmiştir⁴⁸⁵. Ayrıca, nezaretten 15 Aralık 1905 (17 L 1323) tarihinde Bab-ı Âli'ye gönderilen yazıda, Mardin ve Hama İdadi Mektepleri müdürleri Ahmet Şükrü ve Mehmet Rıfat Efendilerin başarılı çalışmalarından dolayı rütbe-i salise ile ödüllendirilmesine izin verilmesi istenmiştir⁴⁸⁶.

Diyarbakir'den Maarif Nezaretine 23 Mayıs 1911 (24 Ca 1329) tarihinde gönderilen yazıda, Mardin idadisinin tamirat ve inşaatına memur olan komisyonun reisi Mardin Ziraat Bankası memuru Ali Efendi, üyelerinden Hızır Çelebi, Hacı İsmail ve yüzbaşı Ahmet Efendilerin çalışmalarından dolayı her birinin maarif madalyalarıyla ya da birer takdirname ile ödüllendirilmeleri talep edilmiştir. Nezaretten 30 Haziran 1911 (3 B 1329) tarihinde gelen cevapta, Mardin idadisi inşaat ve tamiratından sorumlu komisyonun reisi Ali, üyelerinden Hızır Çelebi ve Hacı İsmail ile yüzbaşı Ahmet Efendilerin çalışmalarından dolayı takdir edildikleri bildirilmiştir⁴⁸⁷.

---

⁴⁸⁵ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına gönderilen 13 Mart 905 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 837-67, 6 M 1323 (13 Mart 1905).

⁴⁸⁶ Maarif Nezaretinden Bab-ı Âli'ye gönderilen 15 Aralık 1905 tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 899-56, 17 L 1323 (15 Aralık 1905).

⁴⁸⁷ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Maarif Müdüriyetine gönderilen 27 Temmuz 1911 tarihli şukka, BA, MF. MKT, 1173-78, 30 B 1329 (27 Temmuz 1911), Mardin idadisinin inşaat ve tamiratında çalışan komisyon üyeleri için ayrı ayrı birer takdir yazısı gönderilmiştir.

Tablo 2.18**Mardin İdadi Mektebi Personel Kadrosu ve Talebe Sayısı**

Yıl	İdare Kadrosu	Eğitim Kadrosu	Hademe	Talebe Adedi		
				M	GM	Toplam
1901 ¹	-Müdür Vekili Mithat Efendi -Mubassır Mehmet Efendi ²	-Fransızca, Cebir ve Resim Muallim Vekili Mithat Ef. -Hıfzıssihha Muallim Vekili Ali Şevki Efendi -4, 5. Sınıflar Türkçe Muallim Vekili Hamdullah Efendi -2, 3. Sınıflar Türkçe Muallimi Numan Sabit Efendi -Hendese Muallim Vekili Mithat Efendi -Coğrafya Mual. Mithat Ef. -Ulum-ı Diniyye Muallimi Ali Şevki Efendi -Farsça Muallimi Numan Sabit Efendi -Arapça ve Ahlak Muallimi Süleyman Efendi -Hat Muallimi Kemal Efendi -Türkçe, İlm-i Eşya, Usul Defteri, Tarih ve Hesap Muallimi Hamdullah Efendi	2	-	-	70

Yıl	İdare Kadrosu	Eğitim Kadrosu	Hademe	Talebe Adedi		
				M	GM	Toplam
1902	Müdür Muharrem Efendi ³					
1903 ⁴	-Müdür Süleyman Efendi ⁵ -Mubassır Ali Efendi	-Fransızca, Cebir ⁶ , Hıfzıssıhha, Usul Defteri ve Hendese Muallimi Süleyman Efendi -4, 5, 6. Sınıflar Coğrafya Muallimi Mithat Efendi -3, 4, 5. Sınıflar Resim Muallimi Mithat Efendi -Arapça ⁷ , Ulum-ı Diniyye ve Ahlakiyye Muallimi Süleyman Ef. -1, 2. Sınıflar Türkçe, Farsça ⁸ Muallimi Numan Sabit Efendi -Ulum-ı Diniyye ve Ahlakiyye ⁹ , Arapça, Farsça Muallimi Ali Şevki Efendi -3, 4. Sınıflar Türkçe Muallimi Hamdullah Ef. -Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Tarih Muallimi Hamdullah Efendi -1, 2. Sınıflar Hesap Muallimi Hamdullah Ef. -1, 2, 3. Sınıf Coğrafya,	-Osman Ağa -Sadık Ağa	54	-	75

Yıl	İdare Kadrosu	Eğitim kadrosu	Hademe	Talebe Adedi		
				M	GM	Toplam
1904	-Müdür Süleyman Efendi ¹⁰ -Mubassır Ali Efendi ¹¹	-Malumat-ı Ziraiye, Hesap, Hendese ve Cebir Muallimi Said Efendi ¹² -4. Sınıf Türkçe, Ziraat, Hendese ve Hesap Muallimi Rahmi Efendi ¹³ -Kitabet Mual. Hamdullah Efendi -Arapça ve Farsça Muallimi Ali Şevki Efendi ¹⁴ -2, 4. Sınıflar arası Türkçe, 1, 2. Sınıflar Coğrafya, Tarih ve Usul Defteri Muallimi Hamdullah Efendi ¹⁵ -Farsça ve 1. Sınıf Türkçe Mual. Ahmet Mithat Efendi ¹⁶				
1905 ¹⁷	-Müdür Şükrü Ef. ¹⁸ -Mubassır Salih Ef. -Mubassır Hasan Tahsin Efendi ¹⁹ -Mubassır Avni Abdülkadir Efendi ²⁰	-Fransızca Mual. Şükrü Ef. -3, 5. Sınıflar Coğrafya Muallimi Mithat Efendi -Resim Mual. Mithat Efendi -1. Sınıf Türkçe Muallimi Mithat Efendi -Hüsn-i Hat Muallimi Kemal Efendi -Ulum-ı Diniyye ve Ahlakiyye Muallimi Süleyman Efendi -2, 3. Sınıflar Türkçe ve Kitabet Muallimi Hamdullah Efendi -1, 2. Sınıflar Coğrafya Muallimi Hamdullah Ef. ²¹ -Arapça, Farsça Muallimi Ali Şevki Efendi -3, 4. Sınıflar Türkçe	-Hüseyin Ağa ³³ -Şeyh Musa Ağa -Sadık Ağa -Ali Ağa ³⁴			

		<p>Muallimi Hamdullah Efendi</p> <p>-Tarih Mual. Hamdullah Ef.</p> <p>-Hendese, Hesap, Ziraat Dersleri ve 4. Sınıf Türkçe Muallimi Rahmi Efendi</p> <p>-3, 5. Sınıflar Coğrafya, 1. Sınıf Türkçe, Resim ve Kitabet Muallimi Hasan Tahsin Efendi²²</p> <p>-2, 3. Sınıflar Türkçe, 1, 2. Sınıflar Coğrafya ve Tarih Muallimi Nazmi Efendi²³</p>				
1907	Müdür İsmail Hakkı Efendi ²⁴	<p>-Fransızca, Kitabet, Ziraat ve Hendese Muallimi İsmail Hakkı Efendi²⁶</p> <p>-Hesap, Resim ve 3, 4. Sınıflar Türkçe Muallimi Ahmet Hamdi Efendi²⁷</p> <p>-Farsça, Coğrafya, Malumat-ı Medeniyye ve Ulum-ı Diniyye Muallimi Fazlullah Efendi²⁸</p>	Hüseyin Ağa ²⁵			
1908	Müdür İsmail Hakkı Efendi	<p>Tarih, Coğrafya ve Türkçe Muallimi Tahir Nadi Efendi²⁹</p>				
1909	Müdür İsmail Hakkı Efendi ³⁰	<p>-Türkçe ve Coğrafya Muallimi Tahir Nadi Ef.³¹</p> <p>-Malumat-ı Medeniyye, Ulum-ı Diniyye, Farsça ve Coğrafya Muallimi Mehmet Fazlullah Efendi³²</p>				

Kaynak: ¹ DVS, h. 1319, s. 128; ² BA, MF. MKT, 560-13, 5 S 1319 (24 Mayıs 1901) tarihli kayıta göre, Lice Kazasına bağlı Karaz Nahiyesi Hamidiye İptidai Mektebi muallimi Mehmet Efendi, buranın muallimlik maaşıyla idare edemediğinden Mardin’de yeni açılmış olan idadi mektebinin mubassırlığına tayinini 29 Kasım 1900 tarihinde Maarif Nezaretinden talep eder. 24 Mayıs 1901’de gelen cevapta, Mehmet Efendi talebi kabul edilmiştir; ³ BA, MF. MKT, 584-19, 24 C 1319 (8 Ekim 1901), Mektebin açılış töreninden önce müdürü Muharrem Efendi, Malatya İdadi Mektebi müdüriyetine tayin edilmiş ve Muharrem Efendi’nin yerine Akka İdadisi eski müdürü Süleyman Efendi tayin

edilmiştir. BA, MF. MKT. 614-19, 1 Z 1319 (11 Mart 1902) ve BA, MF. MKT. 618-6, 19 Z 1319 (20 MART 1902) tarihli kayıtlardan Süleyman Efendi'nin Mardin'e vardığı anlaşılmaktadır; ⁴ DVS, h. 1321, s. 128; ⁵ BA, DH. MKT. 685-53, 15 M 1321 (13 Nisan 1903) tarihli kayıta göre, ismi Süleyman Tevfik Efendi idi; ⁶ BA, MF. MKT, 618-6, 19 Z 1319 (20 Mart 1902) tarihli kayıta göre, 5. Sınıf açılmadığı için Maarif Nezaretinden gelen yazıyla Süleyman Efendi Cebir dersinin ücretini alamamıştır; ⁷ BA, MF. MKT. 736-58, 27 C 1321 (20 Eylül 1903); ⁸ **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 503; ⁹ BA, MF. MKT. 736-58, 27 C 1321 (20 Eylül 1903); **Maârif Salnâmesi**, h. 1321, s. 503; ¹⁰ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904), Müdür Süleyman Efendi'nin memleketine gitmesi üzerine mektebin vekil müdür ile uzun süre idare edilmesi uygun görülmediğinden, Maarif Nezareti, 19 Mayıs 1904'de Üsküp idadisi muallim-i evveli Şükrü Efendi'yi müdür olarak Mardin idadisine tayin etmiştir. Süleyman Efendi, 24 Ağustos 1904 tarihinde Trablusgarb İdadi Mektebine tayin edilmiştir; ¹¹ BA, MF. MKT, 808-37, 28 B 1322 (8 Ekim 1904), Ali Efendi'nin mektebin kilim, seccade ve coğrafya atlasını çaldığı tespit edilince, hemen azledilip, yerine maarif idaresi üyelerinden Abdülkadir Efendi vilayet maarif muhasebe memurluğundan gelen yazıyla memuriyeti tasdik edilip, tayin edilmiştir; ¹² BA, MF. MKT, 782-56, 10 Ra 1322 (25 Mayıs 1904), Çankırı idadisi muallimi olup Mardin idadisine tayin edilen Said Efendi kısa bir süre sonra Erzurum muallim-i salisliğine terfi' edince uhdesindeki dersler tayin edilen Rahmi Efendiye verilmiştir; ¹³ BA, MF. MKT, 810-72, 10 Ş 1322 (20 Ekim 1904); BA, MF. MKT, 810-76, 10 Ş 1322 (20 Ekim 1904), Rahmi Efendi, Darümuallimin-i rüştiye mezunu idi; ¹⁴ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904); ¹⁵ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904); ¹⁶ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904), Numan Sabit Efendi azledilince uhdesine verilen Farsça ve 1. Sınıf Türkçe dersleri Ahmet Mithat Efendi'nin uhdesine verilmiştir; ¹⁷ DVS, h. 1323, s. 128; ¹⁸ BA, MF. MKT. 837-67, 6 M 1323 (13 Mart 1905) tarihli kayıta göre, ismi Ahmet Şükrü Efendi idi; ¹⁹ BA, MF. MKT, 850-61-26 S 1323 (2 Mayıs 1905); ²⁰ BA, MF. MKT, 837-24, 4 M 1323 (11 Mart 1905); ²¹ BA, MF. MKT, 781-74, 6 Ra 1322 (21 Mayıs 1904); ²² BA, MF. MKT, 850-61-26 S 1323 (2 Mayıs 1905), Mardin idadisi muallimlerinden Mithat Efendi'nin Diyarbekir idadisine nakli ve Hamdullah Efendi'nin azledilmesinden sonra boşta kalan dersleri için 270 kuruş maaşla ailesini geçindiremediğini Maarif Nezaretine bildiren Niğde idadisi resim muallimi Hasan Tahsin Efendi 574 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Ayrıca, BA, MF. MKT. 886-66, 8 Ş 1323 (8 Ekim 1905) tarihli kayıtle da Hasan Tahsin Efendi'ye 528 kuruş harcırah (yol parası) verilmesi Diyarbekir Maarif Müdüriyetine bildirilmiştir; ²³ BA, MF. MKT, 856-10, 15 Ra 1323 (20 Mayıs 1905), Mardin İdadi Müdüriyeti tarafından 13 Haziran 1905 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Hamdullah Efendi'nin mektebin düzenini bozduğu bildirilir. Bunun üzerine 24 Temmuz 1905'de gelen cevapta, Berat İdadisi muallimi Nazmi Efendi ile Hamdullah Efendi becayiş (yer değiştirme) usulüyle yer değiştireceği ve Hamdullah Efendi'nin uhdesindeki derslerin Nazmi Efendi'ye verildiği bildirilmiştir. Ancak, 14 Kasım 1905'de nezaretten gelen cevapta, Nazmi Efendi'nin Görice idadisine tayin edildiği belirtilip, yerine darümuallimin ve darülfünun mezunlarından talip olan olmadığı takdirde yüzbaşı Ahmet Efendi'nin tayin edilebileceği bildirilmiştir; ²⁴ BA, MF. MKT, 1016-19, 6 Ş 1325 (14 Eylül 1907); BA, MF. MKT. 1020-69, 29 Ş 1325 (7 Ekim 1907), Şükrü Efendi'nin Priştine idadisine tayini üzerine boşta kalan müdürlük kadrosu ve dersler için Trabzon idadisi muallim-i evveli İsmail Hakkı Efendi tayin edilmiştir. İ. Hakkı Efendi, darümuallimin mezunu olup, daha önceleri Maarif Nezaretinde memur olarak da

çalışmıştır; ²⁵ BA, MF. MKT, 1015-30, 1 Ş 1325 (9 Eylül 1907), İsmail Hakkı Efendi'nin yeni müdür olarak tayininde sonra Hüseyin Ağanın maaşına da 10 Kuruş zam yapılmıştır; ²⁶ BA, MF. MKT, 1015-30, 1 Ş 1325 (9 Eylül 1907); ²⁷ BA, MF. MKT, 1009-61, 16 C 1325 (27 Temmuz 1907), Ahmet Hamdi Efendi, Kayseri idadi mektebinde 3 sene Türkçe muallimliği yapmış idi. Ayrıca, BA, MF. MKT. 1025-7, 24 L 1325 (30 Kasım 1907) tarihli kayıtla Ahmet Hamdi Efendi'ye harcırah (yol parası) verilmesi Diyarbakır Maarif Müdürlüğüne bildirilmiştir; ²⁸ BA, MF. MKT, 1018-81, 20 Ş 1325 (28 Eylül 1907), Fazlullah efendi 15 sene aralıksız Ermeni mektebinde Türkçe muallimliği yapmıştır; ²⁹ BA, MF. MKT. 1045-9, 20 S 1326 (24 Mart 1908); ³⁰ BA, MF. MKT. 1126-9, 16 Ca 1327 (5 Haziran 1909); ³¹ BA, MF. MKT, 1092-44, 20 Z 1326 (13 Ocak 1909); ³² BA, MF. MKT. 1113-53, 14 Ra 1327 (5 Nisan 1909); ³³ BA, MF. MKT, 858-39, 22 Ra 1323 (27 Mayıs 1905), Hüseyin Ağa, bazı yolsuzluklardan dolayı görevinden alınıp, yerine Şeyh Musa Ağa 20 Ocak 1905 tarihinde tayin edilmiştir. Ancak, sonradan Hüseyin Ağa'nın kayıt dışı olduğu ve 80 kuruş maaşla Ali Sırrı ve Sadık Ağa'nın çalıştığı anlaşılmıştır; ³⁴ BA, MF. MKT, 845-31, 2 S 1323 (8 Nisan 1905), Mubassır Abdülkadir Efendi'nin maaşının azlığını sebep gösterip, 4 Ocak 1905 tarihinde ayrılması üzerine, nezaret, onun yerine 8 Nisan 1905'de hademe Ali Ağa'yı tayin etmiştir.

Tablo 2.19

Mardin idadi Mektebi'nde 1913-1914 (r. 1329-1330) Ders Yılında Okutulan Derslere Göre Muallim Mevcudu

Sınıf-1	Ulum-1	Türkçe ve Kitabet Muallimi	Riyaziyat, Malumat-1 Ticariye ve Usul-i Defteri	Ulum-1 Tabiiyye, Dürus-ı Eşya, Ziraat	Tarih ve Coğrafya Muallimi	Fransızca	Malumat-1 Medeniyye, Ahlakiyye ve Hukukiyye	Resim, Resim Hattı Muallimi
-	1	1	1	1	1	1	1	1
Hüsn-i Hat Muallimi	Gına (Musiki) Muallimi	Terbiye-i Bedeniyye Muallimi	Toplam	1328-29 Senesindeki muallimin	Her İki Senenin Farkı			
1	-	1	10	10	-			

Kaynak: Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim**, s. 225.

Tabloya göre, 1912-13 ile 1913-14 ders yıllarında mektepte toplam 10 branş muallimi görev yapmaktadır. Mektepte okutulan Musiki dışındaki diğer derslerin muallimleri mevcuttur. Genel olarak birden çok ders muallimlerin uhdesine verilmiştir. Çocukların fiziksel gelişimi için Terbiye-i Bedeniyye (Beden Eğitimi) dersi de müfredatta mevcuttu.

Tablo 2.20**Mardin İdadi Mektebi 1913-194 (r. 1329-1330) Ders Yılı Talebe Mevcudu**

Ders Yılı İçinde Kaydedilen Talebe				Toplam	1828-29 Senesinde Kaydedilen Talebe	Her İki Senenin Farkı Müslim	Ders Yılı İçinde Mektebi Terk Edenler					
Müslim	Rum	Ermeni	Musevi				Rum	Ermeni	Musevi	Toplam	1828-29 Senesinde Mektebi Terk Eden	Her İki Senenin Farkı
22	-	1	-	23	40	17	27	-	-	27	14	13
Mektebi Terk Etme Sebepleri												
Hastalık			Vefat			İhraç			Nakil		Diğer Sebepler	
-			-			-			-		27	

Kaynak: Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 225.

Tablo 20'ye göre, 1912-1913 ders yılında mektebe kaydedilen talebe sayısı 40, mektebi terk eden 14 iken; 1913-1914 ders yılında mektebe kayıt yaptıran 23, mektebi terk eden ise 27 kişi idi. Bahsedilen ders yılında mektebe yeni kaydedilen talebenin 22'si Müslüman ve biri Ermeniydi. Önceki seneye göre kayıt yaptıran öğrenci sayısında azalma olmakla birlikte, önceki seneye göre mektebi terk eden öğrenci sayısında ise artış gözlenmektedir.

Tablo 2.21**Mardin İdadi Mektebi 1913-1914 Ders Yılı Umumi İmtihan Sonuçları**

Şehadetname Alanlar				Toplam	1828-29 Senesinde Şehadetname Alanlar	Her İki Senenin Farkı	Terfi-i Sınıf Edenler				Toplam	1828-29 Senesinde Terfi Edenler	Her İki Senenin Farkı
Müslim	Rum	Ermeni	Musevi				Müslim	Rum	Ermeni	Musevi			
9	-	1	-	10	9	1	54	-	3	-	57	68	11
Terfi-i Sınıf Edemeyenler			Topla	1828-29	Her İki	Talebe Pederlerinin Sıfat ve Sanatı							

Müslim	Rum	Ermeni	Musevi				Ulemeden	Sınıf-ı Ruhaniyeden	Me'murinden	Fen Mesleğinden	Tüccardan	Sanatkarandan	Zira'dan	Sınıf-ı Sairenden	Toplam	Mülahazat
21	-	-	-	21	25	4	1	-	15	-	4	3	-	65	88	-

Kaynak: Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 226.

Tablo 21'e göre, 1912-1913 ders yılı sonunda bir üst sınıfa geçen talebe sayısı 68, şهادetname alan dokuz ve sınıfını geçemeyen 25 kişi olduğu halde; 1913-1914 ders yılı sonunda bir üst sınıfa geçen talebe sayısı 57, şهادetname alan 10 ve sınıfını geçemeyen 21 kişi idi.

Tablodaki verilere göre, mektebe devam eden talebelerin sayısı 88 olup, bunlardan 15'inin ailesi memur, geriye kalan aileleri ulema, tüccar, sanatkar ve sair meslek grupları oluşturmaktadır. Buna göre, en çok öğrenci velisi memur kesimi olup, sadece bir öğrencinin babası ulemeden idi.

6 Ocak 1918 (24 K. evvel 1334) tarihinde, birçok bölgede olduğu gibi, Mardin maarif memurları da ekonomik sıkıntılar çekmekteydiler. Mart ayından itibaren olağanüstü aylık tahsisatlarını, üç aydan beri de maaşlarını alamamaktaydılar. İdadi mektebi müdürlüğü, bu sefaletle bir an önce son verilmesi için para yardımı talebinde bulundu. Maarif Nezareti ise söz konusu memurların maaşlarının hususi bütçeden verildiğini ve bu nedenle nezaretçe karşılanamayacağını; ancak, Maliye Nezareti bütçesine istiladan kurtarılmış vilayetler için konulan beş milyon liralık olağanüstü tahsisattan para yardımında bulunulmasının gerekli olduğunu ifade etti⁴⁸⁸.

⁴⁸⁸ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 227.

4. YABANCI OKULLAR VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Misyonerliğin tarihi Hıristiyanlığın doğuşuna kadar götürülebilir. Buna göre ilk misyonerler de Saint Paul ve Saint Pierre olarak gösterilir. Bu iki havari aracılığıyla Hıristiyanlık dünyanın birçok ülkesine ulaştırılmıştır⁴⁸⁹.

Osmanlı Devleti'nde sürdürülen misyonerlik faaliyetlerini, Katolik misyonerlerce yürütülenler ve Protestan misyonerlerce yürütülenler olmak üzere iki ana grupta toplanabilir.

4.1. Katolik Misyoner Faaliyetleri

Latince “missio”dan gelen misyon, sözlükte “görev ve yetki”, misyoner ise “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinde özellikle bazı tarikatlar ile manastırların ve dinin yayılması amacıyla kurulmuş cemiyetlerin önemli rolü vardır. Ortaçağ'da önceleri “Fransiskanlar ve Dominikenler” ve 16. yüzyıldan itibaren Cizvitler gibi tarikatlar Hıristiyanlığı yayma görevini üstlenmişler, misyon bölgelerinde bu tarikatlara bağlı manastırlar misyonerlik faaliyetlerinde birer üs görevi görmüşlerdir. XIII. yüzyılda Assisili Aziz Francesco tarafından kurulan Fransiskan tarikatı ile Aziz Dominik tarafından kurulan Dominiken tarikatı, yoksulluğu ve Hıristiyanlığın yayılması faaliyetlerini temel amaç edinen tarikatlardır. Bunlara 16. yüzyıldan itibaren faaliyetlerine başlayan Cezvitler (Cizvitler) tarikatının da ekleyebiliriz⁴⁹⁰.

Osmanlı coğrafyasına gelen ilk misyonerler Katolikler olup, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa kralı I. Fransuva ile kurulan dostluk, Katolikler için Osmanlı coğrafyasında uygun bir ortam oluşturmuştu. Katolik misyonerlerin temel amaçları Roma ile Bizans kiliselerini birleştirmektir. Bunun için de aralarında Müslümanların da bulunduğu geniş bir kitleye karşı mücadele girişimine başlamışlardır. Müslümanlar arasında etkili olamayacaklarını anlayınca bütün dikkatlerini Ermeni ve Rum cemaatleri üzerine vermişlerdir. Ermeni ve Rumlar üzerine girişmiş oldukları faaliyetlerde başarılı olup, önemli bir kitlenin Katolik mezhebine girmesini sağlamışlardır⁴⁹¹.

⁴⁸⁹ Necmettin Tozlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları”, **Osmanlı**, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 329.

⁴⁹⁰ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, **DİA**, c. XXX, İstanbul 2005, s. 193.

⁴⁹¹ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 18-20.

Katoliklerin Osmanlı topraklarında başarılı olmasında Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk ilişkilerinin önemli etkisi olmuştur. “İgnas dö Loyola” adında bir İspanyol asilzadesinin kurmuş olduğu Cezvit (Cizvit) Tarikatını, Fransa kralı IV. Henry’in İstanbul’daki Fransız sefirinin himayesi altında bulunmasını uygun görmesinden sonra, Cezvitler bu himayeden istifade ile İstanbul, Selanik, İzmir, Sakız, Naksus (Nakşe adası) ve Atina’da faaliyetlerini daha rahat bir şekilde sürdürmüşlerdir⁴⁹².

1914’lere gelindiğinde Osmanlı topraklarında Fransız okullarının sayısı yaklaşık olarak 500 civarında olup, bu okullarda 59.414 öğrenci öğrenim görmekteydi. Katolik misyonerler okulların yanı sıra hastahane ve yetimhaneler de açmışlardır. Fransız sağlık kuruluşlarına İstanbul Fransız Hastahanesi, İzmir’de Saint Antoine Katolik hastahanesi örnek verilebilir. Katolik misyonerler tarafından; Beyrut, Kudüs, Tripoli, İzmir ve Suriye’nin değişik bölgelerinde yaklaşık bin civarında yetimin barındırıldığı yetimhaneler açılmıştı⁴⁹³.

Mardin’de Katolik misyonların çalışmaları, Musul’daki misyon merkezinden yönetilmiştir. 1540’larda bölgeye gelen Katolik misyonerler, Mardin’de özellikle Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mardin Ermenilerinin önemli bir kısmını 18. yüzyılda kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Katolik misyonerlerin Mardin’deki çalışmaları 19. yüzyılda artarak devam etmiştir. 1838 yılında Mardin’e iki Kapusen rahip gelmiştir. 1841’de İspanya ve İtalya Kapusenleri, Urfa ve Mardin’de kendi misyonlarını kurmuşlardır. Katolikler, 1850 yılında Midyat’da bir Katolik Kilisesi inşa ettiler. Kapusen rahipleri tarafından 1884 yılında, Süryani Katolik Patrikhanesinin hemen altındaki geniş meydana “Patriye Kilisesi” adında bir kilise inşa etmeleri, Kapusenlerin Mardin’de ciddi bir güç haline geldiğini göstermektedir⁴⁹⁴.

Mardin’de 1884 yılında inşa edilen “Patriye Kilisesi” Kapusen ya da Kapuçi rahiplerinden R. Yuhanna tarafından yapılmış olup, kilisenin içinde bir manastır ve okul inşa edilmiştir. Okulda Fransızca, Türkçe ve Arapça dilleri okutulmaktaydı⁴⁹⁵.

---

⁴⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. III, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 119-120.

⁴⁹³ Ebru Esenkale, **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2007, s. 17.

⁴⁹⁴ İbrahim Özcoşar, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)**, Mardin Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 126.

⁴⁹⁵ Akyüz, **Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, Resim Matbaacılık, s. 102.

Kapusenlerin 1630'da Mardin'e gelmesiyle birlikte Mardin Ermenilerinin bir kısmı Katolikliğe geçmeye başlamış olup, bu sayı artarak devam etmiştir. Kapusenlerin yoğun misyonerlik faaliyetleri sonucunda Mardin'deki Ermenilerin tamamına yakını Katolikleştirilmişti. Buradaki Fransız Katolik misyonunda kilise, kız ve erkek okulları ile yaşlılar evi bulunuyordu. 1889'da söz konusu misyonun finansmanını sağladığı kiliselerde görev yapan Pastor Hanuş, dört dilde vaaz verebiliyor, iki dilde konuşabiliyordu. Yine aynı kilisede görevli Dr. Alpheus Newell Andrus yerli halkla dil sorununu aşmak için İncil'i Ermeni harfli Kürtçe ve Arap harfli Kürtçe ile Arapçaya çevirme çalışmalarında bulunmuştur⁴⁹⁶.

Özdemir'in ifadesiyle: *Kadim Süryanilerin yaşadıkları Mardin ve çevresinde erken zamanlarda başlayan Katolik misyonerlik faaliyetleri, Kadim Süryaniler arasında bölünmeye neden olmuş ve 1782 yılında Süryani Katolik Patrikliği oluşmuştur. 19. yüzyıl boyunca bölgede Katolik misyonerlik faaliyetleri Kapusen rahipleri tarafından devam ettirilmiştir.*

Alman Lutera Kilisesi'ne bağlı misyonerler, Amerikalı Luteranlarla birlikte daha çok yerel vaizler yetiştirmek şeklinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Alman Orient Misyonu Süryanilerin yaşadıkları Diyarbekir ve çevresinde de faaliyet gösterip daha çok Ermeniler üzerinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu misyonun en önemli özelliği Almanya'nın Osmanlı politikasına muhalefet etmesiydi.

Rus misyonerlerin Kadim Süryanilerin yaşadıkları bölgelerde (Mardin-Midyat) faaliyetlerine rastlanmamaktadır. Zaman zaman Rusya'nın Van konsolosluk görevlilerinin Kadim Süryanilerin yaşadıkları Mardin, Midyat, Silvan, Lice gibi kazalarda değişik bahanelerle geziler yaptıkları bilinmekte ise de, Rusya bu bölgelerde misyonerlik faaliyetlerini yürütememiştir⁴⁹⁷.

Alman misyonerler, kurdukları okullarda dini propaganda yapmaktan ziyade daha çok Almanya'nın ekonomik ve kültürel nüfuzunun bölgede yayılmasını sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. I. Dünya Savaşı sonlarında Türkiye'de faaliyette bulunan Alman misyonerlerinin sayısı 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere toplam 870 idi.

⁴⁹⁶ Yıldız Deveci, "Mardin Ermenileri", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri** 26, 27, 28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 560.

⁴⁹⁷ Bülent Özdemir, **Süryanilerin Dünü Bugünü (I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler)**, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 15-22.

Ayrıca, 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve bir ortaokul ile iki hastahane ve bir dispanserleri vardı⁴⁹⁸.

4.2. Protestan Misyoner Faaliyetleri

Protestanlık, 16. yüzyılda Martin Luther öncülüğündeki reform hareketiyle başlayıp, Ulrich Zwingh ve John Calvin gibi Hıristiyan ilahiyatçılarca geliştirilen Hıristiyanlığın teolojik ve ahlaki bir yorumunu ve buna paralel olarak ortaya çıkan kiliseler ve cemaatler topluluğunu ifade eder. 16. yüzyılda Reform hareketiyle birlikte Almanya’da ve daha sonra İskandinav ülkelerinde Luteran cemaatleri; İsviçre, Fransa, Hollanda ve İskoçya’da reforme edilmiş (Calvinist, sonraki ismiyle Presbiteryen) Protestan cemaatleri, İngiltere’de ise Anglikan Hıristiyanlık ortaya çıkmıştır⁴⁹⁹.

Önceleri İngiltere’nin himayesinde çalışmalarına başlayan Protestan misyonerlerden Osmanlı coğrafyasına ayak basan ilk misyoner, 1815 yılında Mısır’a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society’e bağlı bir papazdır. Onu, 1820 yılında İzmir’e ayak basan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı Amerikalı misyonerler izlemiştir⁵⁰⁰. Adnan Şişman ise, Osmanlı ülkesine gelen ilk Protestan misyonerlerin 1739’da kurulan “Brethren’s Society for the Furtherance of the Gospel Among the Heathen” teşkilatına bağlı Protestan misyonerler olduğuna değinip, bunların İstanbul ve Romanya Prenslüklerinde faaliyetlerde bulduklarını belirtmektedir⁵⁰¹. İngilizler, Protestanlığı yayma faaliyetlerinde Amerikalılar kadar etkin rol almasalar da 1882 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun nihai taksiminde ele geçirmek istedikleri Bağdat-Musul bölgesinde bir Türk-Arap Misyonu kurdular. İngilizler, Osmanlı topraklarında 60 okul kurmuş olup, bunların 46’sı iptidai, 10’u rüştiye ve 4’ü de idadi mektebi idi⁵⁰². Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’na girmeden önce İngilizlerin ülkedeki okul sayısı 126, öğrenci sayısı da 10.000’e yaklaşmış idi⁵⁰³.

⁴⁹⁸ Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XVI/Özel (*Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. yılı Anısına*, 1999, s. 177.

⁴⁹⁹ Jacques Waardenburg, “Protestanlık”, **DİA**, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 351.

⁵⁰⁰ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19. yy.’da Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları)**, İmge Kitabevi, Ağustos 2000, s. 63.

⁵⁰¹ Adnan Şişman, “Osmanlı Toplumunda Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri”, **Türkler**, c. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 314.

⁵⁰² Necdet Sevinç, **Osmanlı’dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2007, s. 133.

⁵⁰³ Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 527.

19. yüzyılda daha çok Protestan misyonerler Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde etkili olmaya çalışmıştır. Özellikle Amerikan ve İngiliz misyonları Anadolu'da yaşayan Hıristiyan halk arasında hiçbir ayırım yapmadan okul ve hastahane gibi halkın ihtiyaç duyduğu alanlarda misyon faaliyetlerini yaygınlaştırarak Osmanlı tebaası olan çok sayıda Süryani ve Ermeni'nin Protestan mezhebine geçmesini sağlamışlardır. Örneğin, Amerikan Board'ın sekreteri olan Dr. Anderson her türlü hasta ile ilgilenmiş olup, ülkenin her yerinden hastalar kendisine tedavi olmak için gelmekteydi. Dr. Azariah Smith, Amerikan Oriental (doğu) Cemiyetine olan destekleri ve tıbbi seyahatleriyle tanınmış ve 1858'de Antep'de ölmüş bir misyoner idi. Dr. Henry S. West, Amerika'daki Yale Koleji mezunu olup, New York'daki tıp okulunda tanınmış birisiydi. Türkiye'de yerli insanlar arasında çalışmalarını başarılı bir şekilde yürütmek için Türkçeyi öğrenmiş bir misyoner idi⁵⁰⁴.

Özdemir'in ifadesiyle: *Osmanlı İmparatorluğu, Batılı misyonerler için uygun bir ortam oluşturmaktaydı. Belki de ilk planda yapılmak istenen, Müslümanlar arasında faaliyet göstermek ve onları Hıristiyanlığa davet etmektir. Ancak, bunun çok zor olduğunu ve özellikle hem devlet tarafından alınan tedbirlerin, hem de İslam dininin, sıkı bir şekilde bunu engellediğini gördüklerinden, faaliyetlerini önce Yahudiler ve daha sonra da diğer Hıristiyan gruplar üzerine yoğunlaştırdılar. Ancak, bu konuda Yahudi din adamlarının aldıkları cemaatten çıkarma ve hapsedmeye kadar varan sıkı tedbirler ve Osmanlı yönetimiyle yaptıkları işbirliği sonucu, Yahudiler arasında başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Batılı misyonerler, Osmanlı yönetiminden aldıkları izinler ve ıslahat çalışmaları doğrultusunda amaçlarını gerçekleştirmek için Ermeniler ve Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde insani amaçlı okul açmak ve hastahane kurmak gibi faaliyetler içerisine girmişlerdir.*

İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin Süryanilerle ilk temasları aynı zamanlarda, 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. İngiltere "Church Mission Society" (1789) ve "British and Foreign Bible Society" (1804) adlı misyoner cemiyetleriyle faaliyetlerine başladı. Amerikan misyonerlik cemiyeti "American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM)" (1810), aynı tarihlerde faaliyetlerine başladı. Önce İzmir, daha sonra 1823'de Beyrut ve 1831'de İstanbul'da misyon temsilcilikleri açtı.

---

⁵⁰⁴ **The Missionary Herald**, Vol. LXXIV, No. V, (May 1878), s. 142-144.

Batı Süryani kilisesi ya da Yakubilerle İngiliz misyonerlerin yakınlaşması, İngiltere’de kurulmuş olan Süryani Patriklik Eğitim Derneği’nin 1892 yılında O. H. Parry’yi Yakubi Kilisesi’nin durumunu incelemek ve ne şekilde yardım edilebileceğini tespit etmek amacıyla Mardin’e göndermesiyle başladı. Bölgeyi baştan aşağı gezen ve Deyrû’z-Zaferan Manastırı’nda 6 ay kadar kalan Parry, Yakubilere özellikle eğitim konusunda yardım edilmesi gerektiğini raporunda belirtmiştir. Parry’nin Kadim Süryaniler hakkındaki bir diğer tespiti de daha önceki özellikle Katolik misyonerlerle olan kötü tecrübelerinden dolayı Batılılara karşı güvensizlik ve mesafeli tutumları idi⁵⁰⁵.

Amerika’daki “Protestan Episkopal Kilise Yabancı Misyonlar Birliği” 1836’da Horatio Southgate’i Türkiye’ye ve İran’a göndermişti. Amaç, oralarda misyon kurma imkanını belirlemektir. Southgate, Yakubi ruhbanının, Episkopal Kilise’nin himayesinde açılacak Amerikan tarzı okullara istekli olduğunu rapor etmişti. Bu projeyi başlatmak için pek çok kişi tayin edilmesine rağmen çoğu İstanbul’dan daha doğuya gitmekte çekimser davranıyordu. Episkopallerin himayesinde Irak’ın Musul şehrinde bir okul açıldı. 110 öğrencinin kayıtlı olduğu diğer okul ise 1847’de Mardin’de faaliyete geçti⁵⁰⁶.

Anadolu’da en geniş misyonerlik faaliyetleri Amerikalı misyonerler tarafından gerçekleştirilmiştir. Amerikalı misyonerlerin çoğunluğunun mensubu bulunduğu, daha çok Protestan dindarların bağışlarıyla organize edilen Amerikan Board Misyonunun tüzüğüne göre, misyonerlerin gayeleri: “Dinsizler arasında Hıristiyanlığı yaymaktır”. Ancak, Osmanlı Devleti’nde hemen hemen herkesin, değişik de olsa bir dini vardı. Amerikalı misyonerler önce, Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı düşünmüşlerdir. Ancak, bunun devletin kanunları ve dinin kuralları gereği mümkün olmayacağını anlamışlardır. Ayrıca, Türkleri karşılığın almamak için de buna pek cesaret edememişlerdir⁵⁰⁷.

1860 yılında Harput’da yapılan yıllık toplantıda Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin (yani Anadolu’daki faaliyetlerin) üç misyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırıldı. Yüzyılın sonuna kadar bir daha değişmeyecek olan bu bölünmeye göre, kabaca Trabzon’dan Mersin’e çekilecek bir doğrunun batısında kalan bölge Batı Türkiye Misyonunu oluşturuyordu. Zaman zaman bazı değişiklikler geçirmekle birlikte, bu misyonun istasyonları 1879 yılında şunlardı: İstanbul, Merzifon, İzmit, Kayseri, Bursa,

⁵⁰⁵ Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü (I. Dünya Savaşı’nda Süryaniler)*, s. 15-20.

⁵⁰⁶ Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi*, (Çev. Ayşe Aksu), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 210.

⁵⁰⁷ Erdal Açıkşes, *Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 36.

Manisa ve Sivas olup, misyonun merkezi İstanbul idi. Sivas'ın güneyinden Mersin'e, Mersin'den Halep'e çekilen doğrular içinde kalan üçgen alanda ise Merkezi Türkiye Misyonu yer alıyordu. Antep, Halep, Adana, Antakya ve Maraş bu misyonun 1870 yılındaki istasyonlarıydı. Bu misyonun merkezi Antep idi. Bu iki misyonun doğusunda kalan alanlar ise Doğu Türkiye Misyonunu oluşturuyordu. Bu misyonun merkezi Harput olup, 1870 yılındaki belli başlı istasyonları Harput, Bitlis, Erzurum ve Mardin idi⁵⁰⁸. 1868 yılında Musul istasyonu da Doğu Türkiye Misyonu içinde bulunmaktaydı⁵⁰⁹. 1876'da Van⁵¹⁰ ve Mayıs 1878 yılında da Bitlis bu misyonun içinde yer almaktaydı⁵¹¹.

Tablo 3.1

ABCFM' nin 1880-1881 Yılı Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonları İstatistikleri

Miyon	Başlangıç Tarihi	İstasyon	Dış İstasyon	Amerikalı Çalışanlar						Yerli Çalışanlar				
				Atanan Miyonerler	Doktorlar	Atanmamış Doktorlar	Erkekler	Kadınlar	Toplam	Pastör	Vaiz	Öğretmen	Yardımcılar	Toplam
Batı Türkiye Misyonu	1813	7	94	23	-	-	1	44	68	21	24	135	39	219
Merkez Türkiye Misyonu	1847	2	39	8	-	1	1	19	29	12	22	82	4	120
Doğu Türkiye Misyonu	1836	4	122	15	-	1	-	24	40	23	32	111	46	212

Miyon	Eğitim İstatistikleri						Kiliseler		
	Liseler, Kolejler ve İlahiyat Fakülteleri	Öğrenciler	Kızlar Lisesi	Öğrenciler	Genel Okullar	Öğrenciler	Kiliselerin Sayısı	Üyeler	İlaveler

⁵⁰⁸ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 63-72.

⁵⁰⁹ *The Missionary Herald*, Vol. LXIV, No. V, (May 1868), s. 152.

⁵¹⁰ *The Missionary Herald*, Vol. LXXII, No. IX, (September 1876), s. 277.

⁵¹¹ *The Missionary Herald*, Vol. LXXIV, No. V, (May 1878), s. 153.

Batı Türkiye Misyonu	5	247	8	372	107	4.367	29	1.796	119
Merkez Türkiye Misyonu	5	205	2	87	73	3.360	32	2.880	251
Doğu Türkiye Misyonu	12	223	6	149	137	4.936	33	1.897	91

Kaynak: The Missionary Herald, Vol. LXXVIII, No. I, (January 1882), s. 6.

Tablo 3.2

ABCFM' nin 1882-1883 Yılı Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonları İstatistikleri

Miyon	Başlangıç Tarihi	İstasyon	Dış İstasyon	Amerikalı Çalışanlar						Yerli Çalışanlar				
				Atanan Misyonerler	Doktorlar	Atanmamış Doktorlar	Erkekler	Kadınlar	Toplam	Pastör	Vaiz	Öğretmen	Yardımcılar	Toplam
Batı Türkiye Misyonu	1819	7	101	-	-	1	17	25	61	16	39	139	41	235
Merkez Türkiye Misyonu	1847	2	34	-	-	1	7	9	24	15	13	73	15	116
Doğu Türkiye Misyonu	1836	5	112	1	-	-	15	13	44	27	27	143	42	239

Miyon	Eğitim İstatistikleri						Kiliseler		
	Liseler, Kolejler ve İlahiyat Fakülteleri	Öğrenciler	Kızlar Lisesi	Öğrenciler	Genel Okullar	Öğrenciler	Kiliselerin Sayısı	Üyeler	İhaveler
Batı Türkiye Misyonu	8	318	9	376	122	4.383	26	1.806	105
Merkez Türkiye	5	104	2	97	68	2.844	33	3.064	142

Misyonu									
Doğu Türkiye Misyonu	17	380	6	210	140	4.510	36	2.201	206

Kaynak: *The Missionary Herald*, Vol. LXXX, No. I, (October 1884), s. 6.

Tablodaki verilere göre, Batı Türkiye Misyonu 1819, Merkez Türkiye Misyonu 1847 ve Doğu Türkiye Misyonu da 1836 yıllarında faaliyetlerine başlamıştır. Liseler, kolejler ve ilahiyat fakültelerinin sayıları artarak faaliyetlerine devam edip, öğrenci sayısında da artış olmuştur. Ancak, sadece Merkez Türkiye Misyonunun okul sayısı önceki yıla göre artmayıp, öğrenci sayısında da düşüş gerçekleşmiştir. Yine kızlara yönelik eğitim kurumu sayısında artış olduğu anlaşılıp, buna bağlı olarak da kız öğrenci sayısında artış gerçekleşmiştir. Amerikalı çalışanların yerli insanlardan özellikle eğitim konusunda oldukça fazla istifade etmiştir. 1882-1883 yılları arasında önceki yıla göre kilise sayısı ve üye sayısında bir artış olmuştur. Genel olarak Amerikalı kadın çalışanların üç misyon bölgesinde de erkeklerden daha fazla olduğunu ifade edebiliriz.

Türkiye’de tüm ABCFM’ye bağlı Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonlarının merkezi İstanbul’daki “İncil Evi” idi⁵¹².

İstanbul’dan Aziz George W. Wood, D. D. tarafından hazırlanan aşağıdaki tabloda, 1852, 1862, 1872 ve 1882 yılları raporlarına uygun Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonu bölgelerindeki okullar, kiliseler ve yerli ajanslara dair istatistiki bilgileri verilmiştir. Aşağıdaki tabloda Robert Koleji misyonun kontrolü dışında olduğu için dahil değildir. Tablodaki öğrenci sayısı en son ilavelerle 14.500 olup, gerçekte bu rakamın muhtemelen 15.000 civarında olduğundan bahsediliyor.

Tablo 3.3

	1852’de	1862’de	1872’de	1882’de
Kiliseler	10	43	74	108
Üyelerin sayısı	261	1.564	4.032	7.490
Yerli Papaz Görevlisi	6	13	47	66
Yerli Görevli Olmayan Vaazlar	-	32	56	68

⁵¹² *The Missionary Herald*, Vol. LXXXV, No. IV, (April 1889), s. 141.

Öğretmenler ve Yardımcıları	-	145	374	467
Lise ve İlahiyat Okulları	1	3	9	23
Lise ve İlahiyat Okullarında Öğrenciler	44	52	153	711
Kız Board Okulları	1	2	10	16
Kız Board Okullarının Öğrencileri	24	28	241	608
Genel Okullar	12	117	222	317
Genel Okullardaki Öğrenciler	398	3.473	6.391	12.896
Tüm Okul Türlerindeki Öğrencilerin Toplamı	466	3.553	6.785	14.285

Kaynak: *The Missionary Herald*, Vol. LXXIX, No. X, (October 1883), s. 374.

Tablo 3'deki ortalama öğrenci sayısı oranlarını dikkate almayıp, lise ve ilahiyat okullarının sayısı 1862'de üç okuldan 17 okula; 1872'de dokuz okuldan 17'e; 1882'de 23 okuldan 30 okula çıkmıştır. Kız Board okullarının sayısı 1862'de iki okuldan 14 okula; 1872'de 10 okuldan 24 okula ve 1882'de 16 okuldan 38 okula çıkmıştır. Genel okullarının sayısı 1852'de 12 okuldan 33'e çıkmış; 1862'de 117 okuldan 30'a; 1872'de 222 okuldan 29'a; 1882'de 317 okuldan 40 okula düşmüştür. Merzifon, Harput, Mardin ve Maraş İlahiyat okulları, Bardezag, Bursa, Manisa, Maraş, Antep, Mardin, Bitlis, Harput, Sivas, Talas, Merzifon vb. şehirlerdeki Kız Board okulları ve ayrıca bunlara Antep ve Ermeni kolejlerini (Fırat Koleji) de dahil edersek eğitim sistemi masraflarının önceki yıllara göre daha da artmış olduğunu söyleyebiliriz⁵¹³.

1820-1893 yılları arasında Amerikan Board, Osmanlı ülkesinde üç milyonu İncil olmak üzere 10 milyon adet dini kitap dağıtmış; 550 misyoner göndermiş ve 10 milyon dolar harcamıştı. Buna karşılık çoğu Ermeni 60.000 kişiyi Protestanlaştırmıştı⁵¹⁴. Mardin'de ilk evangelist kilisenin kuruluşunun 25. Yıldönümü dolayısıyla Mr. Andrus'un gönderdiği bir yazısında, Doğu Türkiye Misyonuna 1893 yılında sadece dini ve eğitimsel faaliyetler için yapılan yardımların genel toplamının 302.313 kuruş ya da 13.300 dolar olduğunu, hükümete verilen verginin 2.257 dolardan daha fazla ve ayrıca Board teşkilatı tarafından yapılan yardımların da 147.564 kuruş ya da 6.503 dolar olduğunu belirtmekteydi⁵¹⁵.

Misyoner okullarının bölgede hizmete başlamaları için bölgesel yöneticiden genelde oradaki misyonda çalışan kişi adına (Amerikalı ya da İngiliz) izin alınması

⁵¹³ *The Missionary Herald*, Vol. LXXIX, No. X, (October 1883), s. 374.

⁵¹⁴ Bayram Küçüköğlü, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, IQ KültürSanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 97.

⁵¹⁵ *The Missionary Herald*, Vol. LXXXIX, No. III, (March 1893), s. 112.

gerekmekteydi. Bu işlemin kolay olmadığı bilindiğinden, misyon okulu açmanın bir diğer ve daha kolay yolu olarak, okulun açılacağı bölgede yaşayan Protestan cemaatinden olup, Osmanlı tebaası olan kişilerden yararlanılmaktaydı. Bu durumda okul, her ne kadar misyon adına kayıt altına alınmıyor ve resmen Osmanlı Devleti'nin bir okulu sayılıyorsa da, okulun mali kaynağı, çalışma tarzı ve öğretmenleri, bölgedeki misyon tarafından sağlanmakta ve belirlenmekteydi. 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle Osmanlı yönetimi eğitim ve kültür işlerini düzene sokup, devlet okullarının haricindeki kişi ve cemaatlere ait olan okulların kurulması ve yönetilmesi işini o cemaate bırakmış, sadece denetleme yetkisini elinde bulundurmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi uyarınca hem tebaası olan dini cemaatlere, hem de yabancılara ruhsat alma şartıyla okul açma izni verilmiştir. Bu okulların her türlü masrafları o cemaate ait olacaktı⁵¹⁶.

Kocabaş'ın ifadesiyle: *Amerikalı misyonerler 1832 yılında İstanbul'da William Goodell'in evinde açtıkları ilk kız okulundan başlayarak, eğitim faaliyetlerini uygulamaya başlamışlardı. 1870 yılına gelindiğinde dokuz adet orta dereceli kız okulu kurulmuştur. İstanbul'da Pera, Bebek ve Hasköy'de açılan kız okulları, Bebek okulu ile birlikte 1860 yılında içerilere (Merzifon) taşınmıştı. Bunu gibi Merzifon, Antep, Maraş, Bitlis, Erzincan, Harput ve Mardin'de yatılı kız okulları açıldı. Bu okulların genel amacı kızların eğitimini geliştirmektir. Özel amacı ise bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunup, hiç değilse yerli misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere "okumuş eşler" yetiştirmek idi.*

Amerikan Board teşkilatının misyonerleri, İstanbul'u üs ya da çıkış noktası olarak almak suretiyle batıdan doğuya doğru yayılmışlardır. İstanbul'u üs tutarak 1839 yılına kadar İzmir, Bursa ve Trabzon'da misyon istasyonları kurulmuştur. 1839 Eylülünde Misyoner Jackson istasyon kurma çalışmaları için Trabzon'dan Erzurum'a hareket eder. Ardından Antep, misyoner tabiriyle 1848 yılında "işgal edilmişti"; Musul 1850'te, Arapkir 1853'te; Tokat ve Kayseri 1854'te; Maraş, Sivas, Halep ve Harput 1855'te; Urfa, Antakya ve İzmit 1856'da; Musul ve Diyarbakir 1857'de; Mardin, Bitlis ve Edirne 1858'de; Adana ise 1863'de "işgal edildi" yani buralarda birer misyoner istasyonu açıldı⁵¹⁷.

Türkiye'de Amerikalılar tarafından kurulmuş üç kolej vardır. Bunlar, İstanbul'da "Robert Koleji", Beyrut'da "Suriye Protestan Koleji" ve Antep'de "Merkez Türkiye

⁵¹⁶ Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü (I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler)*, s. 23-24.

⁵¹⁷ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 63-69.

Koleji” idi. Dördüncü kolejin de “Ermeni Koleji” adıyla Mezopotamya’nın üst kısmında Harput’da kurulması öngörülmüştür⁵¹⁸. Daha sonraları Ermeni Koleji’nin adı Fırat Koleji olarak değiştirilecektir. 1893 tarihli bir kayıta Fırat Koleji’nin tüm bölümlerinde toplam 522 öğrenciye sahip olup, bunların 297’si erkek ve 225’i de kız idi⁵¹⁹. 1898 yılında da kolejin 900 öğrencisi vardı⁵²⁰.

Mardin’e gelen ilk Amerikalı muhtemelen 1839 yılında burayı ziyaret eden Dr. Grant idi. İlk misyoner 30 Aralık 1858’de Musul’dan buraya taşınan Mr. Williams⁵²¹ olup, buradaki misyonerlik faaliyetlerinin ilk dönemlerinde oldukça büyük ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Bir Pastör⁵²² olarak Mr. Williams Ocak 1867’de kendisini destekleyen dokuz üyeli bir kilise organize etmişti. Mr. Williams’a sonradan kilise üyeleri tarafından toplanan yardımlarla 2.400 kuruş maaş ödenmeye başlandı. Ancak, pastör, okul öğretmeni ve idare masraflarından dolayı maaşı daha sonra 6.000 kuruş (300 dolar) olarak artırıldı. Mr. Williams başarılı çalışmalarıyla kilise üye sayısını 25’e yükseltmiş ve bir lise açmak için de harekete geçmiştir⁵²³. Özcoşar, Mr. Williams’ın Ocak 1867’de kurduğu ilk kilisenin 19 üyeden oluştuğunu ve bu kilisenin ilk papazının, maaşı cemaat tarafından ödenen Cercis bin Abdullah Hadaye adında bir Süryani olduğunu ifade etmektedir⁵²⁴.

En erken misyonerler Mardin’e 1840 ve 1860 yılları arasında geldi. Bunlar, Mr. March, Mr. Pond, Mr. Bell ve Mr. Williams idi. Diyarbakir bölgesinden Mardin’e gelen ilk vaiz Shemmas Sulliba olup, burada aktif olarak Protestanlığı tanıtmaya girişimlerinde oldukça zorlanmıştır. Öyleki, Mardin sokaklarından geçerken Protestan olmayanlar kendisine pis su dökerdi. O ise “bu şeker olmalı” diyerek sabırla çalışmalarını sürdürmüştür. Nitekim birkaç yıl içinde Protestan komiteleri, hükümet tarafından kayıt altına alınıp, kiliselerine padişah tarafından izin verilerek kiliseleri inşa edildiği zaman, Sulliba, misyonunun meyvelerini almaya başlamıştır⁵²⁵.

⁵¹⁸ **The Missionary Herald**, Vol. LXXIV, No. V, (May 1878), s. 141,142.

⁵¹⁹ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXIX, No. VIII, (August 1893), s. 303.

⁵²⁰ **The Missionary Herald**, Vol. XCIV, No. VI, (June 1898), s. 212.

⁵²¹ **The Missionary Herald**, Vol. LXI, No. I, (January 1865), s. 114, Mr. Barnum’dan 20 Ocak 1865’de gelen mektupta, Mr. Williams’ın eşi Mrs. Williams’ın da misyoner olduğu ve 24 Şubat 1835 yılında Philadelphia’da doğduğu belirtilmektedir. 1857-58 kışında misyoner çocuklarını eğitmek amaçlı İstanbul’a geldi ve 1861’de Mardin’e geçerek, 1865 yılında burada ölmüştür.

⁵²² Papaz.

⁵²³ **The Missionary Herald**, Vol. LXIX, No. X, (October 1875), s. 122.

⁵²⁴ Özcoşar, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin**, s. 127.

⁵²⁵ BA, HR. SYS, 73-16, 22 N 1323 (20 Kasım 1905) tarihli belgeye göre, Halep Konsolosundan İstanbul’daki Amerika Sefaretine gönderilen tekgrafta, Amerikan vatandaşlarının Antep, Maraş, Urfa ve Mardin’de selamette oldukları bildirilmiştir.

İlk 20 yıl içinde (1840-1860) Protestanlık hizmetine katılanlar gizli evlerde toplanıyordu. Protestan olarak hükümette kayıtlı 160 kişi vardı. Protestan Cemiyeti şehrin merkezinde bazı eski evleri satın aldı. Misyonerler burada küçük bir kilise inşa ederek, dini toplantılar düzenlediler⁵²⁶.

Mardin'e gelen Mösyö Willins, Andrus ve Pod adında Amerikalı üç kişi kendi ailelerini yerleştirmek için Diyarbakir'de yaşayan Shemmas Sulliba adına Mardin'de bir arsa satın aldılar, Ardından belediye meclisi, sokağa üç dört zira' yer bırakmak şartıyla arsa üzerinde ev inşa etmelerine ruhsat vermiştir. Nihayetinde 31 Mart 1869 tarihinde evlerin inşasına 150.000 kuruş para sarf ederek başlamışlardır. İnşaat bitmeye yakın iken, Mardin müfettişi hâkim Nizamettin Efendi, satın alınan arsanın bir caminin vakıf malı olduğunu iddia edip, 150.000 kuruşa inşa edilen evleri yıkmak istemiştir. Bunun üzerine Amerikan Sefareti tarafından 20 Haziran 1871 tarihinde Bab-ı Âli'ye yazılan bir tezkirede, Mardin'de yaşayan üç Amerikalının inşa ettikleri üç hanenin yıktırılmaması için Mardin müfettişliğine gerekli talimatın verilmesi hususunda ricada bulunulmuştur⁵²⁷.

Shemmas Sulliba, 1856 yılında Mardin'den yazdığı bir mektupta, Katoliklerin yoğun faaliyetlerini durdurmak için bir an önce buraya yetkili misyonerlerin tayin edilmesini talep etmiştir⁵²⁸. Nitekim Aziz W.C. Dewey bir yazısında, bu bölgedeki misyonerlik çalışmalarının 1841'de başladığını belirtmektedir. İlk istasyon merkezi olarak Musul seçilip işgal edilmiş, ancak, daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı 1858'de Mardin ile birleştirilmiştir. Neticede yukarıda bahsedilen Williams, Mardin'e misyoner olarak tayin edilmiştir. Burada misyoner aileleri kalıcı konutlara sahiptiler ve insanların kolayca ulaşabileceği şehrin batı ucundaki büyük taş binalarda misyon okulları açtılar. Mardin'de 449 üyesi olan sekiz kilise mevcut olup, bunların 3 tanesi son 10 yıl içinde organize olmuştu⁵²⁹.

Amerikalı misyonerler aşağıdaki isimler altında okullarını düzenlediler:

1. Genel okullar
2. Kızlar için Board okulları
3. Genç erkekler için liseler
4. İlahiyat okulları

⁵²⁶ İshak Dilmen, **1850-1950 Mardin'de Evangelist Çalışmaların Tarihi**,

⁵²⁷ BA, HR. TO, 147-25, 20 Haziran 1871.

⁵²⁸ **The Missionary Herald**, Vol. LII, No. IV, (April 1856), s. 120.

⁵²⁹ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV, No. III, (March 1889), s. 94.

5. Kolejler ve Tıp okulları

Mardin'den Aziz W. C. Dewey tarafından gönderilen bir yazıda, bu bölgenin tamamında 1.669 öğrencinin kayıtlı olduğu 32 genel okulun mevcut olduğunu ifade etmiştir⁵³⁰.

Kızlar için olan Board okulları 15 tane olup, bunlar: İstanbul, Bursa, Bardezag, Manisa, Samokov, Merzifon, Mardin, Bitlis, Erzurum, Harput, Maraş, Antep, Beyrut, Latakia ve İskenderiye şehirlerindedir. Bu okulların temel amacı evangelist (İncil'i öğrenme-öğretme) çalışmalarında genel olarak yardımcı olacak yerel kadınların eğitimlerini en üst seviyeye çıkarmaktır. Bu okullarda üç yıl geçirildikten sonra, genç kadınların bazıları yerli pastörler ve hatiplerin eşleri oluyorlardı, diğerleri genel okullarda öğretmen oluyorlardı. Raporlar ve mektuplar insanların bu okullara olan taleplerinin arttığını gösteriyordu.

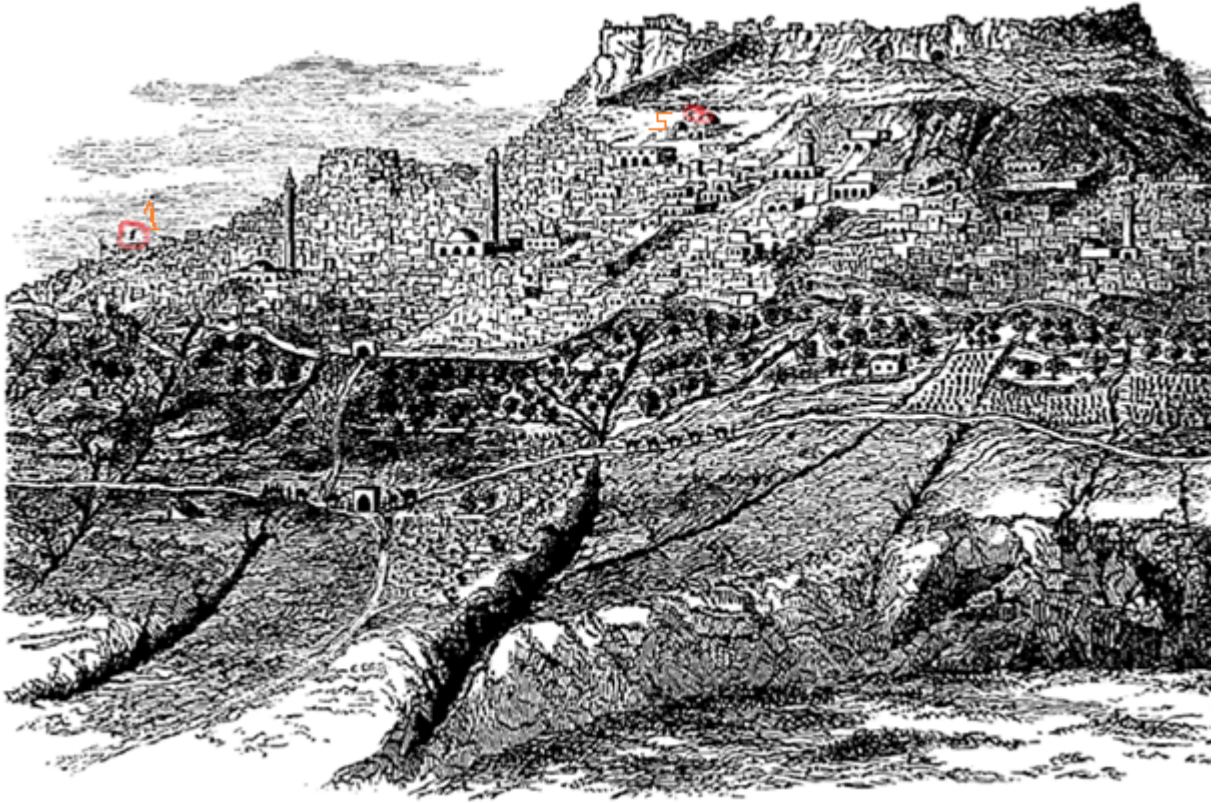
Genç erkekler için olan lise okulları, genel okullar ile ilahiyat okulları arasında orta yol olarak tanımlanabilirdi. Bu okullardaki genç erkekler, kolejler için uygun adaylar olarak görülmekteydi.

İlahiyat okulları adı verilen kurumlar, evangelist çalışmaların çeşitli sınıfları için açık ve net bir şekilde genç erkekleri eğitmek için tasarlanmış enstitüler idi. Bu tür okullar Samokov, Merzifon, Mardin, Harput, Maraş, Beyrut ve Kahire'de açılmıştır. Her okulda öğrenci sayısı azdı, rakam elliden yukarı olmazdı, ancak, öğrenciler seçilerek alınırdı⁵³¹.

Doğu Türkiye Misyonuna bağlı Van istasyonundan Dr. Raynold ve Miss C. Ely'in Mardin şehrin güneydoğusundaki bir noktadan çizmiş oldukları gravürde numaralarla eğitim kurumlarını ve misyonerlerin ikamet ettikleri yerlerin konumunu belirtmişlerdir.

⁵³⁰ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV, No. III, (March 1889), s. 96.

⁵³¹ **The Missionary Herald**, Vol. LXXIV, No. V, (May 1878), s. 141.

MARDIN, EASTERN TURKEY.

Gravür 1. Mardin'deki Misyoner Eğitim Kurumları ve Müslüman Okulu
Kaynak: *The Missionary Herald*, Vol. LXIX, No. X, (October 1875), s. 122.

Gravürde yuvarlak içine alınan bir numaralı yerin sol taraftan başlayarak ilki ilahiyat okulu, ikincisi iki katlı bina olup, kadın ve kızlar için bir eğitim okulunu ve iki bayan misyoner öğretmenin odalarını içeriyor. Bu binalar 1869-1871 yılları arasında yapılmıştır. Gravürde yer alan beş numaralı yer ise Müslüman Okulu idi. Özcoşar, Protestan misyonerlerin faaliyetlerini Mardin merkezinde yer alan Mişkin (Meşkin) Kapı'da yürüttüklerini, buranın Amerikan misyonerlerine ait eğitim kurumlarıyla birlikte; hastahane, yetimhane, eczane ve misyonerlerin kalacakları yerler olarak düzenlendiğini vurgulamaktadır⁵³². Buna göre, gravürde belirtilen bir numaralı yerin Mişkin Kapı olduğunu söyleyebiliriz.

Mardin idare meclisi mazbatasından otuz seneden beri Mardin'de ikamet ettikleri anlaşılan Amerika devleti tebaasından ve Protestan cemaatinden Mr. Bill, Mr. Andrus (Andres) ve Dr. Thom adında üç misyoner tarafından 1874, 1877 ve 1879 yıllarında

⁵³² Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 128.

Mardin'in batı tarafında yer alan Mişkin Mahallesi'nde üç ev ile bir ahır sahiplerinden ve altı devlet arsası da müzayede yoluyla devletten satın alındı. Misyonerlerin satın aldıkları yerler 1874, 1877 ve 1879 yıllarında üç misyoner adına kayıt altına alındı ve arsalar üzerinde hane yapılması için ruhsat çıkarıldı. Ancak, sonradan tahminen 15.000 zira⁵³³ kadar olan alanın bir kısmında mektep, ibadethane ve hastahane inşa edilmeye çalışılınca, buna izin verilmemiştir⁵³⁴. Ancak, daha sonra hastahane, eczane ve misyoner hanelerinin kayıtları tashih edilmiştir⁵³⁵. Özdemir, Mardin'de 1880 yılında bir hastahane kurulduğunu belirtmektedir⁵³⁶. Hayıkbaba Caddesi üzerinde inşa edilen hastahane için izin verilmiş olmakla birlikte⁵³⁷, Özcoşar, hastahaneinin Mişkin Kapı'da oluşturulan bir komplekste kurulduğunu ifade etmektedir⁵³⁸. Buna göre, Hayıkbaba Caddesi Mişkin Kapı mevkisinde denilebilir. Hastahane Dr. Thom'dan başka üç doktor ve altı eczacı çalışmaktaydı. Hemşire olarak Amerikalı Miss Morgandi ve Miss Kirscher çalışmakla birlikte, ayrıca üç yerli hemşire de görev almıştı. Yerli hemşirelerden biri, Protestan papaz İshak'ın kız kardeşi olup, 1900-1920 yılları arasında aralıksız bu görevi üstlenmiştir⁵³⁹.

Genel olarak Arapçanın kullanıldığı tüm Mardin bölgesinde, Ermenice de konuşulurdu. Misyoner okullarında hiç Türkçe yoktu. Bu okullar, Harput'daki Fırat Koleji, Mardin ve Harput'daki İlahiyat eğitim okulları, ilk aşama, yüksek ve yatılı okulların neredeyse tamamı ve köy ve genel okullardan oluşuyordu. Ayrıca Mardin, Erzurum, Harput ve Van şehirlerinde anaokulları vardı. Doğu Türkiye Misyonunun tüm okullarında toplam 6.845 öğrenci vardı. Okul sistemi belirgin ve kesin bir şekilde Hristiyanlık usulüne göre idi.⁵⁴⁰ mardin'de 1888 yılında Miss Nutting tarafından bir anaokulu sınıfı ya da "çalışma ve oynama okulu" adını verebileceğimiz bir eğitim kurumunu açtı. Bu eğitim kurumu başarılı olup, birkaç yıl boyunca bir Amerikalı öğretmen tarafından denetlenmiştir⁵⁴¹.

---

⁵³³ 8.612 m².

⁵³⁴ 4 Eylül 1902 tarihinde Tesri-i Muamelat Komisyonundan Diyarbakir'e gelen bir yazıyla buna izin verilmemiştir, BA, DH. TMIK, 131-6, 1 C 1320 (5 Eylül 1902).

⁵³⁵ BA, BEO, 3491-261814, 23 M 1327 (14 Şubat 1909), Sadaret dairesinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazıyla kayıt işlemi yapılmıştır.

⁵³⁶ Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 23.

⁵³⁷ 28 Ocak 1914 (1 Ra 1332) tarihinde çıkan bir irade ile hastahaneinin inşasına ruhsat verilmiş olup, ruhsat verilen hastahaneinin kayıt işlemleri Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla uygun görülmüştür. BA, MV, 233-42, 1 Ra 1332 (28 Ocak 1914).

⁵³⁸ Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin*, s. 128.

⁵³⁹ İshak Dilmen, *1850-1950 Mardin'de Evangelist Çalışmaların Tarihi*,

⁵⁴⁰ *The Missionary Herald*, Vol. XCIX, No. XI, (November 1903), s. 494.

⁵⁴¹ *The Missionary Herald*, Vol. LXXXV, No. III, (March 1889), s. 96.

Mardin'e bağılı bazı dış istasyonlarda erkek ve kız çocukları için gündüz okulları kurulmuştur. Bunlar, Diyarbekir, Kuturbul, Karabas, Kabi, Killith, Nusaybin, Cizre, Azikh, İsfis, Middo, Basibrin, Midyat, Arnas, Zaz, Kerboran, Arbay, Salah, Bati, Erdi, Hasankeyf, Siirt, Derik, Viranşehir, Mardin, Mansuriye, Benabil, Kalit Mara, Golli, Sadiye, Cizre'nin Mansuriye ve Hassane idi. Bu bölgelerde,

Görevli papazların sayısı: 25

Vaizlerin (teologların) sayısı: 16

Kadın İncil okuyucuların sayısı: 22

Erkek İncil okuyucuların sayısı: 11

Gezici kitapçılarının sayısı: 3

Erkek ğretmenlerin sayısı: 45

Kadın ğretmenlerin sayısı: -

Anaokulu ğretmenlerinin sayısı: 14

Gezici personellerin sayısı: 10

Erkek misyonerlerin sayısı: 14

Kadın misyonerlerin sayısı: 16' idi⁵⁴².

Mardin istasyonu ve buraya bağılı olan dış istasyonlarda sürdürülmüş olan eğitim faaliyetleri neticesinde kurulan okullar ve buralarda eğitim gören öğrencilerin istatistiki durumu şöyledir:

Tablo 3.4

Yıllar	İlahiyat Okulları veya Kolejler	ğrenci Sayısı	Kız Ortaokul ve Liseleri	ğrenci Sayısı	Erkek Ortaokul ve Liseleri	ğrenci Sayısı	Karma Okullar	Erkek ğrenci Sayısı	Kız ğrenci Sayısı	Eğitim Alan Toplam ğrenci
1860	-	-	-	-	-	-	2	37	5	48
1865	-	-	-	-	-	-	3	37	13	53
1870	1	5	1	5	-	-	12	343	162	583
1875	1	6	1	17	-	-	17	235	104	503
1880	2	28	2	30	-	-	25	391	243	879
1885	2	25	-	-	-	-	28	433	231	844

⁵⁴² İşhak Dilmen, **1850-1950 Mardin'de Evangelist alışmaların Tarihi**,

1890	1	-	1	31	1	64	22	570	310	1211
1895	1	-	1	22	1	40	23	676	409	1386
1900	1	4	1	32	1	43	31	442	288	809
1905	1	183	1	43	1	53	28	579	360	1218
1910	1	237	1	36	1	80	25	566	587	1506
1914	3	276	1	108	1	60	21	487	405	1326

Kaynak: İdris Yücel, **Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, Erciyes Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2005, s. 159.

Tabloya göre, 1860 yılında ilk kez iki karma okulu açarak hizmete başlayan misyonerler, başarılı çalışmalarıyla on yıl içinde bu okullara olan rağbetin artmasını sağlayarak öğrenci sayısını sonraki yıllarda dalgalanmalar olsa da on katına kadar çıkarmayı başardılar. 1870 yılında ilahiyat ve kız okullarını açarak çalışmalarını sürdürmüş olup, sonraki yıllarda bu okulların sayısı ve öğrenci sayısında da artış gözlenmektedir. Özetle eğitim konusunda çalışmalarını sürekli tutarak, başarılı olmuşlardır.

Mr. Gates, 1889 yılında Mardin'den yazdığı bir yazısında, 1889 yılı için ilahiyat okulunda beş erkek öğrencinin mevcut olduğunu ve bunlardan birinin öğretmen olmak için kendi kendini eğittiğini belirtmektedir⁵⁴³.

1870-1915 yılları arasında Mardin ve bağlı dış istasyonlardaki okullar Mr. ve Mrs. Andrus, Mr. Gates, Miss Hetting, Miss Gref, Mr, Mrs. ve Miss Dewey, Miss Fenengs, Miss Larkin, Mr. ve Mrs. Emrich, Mr. Barstow ve Dr. Thom tarafından denetlenmiştir⁵⁴⁴.

Mardin istasyonu kurulup, merkezde yapılan düzenlemelerin ardından dış istasyon oluşturma faaliyetleri başlatılmıştır. Buna göre, Mardin istasyonuna bağlanan ilk dış istasyon Kulleth idi. Burası 1861 yılında Mardin'e bağlanmıştır. Bu tarihten sonra dış istasyon oluşturma faaliyetleri hız kazanmıştır. Mardin istasyonuna bağlı olarak çalışmalarda bulunmuş dış istasyonlar ve bunların kuruluş tarihleri şöyledir:

1850: Diyarbakır

1860: Mardin, Sert, Kutturbul, Hazro

1861: Kulleth, Karabas

1862: Hasankeyf

⁵⁴³ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV, No. IV, (April 1889), s. 152.

⁵⁴⁴ İshak Dilmen, **1850-1950 Mardin'de Evangelist Çalışmaların Tarihi**,

1863: Derike, Satıköy, Lice
1864: Kabeköy
1865: Görli
1867: Kalaat, Musul, Redvan
1868: Telkafe
1869: Midyat
1870: Benabul, Tel Jihan
1871: Kabe
1872: Manensyek
1875: Çaruk
1878: Aman, Bati, Refuri
1879: Kafene, Kerboran, Binkelf, Habrunaz, Bağdat
1880: Erdi, Elkas
1885: Azaklı
1894: Nusaybin
1902: Yenisehir
1907: Aillaze, Sadeya

Mardin istasyonuna bağlı olarak faaliyet göstermiş dış istasyonlardan bazıları daha önceden kurulmuş olup, sonraki bir tarihte Mardin'e bağlanmıştır. Örneğin, zaman zaman merkez istasyon olarak faaliyet göstermiş olan Diyarbakır istasyonu ve buraya bağlı olarak oluşturulmuş olan Derike, Karabas, Kabeköy, Sarıköy, Hazro, Lice ve Sert dış istasyonlarının kuruluş tarihleri daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Ancak, bu dış istasyonlar sonradan Mardin'e bağlanmışlardır. Bu dış istasyonların Mardin'e bağlandıkları tarihler ise şu şekildedir:

1862: Sert
1868: Diyarbakır, Derike, Kutturbul, Karabas, Kabeköy, Satıköy, Hazro, Lice⁵⁴⁵.

Mardin'e bağlı dış istasyonlardan Kulleth, Mardin'in kuzeydoğusunda bulunup, güzel bir vadiye yaslanmış 150 haneli bir kasaba idi. Mr. Williams'ın 20 yıldan daha uzun bir süre önce gelip çalıştığı ilk köylerden birisiydi. Sert'de ise kilise pastörsüz olmakla birlikte, Ermeniler, Ulusal Komite tarafından büyük destek görerek İstanbul'dan gelen yeni

---

⁵⁴⁵ Yücel, **Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, s. 154-156.

öğretmenlerin rehberliği altında yapılan eğitsel yönlendirmelerde büyük çabalar sarf ediyorlardı⁵⁴⁶.

Tablo 3.5

Mardin İstasyonu ve Bağlı Dış İstasyonlarda Faaliyet Göstermiş Amerikalı ve Yerli Çalışanlar

Yıllar	Misyonerler ve Yardımcıları								Toplam ABD'li ve Yerli Çalışan
	Amerikalılar			Yerli Çalışanlar					
	Misyonerler	Bayan Yardımcılar	Toplam	Paapz ya da Atanmış	Diğer Vaizler	Öğretmen	Diğer Yardımcılar	Toplam	
1860	1	-	1	-	2	-	1	3	4
1865	1	-	1	-	-	3	3	6	7
1870	3	5	8	6	4	12	6	28	36
1875	1+1	3	5	3	3	5	14	25	30
1880	2+1	5	8	4	9	23	15	51	59
1885	4+1	6	11	6	7	23	13	49	60
1890	4+1	7	12	5	11	26	9	51	63
1895	3+1	6	10	5	7	31	10	53	63
1900	2+1	5	8	3	9	39	11	55	70
1905	1+1	4	6	2	8	36	11	56	62
1910	2+1	7	10	4	12	35	11	42	52
1914	2+1	8	11	5	8	27	11	51	62

Kaynak: Yücel, Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, s. 157.

Tabloya göre, ilk Amerikalı misyonerler 1860 yılından itibaren Mardin'e gelmeye başlamıştır. Yerli çalışanlardan olabildiğince fazla, özellikle de öğretmenlik yapan yerli çalışanlardan faydalanmışlardır. Papaz ve vaizlerin sayısındaki artış düzenli olmasa da, daha çok insana hitap etmek istediklerine işaret ettiği gibi, kendilerini dinleyen kesimin de genişlediği söyleyebiliriz.

⁵⁴⁶ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXVIII, No. I, (January 1882), s. 31.

Mardin istasyon merkezi ve bağılı dış istasyonlarda yürütülen dini çalışmalar neticesinde kurulmuş olan ibadet yerleri, kiliseler ve bölgedeki protestan cemaatinin durumu şöyledir:

Tablo 3.6

Yıllar	İbadet Yeri Sayısı	Ortalama Pazar Cemaati	Kilise Sayısı	Kilise Üyesi Sayısı
1860	1	65	-	-
1861	1	50	-	-
1862	5	172	-	-
1863	3	120	-	-
1864	4	95	-	-
1865	4	95	-	-
1866	4	96	1	19
1867	6	211	3	57
1868	13	850	5	245
1869	12	943	5	240
1870	10	1077	5	265
1871	12	524	4	130
1872	13	512	4	118
1873	14	516	4	147
1874	10	522	4	147
1875	13	576	4	147
1876	12	652	5	151
1877	14	687	5	183
1878	17	1050	5	195
1879	18	1133	6	212
1880	20	1238	6	225
1881	24	1193	8	223
1882	22	951	6	233
1883	20	1111	7	252
1884	22	1164	7	287
1885	21	1285	7	291
1886	22	1164	8	326
1887	22	1187	8	314
1888	-	-	-	-
1889	21	1231	8	345

1890	22	1240	7	356
1891	21	1278	7	463
1892	20	1182	6	376
1893	21	1293	6	376
1894	18	1433	6	423
1895	16	1464	6	442
1896	19	1585	6	416
1897	18	1390	6	346
1898	20	1381	6	366
1899	20	1958	6	410
1900	21	2364	6	359
1901	20	2222	6	393
1902	19	2570	6	452
1903	18	2687	6	514
1904	18	2778	6	548
1905	16	2552	6	472
1906	15	2494	6	507
1907	-	-	-	-
1908	16	2328	6	511
1909	17	3185	7	593
1910	17	3185	7	593
1911	17	2905	7	598
1912	-	-	-	-
1913	17	3125	7	772
1914	16	2820	7	702

Kaynak: Yücel, **Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, s. 158.

Tabloya göre, ilk kilise 1866 yılında kurulmuş olup, bu dönemde kilise üye sayısı 19 idi. Sonraki yıllarda kilise ve üye sayısında düzenli bir artış gözlenmemekle birlikte, genel olarak bir artış olduğunu ifade edebiliriz. Kilise kurulmadan önce faaliyetlerini daha önce düzenlenen Pazar cemaatlerinde sürdürmekteydiler. Pazar cemaatinin ilk yılında üye sayısı 65 olup, sonraki yıllarda bu sayı 3.000'i geçmiştir. Bu artış misyoner çalışmalarının ne kadar etkin ve başarılı olduğunu gösterir.

Mardin istasyonuna bağlı Musul, Sert, Kutturbul, Derike, Karabas, Midyat ve Kulleth dış istasyonlarında birer kilise bulunmakta olup, buralar birinci derecede dinî faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdir. Karabas, Kabi, Kulat, Benabul, Manensyek, Nusaybin,

Görli ve Yenişehir dış istasyonları genellikle bir vaizin bulundurulduğu ve ibadet yerlerinde dinî çalışmaların sürdürüldüğü yerlerdir⁵⁴⁷.

Mr. Williams, 1864 yılında, kilisenin Mardin’de henüz organize olmadığını raporunda ifade etmiştir⁵⁴⁸. Mr. Williams, Ocak 1867 yılında Mardin’de kendisini destekleyen dokuz üyeli bir kilise organize etti. Ardından başarılı çalışmalarıyla kilise üye sayısını 25’e yükseltmiştir⁵⁴⁹. Mr. Williams, yılın 25 gününü Mardin’de geçirmekte olup, 1868’de Mardin’de bir kilisenin 90 üyesi olduğuna şahit olduğunu ifade ediyor⁵⁵⁰. 1893 yılında düzenlenen Mezopotamya Birliği toplantısı sırasında, Mardin’de ilk evangelist kilisenin kuruluşunun 25. yıldönümü kutlandı. Buna göre, Mardin’de ilk Evangelist Kilisesi 1868’de kurulmuştur diyebiliriz. Mardin’deki bu kutlamadan dolayı Harput’dan Dr. H.N. Barnum ve İstanbul’dan Aziz H.S. Barnum tarafından kutlama mektupları gönderilmiştir⁵⁵¹. Aziz W.C. Dewey 1889 tarihli bir yazısında, Mardin’de 449 üyesi olan sekiz kilisenin mevcut olduğunu ve bunların üç tanesinin de son 10 yıl içinde organize edildiğini belirtmektedir⁵⁵².

1879-1915 yılları arasında Mardin Evangelist bölgesinde kiliselerin birleştiği bir organizasyon düzenlendi. Sekiz kilise bunu uygun görüp, papazlarını ve delegelerini gönderdiler. O zamanlar Musul Kilisesi de bu kiliselerden biriydi. Kilisenin **birinci birlik toplantısı** 23 Ekim 1879’da Mardin’de düzenlenerek, dört papaz, sekiz vaiz ve altı öğretmen katıldı. Mr. Andrus başkan olarak görevlendirildi, Musul Kilisesinden Jirjis konuşmacıydı. Toplantıda aşağıdaki maddeler görüşüldü.

1. Öncelikle kiliselerin tüm mektupları okunacaktı.
2. Özel bir komite tüm gelecek toplantıları düzenlemek için görevlendirildi.
3. Özel bir komite, Dr. Thom’u Mardin’de bir Amerikan hastahanesi planlaması için toplantı başkanının altında görevlendirdi.

Kiliseler birliği’nin **ikinci toplantısı** Kutturbul’da yapıldı. beş papaz, bir papaz yardımcısı, iki öğretmen ve dört brethren⁵⁵³’den oluşan 12 delegeden ibaretti. Ayrıca, misyonerlerden Mr. Andrus ve Mr. Gate de mevcuttu. Mr. Andrus başkandı ve Mardin’den

⁵⁴⁷ Yücel, **Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, s. 158.

⁵⁴⁸ **The Missionary Herald**, Vol. LX, No. I, (January 1864), s. 177.

⁵⁴⁹ **The Missionary Herald**, Vol. LXIX, No. X, (October 1875), s. 122.

⁵⁵⁰ **The Missionary Herald**, Vol. LXIV, No. I, (May 1868), s. 152.

⁵⁵¹ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXIX, No. III, (March 1893), s. 112.

⁵⁵² **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV, No. III, (March 1889), s. 94.

⁵⁵³ Erkeklerin oluşturduğu bir dini grubun üyeleri.

Antune Ablahad sekreterdi. sekiz görüşme yapıldı ve raporlar farklı komiteler tarafından verildi. Toplantıda Board misyonunun kiliselerden beklentileri ve kiliselerin destekleri görüşüldü.

Kiliseler birliğinin **üçüncü toplantısı** Midyat'da 2 Nisan 1885 tarihinde yapıldı. 10 yerli delege ve 4 misyoner (Mr. Andrus, Mr. Dewey, Mr. Ainsley ve Mr. Gates) katıldı. Mr. Dewey, toplantının başkanı olarak seçildi ve öğretmen Antune da sekreterdi. Toplantıların ikisinin günlüğü tutuldu. Her kilisenin delegasyonu sözlü ya da yazılı olarak bir rapor verdi. Birkaç ekstra delege onursal üye olarak kabul edilmişti.

Kiliseler birliğinin **dördüncü toplantısı** 15 Nisan 1886'da Derik'de yapıldı. 14 yerli delege ve iki misyoner (Mr. Andrus ve Mr. Ainsley) katıldı. Başkan Mr. Andrus ve sekreter Bishara Melkis idi. Toplantıda aşağıdaki maddeler görüşülmüştü.

1. Kilise hazırlık yapmaksızın papazların maaşlarının yarısını bile ödeyemez.
2. Delegeler lise komitelerine katılmak için görevlendirilebilirdi.
3. Papaz Jurjus birliğin hazinedarı olarak görevlendirildi.
4. Kilise raporları okudu.
5. İşbirliği komitesi görevlendirildi.
6. Dua etme toplantıları düzenlenecekti.

Kiliseler birliğinin sonraki sekiz toplantısı farklı yerel kiliselerde yapıldı⁵⁵⁴. 2 Nisan 1885 yılında Midyat'da yapılan kiliseler birliğinin üçüncü toplantısı sonucunda hazırlanan rapora göre, Mardin'in yedi kilise ile bağlantısı vardı⁵⁵⁵.

Mardin'de Pazar okulları kurulmuş olup, 1898 yılında Dr. Thom bu okulların idarecisi oldu. Dr. Thom öğretmenler için dua etme toplantıları düzenlemeye başladıktan kısa bir süre sonra öğrenciler de bu toplantılara katılmaya başlar. Kısa bir süre sonra okuldaki öğrenci sayısı 390 olmuştur. Yoğun ilgiden dolayı Harput ve Diyarbakir'de çalışan İngiliz Evangelist Mr. Millard'a davet çağrısı gönderildi ve o da yardım etmek için Mr. Brown'un eşliğinde 3 Martta buraya geldi⁵⁵⁶. Mrs. Thom 28 Mart tarihinde Mardin'den yazdığı bir yazısında, geçen hafta Pazar günü düzenlenen pazar okulunda

⁵⁵⁴ İshak Dilmen, **1850-1950 Mardin'de Evangelist Çalışmaların Tarihi**,

⁵⁵⁵ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXI, No. VIII, (August 1885), s. 316.

⁵⁵⁶ **The Missionary Herald**, Vol. XCIV, No. VII, (July 1898), s. 276.

600'den fazla öğrencinin mevcut olduğunu ve bunların yarısının bizden, diğerlerinin ise çoğunun Süryaniler olduğunu ifade etmiştir⁵⁵⁷.

4.3. Azınlık Okulları ve Nüfusu

Azınlık okulları, Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıkların kendi cemaatlerine bağlı olarak kurdukları okullardır. Bu okulların ilki, 1454 yılında açılan, Fener Rum okulu olup, bundan sonra Osmanlının birçok bölgesinde bu okullar açılmaya başlamıştır. Azınlık okullarının hızla çoğalmaları üzerine, zararlı çalışmalar içerisinde bulunmalarını engellemek için 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, devlete bu okullara denetim ve müdahale etme yetkisi vermiştir.

Genel olarak azınlık okullarının amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz⁵⁵⁸:

- Hıristiyanlık inancını yaymak.
- Kendi toplumlarını organize edecek olan, siyasi liderler yetiştirmek.
- Yetiştirdikleri elit bir grupta, devletin politikalarını kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek.
- Kendilerini destekleyen yabancı devletlerin, Osmanlı üzerindeki emellerinin takipçisi olmak idi.

1890'larda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde sadece Amerikalılara ait 460'ın üzerinde okul vardı. Azınlık ve yabancı okullarının çoğu ruhsatsız olduğu için kesin sayıları bilinmemektedir. Bu okulların Osmanlı eğitimine katkıları yok değildi, Batı'ya açılan önemli kapılardan biriydi ve rekabetçi bir ortam yaratıyordu. Müslüman ahali de daha iyi bir eğitim için çocuklarını buralara göndermekten geri durmuyordu.

Azınlık ve yabancı okulların denetimi ve faaliyetleri konusunda neredeyse aciz durumda olan devlet, yayılmalarını önlemek ya da en azından eğitim ve öğretimlerini denetleyebilmek amacıyla 1886'da "Milel-i Gayr-i Müslime ve Ecnebi Okulları Müfettişliği" [Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Müfettişliği]'ni kurdu⁵⁵⁹.

⁵⁵⁷ *The Missionary Herald*, Vol. CII, No. VI, (June 1906), s. 286.

⁵⁵⁸ Küçüköğlü, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, 101,102.

⁵⁵⁹ Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, s. 86,87.

4.4. Mardin Protestan Mektebi

Amerikan idaresinde olup, iptidai derecesinde olan mektep, 1863-1864 yılları arasında açılmış ve mesul müdür Cercis Efendi adına 20 Ağustos 1893 (8 Ağustos 1309)⁵⁶⁰ tarihinde ruhsat verilmiştir⁵⁶¹.

Maarif Salnamelerine göre, rüştiye derecesinde olan mektep, 1898'de 60 kız, 1899'da 55 erkek ve 1901'de 51 erkek öğrenciye sahipti⁵⁶². 1901 ve 1903 yıllarında mesul müdürü Meşri(مشرى) Efendi olup, idadi derecesinde olan Protestan mektebi 1870 yılında açılmış olup, 28 Mart 1893 (16 Mart 1309) tarihinde ruhsat verilmiştir. Bu mektep, 1899 ve 1901 yıllarında 42 erkek öğrenciye sahipti⁵⁶³.

Mardin ve Sayda'daki Protestan mektepleri adına gelen kitaplar ve diğer eğitim malzemesi gümrük vergisinden muaf tutulmuştu⁵⁶⁴. Gümrük vergisi muafiyetine rağmen, 1862 yılında Mr. Williams'ın yazdığı rapora göre, Musul'da satılan kitapların değeri 700 kuruş (31 dolar) iken, Mardin'deki değeri 1.200 kuruş idi⁵⁶⁵. Aziz W.C. Dewey bir yazısında, burada hiç kitapçı olmadığı ve neredeyse tüm kitapların misyonerler ve seyyar satıcılar yoluyla dağıtıldığını vurgulamıştı⁵⁶⁶. 6 Haziran 1877'de Mardin'den yazan Mr. Andrus, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisinin Mardin'de de hissedildiğini belirtip, kitap satışlarında ciddi bir azalma olduğunu ifade etmiştir⁵⁶⁷.

Mardin'de Protestan cemaatine ait iptidai mektebi de mevcut olup, teftiş amacıyla Mardin'de bulunan vilayet maarif muhasebe memuru tarafından bu mektepte okutulan ders kitaplarından “el-ceviyyet’ül-vafıyye fi ilm’ül-coğrafya” adlı ders kitabının Suriye Vilayeti maarif meclisinin ruhsatıyla basıldığı ibaresi yazılı olmasına rağmen on sekizinci sayfasının on beşinci satırı ve on dokuzuncu sayfasının beşinci ve dokuzuncu satırlarında sınırları çizilmiş bir Ermenistan haritasını içerdiği tespit edilmişti. Bunun üzerine kitabın toplatırıldığı vali Mehmet Nazım Efendi tarafından Maarif Nezaretine bildirildi. Nezaretten 20 Ağustos 1904 (8 C 1322) tarihinde gelen cevapta, adı geçen kitabın yasak kitaplar

⁵⁶⁰ h. 1316 tarihli Maârif Salnâmesine göre, ruhsat alma tarihi 18 Ağustos 1309 olarak kayıtlıdır, s. 1053.

⁵⁶¹ **Maârif Salnâmesi**, h. 1316, s. 1052; h. 1317, s. 1202; h. 1319, s. 612; h. 1321, s. 507.

⁵⁶² **Maârif Salnâmesi**, h. 1316, s. 1053; h. 1317, s. 1203, h. 1319, s. 613.

⁵⁶³ **Maârif Salnâmesi**, h. 1317, s. 1203; h. 1319, s. 613; h. 1321, s. 507.

⁵⁶⁴ BA, BEO, 3330-249702, 9 Ca 1326 (9 Haziran 1908), Sadaret dairesinden 9 Haziran 1908 tarihinde Rûsumat-ı Emanet-i Celileye yazılan bir tezkire ile gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır.

⁵⁶⁵ **The Missionary Herald**, Vol. LIX, No. IV, (April 1863), s. 147.

⁵⁶⁶ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXV. No. III, (March 1889), s. 94.

⁵⁶⁷ **The Missionary Herald**, Vol. LXXIII. No. IX, (September 1877), s. 281.

listesinde olduğu bildirilip, bu tür kitapların okullarda tedrisine izin verilmemesi bildirilmiştir⁵⁶⁸.

Vilayet salnamelerine göre, Mardin’de yedi Hıristiyan mektebi; Nusaybin’de bir Hıristiyan mektebi; Cizre’de bir Süryani mektebi; Midyat’da dört Hıristiyan mektebi; Savur’da bir Hıristiyan mektebi mevcuttu⁵⁶⁹.

Tablo 3.7

Amerikan Himayesinde Bulunan Protestan Mekteplerinin Dereceleri, Buldukları Yerler ve Talebe Durumu

Vilayet	Sancak	Kaza	Köy	Derece	Devam Eden Talebe	İslam Talebesi
Diyarbakir	Mardin	Mardin	Kulli	Erkek İptidai	Ermeni, Katolik, Protestan, Süryani	Yoktur
		Midyat	-----	Karma İptidai		
		Midyat	-----	Karma İptidai		
		Midyat	Hasankeyf	Karma İptidai		
		Kerşeran	-----	Erkek İptidai		
		Savur	Kalet	Erkek İptidai		
		Cizre	Hezak	Erkek İptidai		
		Cizre	Hezak	Kız İptidai		

Kaynak: Yıldız, *Diyarbakir Vilayeti’nde Eğitim*, s. 227.

Tablo 7’de görüldüğü gibi, Mardin’de Amerikan himayesinde bulunan Protestan mektepleri karma, erkek ve kız iptidai derecesinde olup, Müslüman talebe mevcut değildi.

Mr. Andrus’un 2 Haziran 1876’da yazdığı bir yazısında, Midyat’da yaşayan bir grup genç erkeğin eğitim almak için birkaç yıllığına bir oda kiralayıp, burayı okula çevirdiklerini ve birkaç hafta önce öğrenci sayısınının 34’ü bulunduğunu belirterek, bu gençlerin Mardin’deki ilahiyat okuluna gitmek için söz verdiklerini ifade etmiştir⁵⁷⁰. Yine Midyat’da bir ortaokul açılmış olup, okul öğrencilerinden öğrendikleri dini eğitim bilgilerini öğretme konusunda en çok söz verenleri Mardin’e getirdiler. Bu okul başlangıçta yedi öğrenciye sahipti⁵⁷¹.

⁵⁶⁸ Maarif Nezaretinden Diyarbakir Vilayetine gönderilen 20 Ağustos 1904 ve 11 Ağustos 1904 tarihli şukkalar, BA, MF. MKT, 798-2, 8 C 1322 (20 Ağustos 1904); BA, MF. MKT, 796-47, 29 Ca 1322 (11 Ağustos 1904).

⁵⁶⁹ DVS, h. 1318, s. 206, 207, 209; h. 1319, s. 51-53; h. 1321, s. 206, 207, 209; h. 1323, s. 206, 207, 209.

⁵⁷⁰ *The Missionary Herald*, Vol. LXXII, No. IX, (September 1876), s. 293.

⁵⁷¹ *The Missionary Herald*, Vol. LXXIV, No. XI, (November 1876), s. 394.

19. yüzyılda Mardin’de yaşayan azınlık nüfusunun durumuna gelince, yüzyılın başlarında Mardin’in Süryani nüfusu yaklaşık olarak iki bin olup, bu kitle Süryani Ortodoks Patrikliğinin idaresindeydi. Ancak, Mardin o dönemde 55.000 Yakubî Hıristiyanın yaşadığı bir bölgenin çekirdeği konumundaydı. Onlardan Süryani lehçesinde Falehî (köylülere atfen, yani fellah) ya da (dağ dilinde) Turanî diye bahsedilirdi⁵⁷².

Aziz W.C. Dewey bir yazısında, Mardin’de Türkler, Araplar, Kürtler, Süryaniler, Ermeniler, Keldaniler ve Yahudi milletlerinin yaşadığını ifade etmişti. Bölge dini açıdan da çeşitliliğe sahip olup, üç mezhep türünden Müslümanlar, Yahudilik, Yezidiler veya şeytana tapanlar, Yakubi Süryani, Nasturi ve Ermeni Protestanlığı içeren ve ayrıca Latinler, Papalık Süryanileri, Papalık Nasturileri ve Papalık Ermenilerinin oluşturduğu Katolikliği içeren Hıristiyanlık dinleri vardı. Misyonerler şehirde genellikle Arapçayı kullanmışlardır. Ancak, şehirde gezerken yanlarında tercüman da bulundurlardı. Dil konusunda yerli yardımcılarının bazıları oldukça profesyoneldi. Örneğin, Pastör Hanoosh 3-4 dilde vaaz verebiliyordu⁵⁷³. Genel olarak Amerikalı misyonerler birden çok dil bilirlerdi. Örneğin, Doğu Türkiye Misyonunda bir misyoner olan Aziz Kavme Ablahadian; Türkçe, İngilizce, Arapça, Kürtçe ve Ermenice konuşabiliyordu⁵⁷⁴. Şehrin konuşma dili çoğunlukla Arapça olmakla birlikte Kürtçe de önemli oranda konuşulmakta olup, hükümet ile olan resmi yazışmalarda ise Türkçe kullanılıyordu⁵⁷⁵.

İngiliz seyyah Buchkingham, Mardin şehrinin nüfusunu 1820’li yılların ortalarına doğru yaklaşık olarak 20.000 civarında olduğunu yazmaktadır. Nüfusun yaklaşık olarak 2/3’ünü Müslümanlar, geriye kalan kısmı ise gayrimüslimler oluşturuyordu. Mardin şehrinde yaşamakta olan Gayrimüslim nüfusun 2.000’i Süryani, 500’ü Ermeni, 1.000’i Katolik Ermeni, 300 hane Keldanî ve Nasturî, 400 hane Yahudiden oluşmaktaydı.

1837 tarihli bir fermanla Mardin’de yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın nüfusuyla ilgili bilgi istenmesi üzerine, yazılan cevapta, Mardin’de 1.326 Müslüman hanesi ve 1.327 gayrimüslim hanesi olduğu bildirilmiştir. Buna göre Buchkingham’dan yaklaşık on yıl sonra yani, 1837 tarihinde şehrin Müslüman nüfusu oranında azalma olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, iki kesim arasındaki sayı farkının sadece bir hane olması oldukça dikkat çekicidir. Buchkingham’ın bahsettiği şehirdeki 2/3’lük Müslüman

⁵⁷² Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi*, s. 209.

⁵⁷³ *The Missionary Herald*, Vol. LXXXV, No. III, (March 1889), s. 97.

⁵⁷⁴ *The Missionary Herald*, Vol. XCVI, No. V, (Mayıs 1900), s. 177.

⁵⁷⁵ *The Missionary Herald*, Vol. LXIX, No. X, (October 1875), s. 122.

nüfus oranı bu tarihte ½'ye gerilemiştir. Buchkingham, Mardin şehrinde yaşayan en kalabalık gayrimüslim azınlık olarak Süryanilerden bahsetmektedir. Bunların sayısı 2.000 olarak verilmiştir. Süryanilerden sonra ikinci bir gayrimüslim grup olarak Ermenilerin nüfusları hakkında bilgi vermiştir. İstanbul'un fethinden sonra diğer gayrimüslim cemaatler olan Ortodoks ve Museviler gibi Ermeniler de Osmanlı tarafından bağımsız bir cemaat olarak kabul edilmiş ve bir takım hak ve imtiyazlar tanınmıştı. Mardin'de sadece beş yüz Ermeni (Gregoryan) yaşamaktaydı ve bin kişilik ikinci bir Ermeni kesimi de Katolik Ermeni olarak yaşamlarını sürdürmekteydi⁵⁷⁶.

Bazı seyyahlara göre, 19. yüzyılın ilk yarısında Mardin'in demografik yapısı şöyledir:

Tablo 3.8

Seyyah ve Tarih	Toplam Nüfus	Nüfusun Cemaatlere Dağılımı
G.A. Oliver 18. yüzyılın sonu	12. 000	5.000 ile 6.000 Arap veya Türk, 3.000 Kürt, 1.500 Ermeni Yakubi ve bir o kadar da Nasturi % 25 Hıristiyan
A. Dubre 1807	27. 240	20.000 Müslüman, 3.200 Yakubi, 2.000 Ermeni Katolik, 400 Keldani, 800 Yahudi, 800 Şemsi, 40 Ermeni Ortodoks
Mc.D. Kinneir 1816	11. 000	1.500'ü Ermeni
J.S. Buckingham 1827	20. 000	2/3'ü Müslüman
H. Southgate 1837	3. 000 aile	500'ü Ermeni Katolik, 400'ü Yakubi, 250'si Süryani Katolik, 100'ü Keldani, 10'u Yahudi geri kalanlar Müslüman

Kaynak: Özcoşar, **19. Yüzyılda Mardin Süryanileri**, s. 125.

Tablodaki verilere göre, şehrin nüfusunun yarısından çoğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı. Azınlık gruplarından Ermeni Katolik ve Yakubiler çoğunluğu oluşturanlardı. Günümüzde ise şehrin gayrimüslim nüfusunun büyük bir kısmını Süryaniler oluşturmaktadır.

Vital Cuinet'e göre, 1891'de Mardin Kazasının ve kaza merkezinin demografik yapısı şöyledir:

⁵⁷⁶ Metin Akis, "İngiliz Buckingham'ın Seyahatnamesine Göre Yüzyılın Başlarında Mardin'de Sosyal ve Ekonomik Hayat", **Makalelerle Mardin**, c. 1, İstanbul 2007, s. 434-441.

Tablo 3.9

	Kaza Merkezi	Mardin Kazası
Müslüman	15.700	40.400
Yezidi Kızılbaz	0	300
Çingeneler	0	300
Ermeni Gregoryen	4.330	4.330
Ermeni Katolik	1.200	1.200
Ermeni Protestan	1.700	1.700
Rum Ortodoks	0	1.000
Rum Katolik	0	130
Keldani Katolik	580	3.080
Süryani Katolik	90	790
Süryani Yakubi	810	3.454
İtalyan Kapuçinler	4	4
Fransız Fransisler	6	6
Yahudiler	580	580
Toplam	25.000	57.274

Kaynak: Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 130.

Tabloya göre, Ermeni Gregoryen nüfusu en yüksek azınlık nüfusu olarak belirtiliyorsa da şehrin nüfusuna dair istatistiki bilgiler veren diğer tabloların hiçbirinde Ermeni Gregoryenlerden bahsedilmemektedir. Nitekim Mardin’de Ermeni Gregoryenler, Ermeni Katoliklerle yaptıkları mücadeleyi kaybederek büyük bir kısmı Katolikleşip, kalan kısmı da göç etmiştir⁵⁷⁷.

1912 yılına ait nüfus sayımına göre, Mardin’in demografik yapısı şöyledir:

Tablo 3.10

Din	Aile Sayısı	Kişilerin Sayısı
Protestan	102	779
Rumlar	3	12
Keldaniler	118	904
Süryani Yakubiler	948	4874
Süryani Katolikler	390	2548
Ermeni Katolikler	894	5879

⁵⁷⁷ Özcoşar, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 130.

Müslümanlar	2780	18663
--------------------	------	-------

Kaynak: İshak Dilmen, 1850-1950 Mardin’de Evangelist Çalışmaların Tarihi,

1862 yılında Mardin’deki Protestanların sayısı 65 erkek ve 47 kadın olarak rapor edilmişken⁵⁷⁸, yukarıdaki tabloya göre, Protestan nüfusunun oldukça artmış olduğunu söyleyebiliriz.

Vilayet salnamelerine göre, Mardin sancak merkezinde ikamet eden Müslim ve gayrimüslim nüfusun istatistiki durumu şöyledir:

Tablo 3.11

Tarih	Hane ve Mahalle		Erkek Nüfus		Toplam
	Mahalle	Hane	Müslim	Gayrimüslim	
1871	14	1.929	3.655	1.643	5.298
1874	-	-	4.219	3.720	7.939
1877	-	-	4.219	3.720	7.939
1882	13	2.291	4.003	3.734	7.737
1883	-	2.291	-	-	7.737
1884	-	2.291	-	-	7.737
1890	-	2.291	-	-	7.737

Kaynak: DVS, h. 1288, s. 212; h. 1291, s. 152; h. 1294, s. 149; h. 1300, s. 104; h. 1301, s. 97; h. 1302, s. 104; h. 1308, s. 111.

Tablo 11’e göre, Müslüman erkek nüfusunun 1871’den sonra artış hızı oldukça yavaş iken, gayrimüslim nüfusun bu tarihten üç sene sonra iki katına çıktığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında askere alınan Müslüman erkeklerden dolayı 1882 yılı erkek nüfusu oranında bir azalma görülmektedir.

4.5. Yabancı Devlet Okulları

Yabancı okullar, yabancı devletlerin himayesinde, misyonerler tarafından açılıp, faaliyetlerini sürdüren okullardır. Osmanlı Devleti’nde okul açan yabancı devletler, Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya, Rusya, Bulgaristan ve İran’dır. İlk yabancı okul, Amerikan misyonerlerince 1824 yılında Beyrut’da açılmıştır. Bu tarihten sonra,

⁵⁷⁸ The Missionary Herald, Vol. LVIII, No. VII, (July 1862), s. 218.

yabancı devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin birçok bölgelerinde okul açma yarışı başlatılmıştır⁵⁷⁹.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden önce ülkedeki yabancı okullar ve yaklaşık öğrenci sayıları şu şekildeydi:

Tablo 3.12

Ülke	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Fransa	530	54. 000
Amerika	273	18. 000
İngiltere	126	10. 000
Rusya	105	12.000
İtalya	67	5. 000
Almanya	23	3. 000
Toplam	1. 124	102. 000

Kaynak: Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 527.

Tablo 12'ye göre, Osmanlı coğrafyasında en çok yabancı okul açan devlet Fransa olup, 54.000 öğrenciye sahip idi. Ayrıca, 1901-1905 yılları arasında Mardin'de iki yabancı okul mevcut idi⁵⁸⁰.

4.5.1. Amerikan Okulları

1880'lerden itibaren insanlar, okullarda daha gelişmiş bir eğitim istedikleri için, yerli halk adeta "sipariş üzerine" okul istiyordu. Örneğin Mardin'in yerli Protestan ahalisi, ABCFM'e verdikleri dilekçelerinde, açılmasını istedikleri okulda aşağıdaki özelliklerin bulunmasını istiyorlardı⁵⁸¹:

- Eğitim düzeyi mevcut ortaokullardan yüksek olmalı.
- Türkçe, Arapça, Kürtçe, Süryanice ve İngilizce okutulmalı.
- Arapça öğretimine özellikle önem verilmeli.
- Aritmetik, cebir, geometri, felsefe, fizyoloji, muhasebe gibi dersler mutlaka okutulmalı.

⁵⁷⁹ Küçükkoğlu, *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*, 102.

⁵⁸⁰ DVS, h. 1319, s. 51; h. 1321, s. 206; h. 1323, s. 206.

⁵⁸¹ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 120.

4.5.1.1. Amerikan Erkek Okulu

Okul 1863-1864 yılları arasında Mardin'in Meşkinan (Mişkin) Mahallesinde kurulmuş olup, 1903'de 37 öğrenciye sahipti. Pernot, Amerikan misyonunun Mardin'deki bu okulunda 1912 yılında 21'i yatılı, toplam 45 öğrencisi olduğunu ifade etmiştir⁵⁸².

Okulun ruhsat alma tarihi 28 Mart 1894 (16 Mart 1310) idi. Lise düzeyinde olan mektep, ilk etapta 20 öğrenci ile izinsiz olarak küçük bir mekanda öğrenime başladı⁵⁸³. 1887-1888 yılında mektebin 48 öğrencisinden 37'si Protestan Ermeni, beşi Yakubî, biri Gregoryen Ermeni ve beşi Katolik idi. Bununla birlikte 19. yüzyılda Müslüman çocuklarının Amerikan okullarında okuması son derece istisnai bir durumdu. Müslüman çocuklarının Amerikan okullarına rağbet etmeye başlaması İkinci Meşrutiyet'ten sonra, daha geniş anlamdaysa Cumhuriyet döneminde olmuştur⁵⁸⁴.

Okulun kurucusu olup, 24 yaşında Türkiye'ye gelen Dr. Caleb Frank Gates, yirmi yıl Mardin'de misyonerlik yapmıştır. Gates, "kimse dilini öğrenmeden o ülkede yaşamamalı" diyerek Türkçe'yi de Mardin'de öğrenmiştir⁵⁸⁵.

4.5.1.2. Amerikan Kız Okulu

Mardin merkezindeki Mişken (Mişkin) Mahallesinde Amerikalılara mahsus dairede 1864-1865 yılları arasında açılmıştır. 1883'de İstanbul'dan Aziz George Wood'un yazdığı bir yazıda, kızlar okulunda öğrenci sayısının 30 olduğunu ve bu sayının gittikçe arttığını ifade etmekteydi⁵⁸⁶. Okul, 28 Mart 1894 (16 Mart 1310) tarihinde ruhsat almış olup, okulun eğitim dili Arapça idi⁵⁸⁷. Aynı tarihte 40 öğrencisi olan Amerikan kız okulunun öğrencileri; Süryani, Protestan veya Katoliklerden oluşmakta idi. 1896 yılında okul, mevcut şartlardan dolayı üç mezun verebilmişti⁵⁸⁸. Pernot, 1912 yılında Mardin Amerikan kız okulunda 50 öğrencinin öğrenim gördüğünü ifade etmiştir⁵⁸⁹.

⁵⁸² Adnan Şişman, **20. yy. Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 72.

⁵⁸³ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 295.

⁵⁸⁴ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 134.

⁵⁸⁵ Açıkses, **Harput'taki Misyonerlik Faaliyetler**, s. 159.

⁵⁸⁶ **The Missionary Herald**, Vol. LXXIX, No. X, (October 1883), s. 390.

⁵⁸⁷ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 295.

⁵⁸⁸ **The Missionary Herald**, Vol. XCII, No. XI, (November 1896), s. 488.

⁵⁸⁹ Şişman, **Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, s. 72.

Okulun açılış tarihi 1864-65 olarak belirtilse de, 24 Eylül 1868'de Mr. Williams'dan gelen mektupta, misyon çalışmalarına yardım etmesi için Mardin'de bir kız okulunun tamamlandığı belirtiliyordu. Okul kurma aşamasında Diyarbakir Protestan Cemaatinin en zengini ve Diyarbakir Kilisesi'nin üyesi olan Khowaja Jacob, misyonerlere okulu Diyarbakir'de açmak isterlerse, onlara kendi evini verip, kendinin de küçük bir evde oturabileceği teklifinde bulunmuştu. Ancak, misyonerle okulu Mardin'de açmaya karar vermişlerdi⁵⁹⁰. Alan ise, okulun kuruluş tarihinin Osmanlı arşiv vesikalarının bir kısmında 1863, bir kısmında da 1869 olarak kayıtlı olduğunu vurgulamaktadır⁵⁹¹. Buna göre okulun kuruluş tarihine dair kesin bir tarih vermemiz mümkün değil.

Amerikan Kız Okulu 1863 yılında eğitime açıldığını varsaysak bile, mektebin binası 1874 yılında inşa edilmiştir. Bu dönemde okulun müdiresi Mrs. Dodi idi. Mardin'de açılan kız mektebi de, Merzifon, Antep, Maraş, Bitlis, Erzincan ve Harput'ta olduğu gibi yatılı olup, mektebin eğitim süresi üç yıldır⁵⁹².

Olive Parmelee (sonradan Alpeus N. Andrus'un eşi) tarafından açılan okulun eğitim müfredatı büyük ölçüde standart bir listeden oluşuyordu: Cebir, astronomi, botanik, antik tarih, müzik, fiziki coğrafya, fizik, pedagoji, ev işleri ve çocuk bakımı. İngilizce gibi Türkçe de yabancı bir dil olarak öğretilmek zorundaydı. Dört yıllık müfredatın tamamı boyunca her gün yarım saat kutsal kitaba ayrılıyordu. Günlük jimnastik antrenmanları yapılıyor, haftada iki gün basketbol oynanıyordu⁵⁹³.

Mardin istasyon ve bütçe raporlarından takip edilebildiği kadarıyla, okulun ismi 1885 yılına kadar Mardin Kadınlar Eğitim Okulu (Women's Training School), 1886'dan itibaren Mardin Kızlar Eğitim Okulu (Mardin Girls Training School), 1888 yılından itibaren de Mardin Kızlar Yüksek Okulu (Girls' High School) olarak verilmiştir. Amerikan Board belgelerinde son olarak Mardin Protestan Kızlar Yüksek Okulu olarak geçen bu

---

⁵⁹⁰ **The Missionary Herald**, Vol. LXV, No. I, (January 1869), s. 23.

⁵⁹¹ Gülbadi Alan, "Amerikan Board'ın Mardin'de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İstanbul 2006, s. 507.

⁵⁹² Timuçin Oktar, Hamdi Genç, "Osmanlı-ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağı'nda Faaliyet Gösteren ABD'ye Ait Eğitim ve Sağlık Kurumları", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İstanbul 2006, s. 498.

⁵⁹³ Stone, **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi**, s. 212, 213.

kurumun amacı, Mezopotamya bölgesinin kızlarının yüksek Hıristiyanlık eğitimi almalarını sağlamak olarak açıklanmıştır⁵⁹⁴.

Bazı yıllarda okulda eğitim gören gündüzlü, yatılı ve toplam öğrenci sayısı şöyledir:

Tablo 3.13

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Yatılı
1886-1887	15	14
1887-1888	26	-
1888-1889	35	18
1889-1890	35	19
1890-1891	31	17
1891-1892	24	-
1892-1893	25	-
1893-1894	25	22
1894-1895	47	-
1895-1896	-	-
1896-1897	24	18
1897-1898	2	23
1898-1899	38	29
1899-1900	25	10
1900-1011	32	17
1901-1902	38	18
1902-1903	39	21
1903-1904	48	26
1904-1905	45	-
1905-1906	40	20
1906-1907	35	-
1907-1908	44	-
1908-1909	-	-
1909-1910	Okul Kapalıdır	-
1910-1911	37	20
1911-1912	40	-
1912-1913	39	-
1913-1914	40	-

⁵⁹⁴ Alan, "Mardin Kız Okulu", s. 510.

Kaynak: Alan, “Mardin Kız Okulu”, s. 511.

Burada verilen rakamlar, okulda eğitim-öğretim döneminin başında müracaat eden ve yapılan sınavda başarılı olarak okula kabul edilen öğrenciler ile daha önceki yıllarda okula başlayan öğrencilerin sayısını içermektedir. Bazı yıllar sayılarda dalgalanmaların olmasının sebebi ilk dönem okula devam eden öğrencinin, ikinci dönem çeşitli nedenlerden dolayı okuldan ayrılması ya da yeni öğrencilerin okula kabul edilmesidir. Örneğin, 1904-1905 eğitim öğretim yılının ikinci döneminin başında öğrencilerden ikisi okuldan ayrılırken, 1907-1908 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminin başında Diyarbakır’dan okula yeni öğrenciler kabul edilmiştir⁵⁹⁵.

16 Eylül 1919 (16 Eylül 1335) tarihinde Fincancılar yokuşundaki Amerikan Bible House (İncil evi)’da oturan Amerikan misyoner yurt hey’eti hazinedarı William Pit tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Amerikan müessesatından olan Amerikan Kız Okuluna yapılacak bazı tamirat ve ilavelere izin verilmesi için birkaç kez Mardin Mutasarrıflığına başvurulmasına rağmen inşaata muhalefet edildiğinden, bu hususta mutasarrıflığa gerekli talimatın verilmesi rica edilmiştir. Bunun üzerine 21 Eylül 1919 (21 Eylül 1335) tarihinde Dahiliye Nazırı namına müsteşarın Diyarbekir’e gönderdiği cevapta, mutasarrıflığın bu inşaata muhalefet etme sebebinin araştırılması istenmiştir⁵⁹⁶.

Okulların yönetim kurullarında başlangıçta Amerikalı misyonerlerin ağırlığı olsa da zamanla bu yetki yerli unsurlara kaymıştır. 1880’lerde Mardin kız okulunun tüzüğüne göre, Mardin istasyonunca seçilecek üç Amerikalı misyoner okulu, fiilen yönetecektir. Yerli unsurlar yönetimi devr alıncaya kadar “Mezopotamya Protestan Birliği”nce seçilecek iki kişi yönetim kurulu nezdinde danışman üye olarak görev yapacaklardır⁵⁹⁷.

Erkek ve kız okullarının 1951-1955 arasında Mardin’in Meşkina Kapı semtinde büyük bir bahçe duvarı içerisinde birkaç binadan ibaret olduğu ve okul olarak kullanılmayıp Midyat ve çevresinden gelen Süryani çocuklara yurt ve Mardin’deki Türk-Amerikan Kütüphanesi’nin yöneticisi Kentucky’li White ailesinin ikametgâhı olarak kullanıldığı o tarihlerde Mardin’de tarih öğretmeni bulunan Nejat Göyünç tarafından ifade

⁵⁹⁵ Alan, “Mardin Kız Okulu”, s. 511.

⁵⁹⁶ Dahiliye Nezaretinden Diyarbekir Vilayetine gönderilen 21 Eylül 1919 tarihli şukka, BA, DH. İUM, 19/8-1/81, 25 Z 1337 (21 Eylül 1919).

⁵⁹⁷ Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika**, s. 129.

edilmiştir. O yıllarda Mardin’de şehir elektriği bir dizel motor vasıtasıyla temin edilir ve sık sık arıza dolayısıyla kesilirken Amerikalılara ait bu binaların elektriğinin kendi jeneratörleri tarafından sağlanması da Göyünç’ün hatıraları arasında yer almaktadır⁵⁹⁸.

Mardin’e bağlı dış istasyonlarda da kız okulları açılmıştır. Örneğin, Ocak 1882’de Mardin’den yazan Miss Clarissa H. Pratt, kızlar okulumuzdan birinin bu yıl dış istasyon Sert’de açıldığını belirtip, buradaki kadınlarla çeşitli toplantılar yapmaya başladığını ifade etmiştir⁵⁹⁹.

4.5.1.3. Mardin Amerikan İdadi Mektebi

Bu okul Mardin’in Mişken Mahallesi’nde, 1870 yılında inşa edilen bir misyoner ilahiyat mektebidir. Mektebin binası Amerikan mülkü olup, tasarrufu Mr. Ferid’e aittir. Amerika Sefareti’nin Sadarete gönderdiği 24 Mart 1891 tarihli tezkirede mekteple ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: “20 seneden beri iyi idare edilmekte olan ve bugün Mösyö Deveti’nin idaresinde bulunan mektep, mezhep ve milliyete bakılmaksızın herkes için açıktır. Eğitim öğretim ücretli olup, gündüzlü ve yatılı talebelerin tamamından yemek ve tedris ücreti aynı miktarda alınmıştır. Ücret ödemeye durumu müsait olmayan talebeler, sonradan ödeme yapmak üzere kendilerine bir senet verilirdi”⁶⁰⁰.

Maarif Salnamelerine göre, mektebin açılışı 1870 yılı olup, ruhsat alma tarihi ise 28 Mart 1893 (16 Mart 1309) idi. Mektebin 1898’de 40 erkek ve 25 kız, 1899, 1900, 42 erkek ve 23 kız ve 1901’de 42 erkek öğrencisi vardı⁶⁰¹.

Mardin’de açılan ilahiyat mektebi iki sınıflı olup, birinci sınıf beş, ikinci sınıf da dört öğrenciye sahipti. Öğrencilerin hepsi başarılı olup, kendilerini destekleyen kilisenin pastörüne, vaizine ve öğretmenlerine bağlıydılar. Ancak, öğrencilerden biri gözlerinden rahatsız olduğu için pek başarılı sayılmazdı. Ayrıca, ilahiyat okulunda hazırlık bölümü açılıp, küçük bir özel ders ödemesi yaparak, tüm cemaatlerden öğrenci kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, kadın ve kızlar için eğitim veren ilahiyat okulu da eşit öneme sahip olup, 1875’de 17 öğrenciye sahipti⁶⁰².

⁵⁹⁸ Şişman, *Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 72.

⁵⁹⁹ *The Missionary Herald*, Vol. LXXVIII, No. I, (January 1882), s. 32.

⁶⁰⁰ Yıldız, *Dişarbakir Vilayeti’nde Eğitim*, s. 298.

⁶⁰¹ *Maârif Salnâmesi*, h. 1316, s. 1053; h. 1317, s. 1203; h. 1318, s. 1341; h. 1319, s. 613; h. 1321, s. 507.

⁶⁰² *The Missionary Herald*, Vol. LXIX, No. X, (October 1875), s. 122.

İlahiyat öğrencileri Mardin'e yakın yerleri dolaşarak dini vaazlarda bulunurlardı. Örneğin, Mr. Andrus'un bir yazısında, 1884 yılında İlahiyat öğrencilerinden altı kişi çeşitli vaazlarda bulunmaları için Mardin'e yakın yerleri ziyaret etmeleri istenmiştir. Onlardan biri, yardımcısıyla 60 evi ziyaret etmiş olup, 40'dan fazla evden İncil'i okuyarak vaaz vermeleri için müsaade almışlardı. Öğrenciler tutmuş oldukları ilginç raporlarla geri dönmekteydiler⁶⁰³. Mardin ilahiyat okulu, özel olarak Arapça konuşulan bölgelere hizmet verecek elemanları yetiştirmekteydi⁶⁰⁴.

Mektep, Mr. Andrus (Andres)'un mutasarrıfı olduğu arsa üzerine inşa edilmiş olup, genişletilmesi için izin istenmiştir. Şura-yı Devlet'ten çıkan kararda, vergiye tâbi olmak şartıyla genişletme inşaatına izin verilebileceği bildirilmiştir⁶⁰⁵. Nihayetinde, Amerikan elçiliğince de, uygun görülen bu husus, 21 Eylül 1910 (16 N 1328) tarihli bir iradeyle tasdik edilmiştir⁶⁰⁶. Yine 24 Eylül 1910 (11 Eylül 1326) tarihinde çıkan Şura-yı Devlet kararıyla da vergiye tâbi tutulmak şartıyla izin verilmiştir⁶⁰⁷.

Amerikan idadi mektebi mezunu olup, devlete ait idadi mekteplerine başvurma girişiminde bulunan muallim adayları da olmuştur. Örneğin, Mardin Amerikan idadi mektebi mezunu Şemun b. Dimas, 4 Ağustos 1910 (22 Temmuz 1326) tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği bir yazıda, kendisinin sekiz seneden beri Mardin, Urfa ve Antep'in kazalarında yer alan özel okullarda Arapça dersi verdiğini belirterek, aynı sene usul-ı cedid ile açılacak on iki idadi mektebinden birine Arapça muallimi olarak tayin edilmek istediğini ifade etmiştir⁶⁰⁸.

---

⁶⁰³ **The Missionary Herald**, Vol. LXXX, No. VI, (June 1884), s. 234.

⁶⁰⁴ Açıkses, **Harput'taki Misyonerlik Faaliyetler**, s. 87.

⁶⁰⁵ BA, BEO, 3806-285436, 20 N 1328 (25 Eylül 1910).

⁶⁰⁶ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 299.

⁶⁰⁷ Sadrazam namına Adliye Nazırı Mehmet Efendi tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıyla mektebin tamir ve inşasına izin verilmiştir, BA. DH. İD, 117-5, 24 N 1328 (29 Eylül 1910).

⁶⁰⁸ Mardin Amerikan mektebi mezunu Şemun b. Dimas tarafından Maarif Nezaretine gönderilen 4 Ağustos 1910 tarihli tahrirat, BA, MF. MKT, 1157-89, 27 B 1328 (4 Ağustos 1910).

Tablo 3.14**1913-1914 (r. 1329-1330) Ders Yılında Mardin Amerikan İdadî Mektebine
Kaydedilen ve Mektebi Terk Eden Talebe Mevcudu**

Ders Yılı İçinde Kaydedilen Talebe											Ders Yılı İçinde Mektebi Terk Edenler										Toplam	
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler		Toplam	Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler			Toplam
L	N	L	N	L	N	L	N	L	N		L	N	L	N	L	N	L	N	L	N		
4	4	-	-	-	9	-	-	9	45	71	-	1	-	-	7	1	-	-	3	16	28	
Mektebi Terk Etme Sebepleri																						
Hastalık					Vefat					İhrac					Nakil					Diğer Sebepler		
-					-					-					-					28		

Kaynak: Yıldız, Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim, s. 300.

Tablo 14'e göre, 1913-1914 ders yılında mektebe kaydedilen talebe sayısı 71, mektebi terk eden ise 28'dir. Bu dönemde yeni kaydedilen talebelerden sekizi Müslüman, dokuzu Ermeni ve 54'ü diğer farklı milletlerden olup, bir kısmı yatılı [leyli] ve bir kısmı da gündüzlü [nehari] idi. Mektebi terk eden talebelerin tamamı nakil, hastalık, vefat, ihrac gibi nedenlerin dışındaki diğer sebeplerden dolayı ayrılmıştır. Mektebe kaydedilen öğrencilerin neredeyse yarısı çeşitli nedenlerden dolayı okuldan ayrılmıştır.

Tablo 3.15**Mardin Amerikan İdadî Mektebi 1913-1914(r. 1329-1330) Ders Yılı İmtihan Öncesi
Talebe Mevcudu**

Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler		Toplam	1328-29 senesinde mevcut talebe	Her iki senenin farkı				
Leyli	Nehari	Leyli	Nehari	Leyli	Nehari	Leyli	Nehari	Leyli	Nehari							
Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz							
3	-	2	1	-	-	-	-	-	-	9	10	33	11	74	47	27
Talebelerin Sınıflara Taksimi																

İptidai Sınıflar						Toplam	Tali Sınıflar					11	12	Toplam
1	2	3	4	5	6		7	8	9	10				
-	-	-	40	13	17	70	4	-	-	-	-	-	-	4

Kaynak: Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 300.

Tablo 15'e göre, 1912-1913 ders yılında umumi imtihan öncesinde mektebin talebe mevcudu 47 iken, 1913-1914 ders yılında bu sayı 74'e çıkmıştır. Bu talebelerin altısı Müslüman, beşi Ermeni ve geriye kalan 63'ü de diğer farklı milletlere mensuptur. Hem yatılı ve hem gündüzlü talebelerin tamamı "ücretli" veya "ücretsiz" talebe statüsüne tâbidir. Müslüman gruptan ücretsiz okuyan bir öğrenci vardı.

Yine tabloya göre, idadi mektebi "iptidai sınıflar" ve "tali sınıflar" olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İptidai kısmının 4. 5. ve 6. sınıflarında toplam 70 talebe mevcut iken, tali kısmının 7. sınıfında dört talebe vardır.

Tablo 3.16

Mardin Amerikan İdadî Mektebi 1913-1914(r. 1329-1330) Ders Yılı Umumi İmtihan Sonuçları

Şehadetname Alanlar										Toplam	Terfi-i Sınıf Edenler										Toplam
Müslim		Rum		Muhtelif Milletler		Musevi		Ermeni			Müslim	Rum	Ermeni	Musevi	Muhtelif Milletler						
L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	L	N				
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	9	5	6	24	-	3	-	-	52
Sınıfta Kalanlar																					
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler		Toplam											
L	N	L	N	L	N	L	N	L	N												
1	-	2	4	2	11	-	2	-	-	22											

Kaynak: Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 301.

Tablo 16'ya göre, 1913-1914 ders yılı sonunda bir üst sınıfa geçen talebe sayısı 52 olup, şehadetname alan talebe bulunmamaktadır. Sınıfını geçemeyen talebe sayısı ise

22'dir. Mektepte ikisi yatılı, üçü gündüzlü olmak üzere toplam beş Müslüman çocuk okumakta olup, yatılı öğrencilerden biri sınıf tekrarına kalmıştır.

4.5.1.4. Mardin Amerikan Erkek Lisesi

1885 yılında öğrenime açılan Mardin erkek lisesinde ilk yıl 20, ikinci yıl 45, üçüncü yıl ise 48 öğrenci kayıtlıydı. Bu öğrencilerin ilk yıl 20'si, ikinci yıl 36'sı, üçüncü yıl ise yine 20'si yatılı öğrenci durumundaydı. Bu öğrenciler 1886-87 ders yılında yatılı ücreti ve ders ücreti olarak toplam 94 lira 25 kuruş (öğrenci başına iki lira kadar) ödemişlerdir. 1887-88 ders yılında ödenen toplam miktar ise 78,5 liradır (öğrenci başına 1,6 lira). Oysa bu okulda öğrenci başına isabet eden maliyet ilk yıl beş lira, ikinci yıl beş buçuk lira, üçüncü yıl ise altı buçuk lira olmuştur. Aradaki fark, yerli ve yabancı hayırseverler ve BOARD'ca karşılanmıştır. Nitekim 1885 yılı için yerli halk 20 lira 70 kuruş, BOARD'un katkısı ise 81 lira 48 kuruş olmuştur. Bir sonraki yıl 61 lira 25 kuruşluk yerli katkıya karşılık, 1109 lira 99 kuruşluk ABCFM katkısı gerçekleşmiştir. Üçüncü yıl ise yerli katkı 36,5 lira, ABCFM'nin katkısı ise 93,5 liraydı⁶⁰⁹. 32 öğrenci velisi eğitim masraflarını ödeyebilirken, 22'si okul masrafları için senet vermek zorunda kalmıştı. Bir diğer ilginç husus, Mardin Erkek Okulu'nda bir Müslüman öğrencinin de okumasıydı⁶¹⁰.

1890'da Mardin'den yazan Mr. Gates'in ifadesine göre, okul aynı yıl 58 öğrenciye sahip olup, bunların dördü ilahiyat, 40'ı lise ve 14'ünün hazırlık bölümü öğrencisiydi. Yazısında ayrıca, bir önceki sene ilahiyat sınıfında beş öğrencinin kayıtlı olduğunu ve bunlardan birinin öğretmen olmak için uygun olduğunu belirtip, aynı öğrencinin hazırlık bölümünde öğretmenlik yaptığını vurgulamıştır⁶¹¹.

1890 Martının son günü yazan Mrs. Thom, erkek lisesinde her gece dini meselelerin konuşulduğu toplantıların yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, şehirde de dua etme toplantılarına başlanıp, her salı öğle vakti beş farklı yerde bu toplantılar düzenleniyordu. Bir önceki haftaki toplantıya hiç biri cemaatlerine mensup olmayıp Ermeni Katolik millete mensup 30'un üzerinde kadın katılmıştır⁶¹².

16 Ağustos 1893'de Mardin'den yazan Mr. Gates, yardımcısıyla birlikte yazın ortasında Mardin'e bağlı dış istasyonlarda gezerek erkek lisesi için öğrenci aradıklarını

⁶⁰⁹ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 130.

⁶¹⁰ Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi*, s. 213.

⁶¹¹ *The Missionary Herald*, Vol. LXXXIV, No. IV, (April 1890), s. 154.

⁶¹² *The Missionary Herald*, Vol. LXXXVI, No. VII, (July 1890), s. 280.

ifade etmiştir. 28 Temmuz'da Mardin'den işe başlayan Gates, sonra Midyat'a gitmek için yola çıkmıştır. Akşamı Mardin ile Midyat arasında yer alan bir köyde geçirmiş ve ertesi gün Midyat'a varıp, burada 32 öğrencili bir okulu incelemiştir. Buradaki öğrenciler okuma ve aritmetik, gramer ve coğrafya gibi derslerin sınavlarında çok başarılıydılar. Midyat'daki 32 öğrencili okulda henüz 10 yaşında bile olmayan bir kız çocuğunun başarısı Mr. Gates'in hoşuna gitmesi üzerine kızın annesine çocuğunu Mardin'deki okula göndermesini tavsiye etmiştir. Ancak, annesi kızının evli olduğu için gelemeyeceği cevabını vermiştir. Erkekler ve kızlar 6-7 yaşlarına geldiklerinde nişanlandıkları için eğitim alma konusunda çok fazla fırsatları yoktu ve ayrıca ticareti öğrenecek ya da çalışabilecek yeterlikte bir yaşa geldiklerinde genellikle okuldan alınmaktaydılar⁶¹³.

Mr. Dewey, 13 Temmuz 1896 tarihinde yazdığı bir yazısında, aynı yıl erkek lisesi hazinesinden eve giden ya da evden gelen öğrencilere ödeme yapılmadığını, bununla birlikte, ceplerinde para olmaksızın dönem sonunu bulan öğrencilerden bazıları eve gitmek için okuldan yardım talep ettiğini ifade etmişti⁶¹⁴.

4.5.2. Fransız Okullar

Diyarbakır vilayetinden alınan telgrafnamede, Diyarbakır ve Mardin'de resmi ruhsat alınmaksızın yaptırılmış olan Kapuçin kilise ve mekteplerinin 1895 Ermeni hadisesi esnasında herhangi bir zarar görmedikleri; bunlardan başka vilayet dahilinde Katolik, Latin ve Cizvit mabet ve müesseselerinin mevcut olmadığı ifade edilmiştir⁶¹⁵.

4.5.2.1. Mardin Kapuçin Mektebi

Mardin'de 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında açılan Katolik okulları şunlardır:

Tablo 3.17

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi
Mardin	Mardin	Kapuçin Mekteb	Fransız	Rüştiye
Mardin	Mardin	Kapuçin Mekteb	Fransız	Rüştiye

Kaynak: Maârif Salnâmesi, h. 1317, s. 1202; h. 1318, s. 1340; h. 1319, s. 614; h. 1321, s. 507.

⁶¹³ **The Missionary Herald**, Vol. LXXXIX, No. X, (October 1893), s. 471.

⁶¹⁴ **The Missionary Herald**, Vol. XCII, No. X, (October 1896), s. 408.

⁶¹⁵ Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim**, s. 304.

Kapuçin (Kapusen) rahiplerine ait olan bu iki mektebin açılış tarihi bilinmemekle birlikte, İstanbul'a gönderilen bir raporda, şimdiye kadar izinsiz olarak faaliyet gösteren mektebin ruhsatının tasdik edilmek üzere olduğu belirtilmektedir. Ancak, Diyarbakir maarif müdürü Mehmet Ali Ayni'nin ifadesine göre, mektep muallimleri bu mektebi yabancı mektep olarak görmekte olup, ruhsat almaya yanaşmamaktadırlar⁶¹⁶. Ancak, Fransa, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Fransa himayesindeki 260 okul ve 354 (hastahane, kilise, manastır, yetimhane vb.) kurumun ruhsatını çıkarmak için 1901 yılında Midilli Hadisesini bahane gösterip, Osmanlı Devletine baskı yapmıştır. Fransız sefareti tarafından gönderilen listede Mardin'deki iki Katolik okulundan bahsedilmemiştir. Ancak, daha sonradan gönderilen ek listede bu iki mektebe yer verilmiştir⁶¹⁷. Şişman ise, 1901'de Osmanlı ülkesinde Devlet tarafından onaylanmış 259 Fransız okulu ile ibadethane, hastahane, mabet, eytamhane ve hayır kurumu gibi 477 Fransız müessesesi bulunduğunu ve 1912 yılında da Osmanlı ülkesinde 370 Fransız okulu mevcut olup, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısının 108.112 kişi olduğunu ifade etmektedir⁶¹⁸.

Mardin'de bazı Katolik misyon gruplarının açmış oldukları kurumlar şunlardır⁶¹⁹:

4.5.2.1.1. Kapuçin (Capucins) Rahipleri'ne Ait Müesseseler

Kapuçinlere ait erkek okulu (Ecole de garçons des Capucins) İlköğretim derecesinde olup, 1912'de 152 öğrencisi vardı.

Kapuçinlere ait kız okulu (Ecole de Filles des Capucins), Kapuçin cemiyetinin okulları içinde görevini en iyi şekilde icra ediydi. Fransız ilköğretimindeki bilgiler verilmekteydi. Eğitim Fransızca yapılmaktaydı. Okul bir çocuk bakımevi ve destgâh ile tamamlanmıştı. 1912'de okulda 428, çocuk bakımevi'nde 200, destgâhta 210 olmak üzere toplam 838 kız öğrencisi vardı.

1913 tarihinde cemaate ait manastır ve kiliselerden söz edilmektedir.

⁶¹⁶ Yıldız, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim*, s. 304.

⁶¹⁷ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 155.

⁶¹⁸ Şişman, "Osmanlı Toplumunda Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri", s. 316.

⁶¹⁹ Şişman, *Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, s. 194-195.

4.5.2.1.2. Fransisken (Franciscaines) Rahibeleri'ne Ait Müesseseler

Franciscaines de Lons-Le-Saunier Rahibeleri'ne Ait Okul cemiyetin yönetiminde faaliyet gösteren bir ilkokuldur. 1913-1914 tarihlerinde çocuk bakımevi, manastır ve mabet mevcuttu.

4.5.2.1.3. Dominicains Rahipleri'ne Ait Müesseseler

1884 Kasımında Cizre'ye gelip yerleşen Dominicains Rahipleri cemiyetine aitti. 1912'de 60 öğrencisi vardır.

Dominicains Rahiplerine ait bir kız okulu da Cizre'de açılmıştı. 1912'de 50 öğrencisi bulunuyordu. Ayrıca, Dominicains Rahipleri cemiyetine ait bir çocuk bakımevi de açılmış olup, 1912'de 50 çocuk vardı.

4.5.2.1.4. Presentation Rahibeleri'ne Ait Müesseseler

1913 yılında Cizre'de bu cemaate ait okul ve Manastır bulunuyordu.

Cizre, 1914'te 24.538 nüfusa sahipti. Bunun 17.022'si Müslüman nüfusu oluşturuyordu. Fransızların Cizre'de üç okul, bir çocuk bakımevi, iki manastır ve bir mabeti bulunuyordu.

4.5.3. Mardin Latin Mektebi

Latinler tarafından Mardin merkezinde inşa edilen mektebin açılış tarihi bilinmemekle birlikte, muhtemelen 1860-1870 yıllarıdır. 1900 yılı ortalarında Müslüman ahaliden beş erkek ve bir kız çocuğunun Fransızca dersi almak üzere bu mektebe devam ettiği Mardin mutasarrıfının verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır⁶²⁰.

1871 yılında Musul'da "Deyr'ül-iyad'ül-rungin" adlı bir matbaada izinsiz bir şekilde basılıp, Mardin Latin Mektebinde okutulan "Sagir-i Coğrafya" adlı arapça kitabın içeriğinin zararlı olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine kitabın bir nüshası Encümen-i Teftiş ve Muayene dairesine gönderilmiş olup, yapılan incelemeler sonucunda kitabın 61. ve 76. sayfaları arasında Ermenistan ve Kürdistan'ın sınırlarından bahsedildiği tespit edilmiştir.

---

⁶²⁰ Yıldız, **Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim**, s. 304.

Bunun üzerine Maarif Nezaretinden derhal adı geçen kitabın toplatılmasına dair karar çıkmıştır⁶²¹.

5. YABANCI YETİM HANE VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Mardin’de Amerikalılar yetimlerle de ilgilenip, eğitimleri konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bayan Fenenga Mardin’deki kız yetimlerle ilgilenmiştir. Bu yetimler arasında, Musul, Diyarbakir ve Halep’den gelen Müslüman kızlar da bulunmaktadır. Yetimhanenin küçük olduğundan dolayı burada kalan çocuklar çatıda yatmak zorunda kalıyorlardı.

Erkek okulunda 10 yıldır yetimlerin eğitim gördüğü bilinmekle birlikte, yeni binalara da ihtiyaç duyulmuştur⁶²². Erkek çocukları yetimhanesinde bahçecilik, dokuma, kitap ciltleme, taş işleme, ayakkabı imali ve marangozluk derslerini içeren endüstriyel işler öğretiliyordu. Erkek çocuklar okulu ve yetim hanesinde 20 hemşire çalışmaktaydı. Yetim erkek çocukların çoğu Halep, Sidon ve Beyrut’a götürülerek, eğitimlerine orada devam ediliyordu. Birçoğu seçtikleri mesleklerde çok değerli birer lider oldular. Birkaçından bahsetmek gerekirse: Yusuf Shemmas, Papaz Kerim, Ferec Ezrak, İbrahm Hanoush ve Gerabet Geragos örnek olarak verilebilir.

Kız çocukları yetimhanesinde kızlara üç eğitim türü veriliyordu. Bunlar, yemek pişirme ve elbise imalatı olup, üçüncü ders belirtilmemiştir⁶²³.

Maarif Nazırı tarafından 1 Haziran 1916 (19 Mayıs 1332) tarihinde Mardin Mutasarrıflığına gönderilen şifre telgrafta, tedarik olunan binaların ilavesiyle dar’ül-eytam (Yetimhane)’in genişletilmesi uygun bulunmuştu. Buralara sadece Müslüman olmuş Ermeni çocuklarından ilk başta yüz çocuğun alınması bildirilip, sonradan yapılacak düzenlemelerle talebe sayısının kaçta çıkarılacağı ve tesisat masrafının da ayrıca bildirilmesi istenmiştir⁶²⁴.

---

⁶²¹ Maarif Nezaretinden Dahiliye, Posta ve Zabtiye Nezaretleri ile Umum Maarif İdarelerine gönderilen 4 Aralık 1899 tarihli tezkire, BA, MF. MKT, 478-57, 30 B 1317 (4 Aralık 1899).

⁶²² Özgür Yıldız, “1890–1919 Yılları Arasında Amerikan Board Teşkilatı’nın Mardin’deki Faaliyetleri”, **Makalelerle Mardin**, c.I, İstanbul 2007, s. 578 ss. 563-581.

⁶²³ İshak Dilmen, **1850-1950 Mardin’de Evangelist Çalışmaların Tarihi**,

⁶²⁴ Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına Dahiliye şifresiyle çekilen 1 Haziran 1916 tarihli telgraf, BA, DH. ŞFR, 64-184, 29 B 1334 (1 Haziran 1916).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarını belirli bir düzene koyma çabası eğitim reformlarının başlangıcını oluşturmuştur. Eğitim alanında ilk reformlar 18. yüzyılın sonlarına doğru askeri alanda başlatılmış olup, sivil alanda yenileşmeler ise Tanzimat döneminde mümkün olabilmıştır. Ancak, bu dönemde klasik eğitim sisteminin sembolü olan medreseler ve sıbyan mektepleri faaliyetlerini devam ettirerek, Mardin'de Kasımiye Medresesi ve sıbyan mektepleri varlıklarını sürdürmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı eğitim sisteminde başlayan gelişmeler, dönemin sonlarına doğru Mardin Sancağında da hissedilmiştir. 1863 yılından itibaren Mardin şehir merkezinde yabancı okulların açıldığına ve 1870 yılından itibaren de Mardin ve tâbi kazalarında rüştiye mekteplerinin açıldığı müşahede edilmiştir. Mardin genelinde modern ortaokul seviyesinde rüştiyeler 1870 yılından itibaren tesis edilmeye başlanmıştır. En erken açılan rüştiye mektepleri Mardin ve Cizre rüştiyeleridir. 1894-1900 yılları arasında 11 adet iptidai mektebi açılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876-1908 yılları arasında (II. Abdülhamit dönemi), hemen her alanda olduğu gibi eğitimde de merkezi bir politika takip edilmiştir. Bu dönemde klasik eğitim sistemi ve kurumları kaldırılmadan çağdaş eğitim anlayışı hakim kılınmaya çalışılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde, modern okullar Mardin ve tâbi kazalarında açılmaya başlamıştır. Nitekim, erkek ve kız iptidai ve rüştiye mektepleri ile sivil idadi mektebi bu dönemde açılmıştır. Bahsi geçen eğitim kurumlarının masrafları devlet tarafından karşılanmakla birlikte, hamiyetli ahaliden alınan yardım paraları ve vakıf gelirleri de eğitim faaliyetlerinin devamında önemli bir finans kaynağı olmuştur.

Arşiv, salnâme ve yabancı kayıtlardan elde edilen bilgilerle, Mardin ve tâbi kazalarındaki yıllara göre maarif komisyonu reis ve üyeleri, Mardin'de bulunan çeşitli derecelerdeki mekteplerin faaliyetleri, sayıları, açılış tarihleri, mekteplerin finans kaynağı, görev yapan muallimlerin kimler olduğu, muallimlerin maaş alma usulü, çeşitli sebeplerden dolayı çıkan muallim sorunları, mekteplerin talebe mevcudu, halkın mekteplere olan rağbeti tespit edilmiştir.

II. Abdülhamit dönemi'nde Mardin Sancağında ayrıca Fransa ve Amerika gibi yabancı devletler tarafından sürdürülen misyonerlik faaliyetleri çeşitli derecelerdeki

okullar, yetimhaneler, hastahane ve eczane gibi halkın ihtiyaç duyduğu kurumlar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, özellikle 19. yüzyılda içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik buhranlara rağmen, ülke genelinde örgün ve yaygın eğitimin gelişimi ve yayılması adına büyük çaba sarf etmiştir denilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

I. ARŞİVLER

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA)⁶²⁵

Cevdet Maârif (C. MF).

İrade-i Dahiliyye (İ. DH).

İrade-i Hariciyye (İ. HR).

İrade-i Şura-yı Devlet Evrakı (İ. ŞD).

Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı (MF. MKT).

Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı (DH. MKT).

Dahiliye İdare (DH. İD).

Dahiliye Şifre Kalemî Evrakı (DH. ŞFR).

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamemat Komisyonu (DH. TMİK).

Hariciye Siyasi (HR. SYS).

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO).

Sadaret Mektubi Evrakı (A. MKT).

Şûrâ-yî Devlet Evrakı (ŞD).

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO).

Meclis-i Vala Evrakı (MVL).

Meclis-i Vükela Evrakı (MV).

Ayniyat Defterleri (BEO. AYN. d.).

---

⁶²⁵ Kaynaklarda belirtilen çeşitli fonlardaki arşiv belgelerinin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

B. Düstur

Düstur (1 Za 1327-11 Za 1328), 2(2), Dersaadet Matbaa-i Amire.

C. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.

II. SALNAMELER

Diyarbakir Vilayet Salnâmeleri

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 1, Sene 1286, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 2, Sene 1287, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 3, Sene 1288, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 4, Sene , Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 5, Sene , Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 6, Sene 1291, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 7, Sene 1292, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 8, Sene 1293, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 9, Sene 1294, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 10, Sene 1300, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 11, Sene 1301, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 12, Sene 1302, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 13, Sene 1308, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 14, Sene 1312, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 15, Sene 1316, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir, Def'a 16, Sene 1317, Diyarbakir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir, Def'a 17, Sene 1318, Diyarbekir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir, Def'a 18, Sene 1319, Diyarbekir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir, Def'a 19, Sene 1321, Diyarbekir Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir, Def'a 20, Sene 1323, Diyarbekir Vilayet Matbaası.

Osmanlı Devlet Salnâmeleri

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 28, Sene 1290, Daru'l-Matbaat-ı Amire.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 36, Sene 1298, Bab-ı Âli civarında Ebu Suud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında tab' olunmuştur.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 37, Sene 1299, Bab-ı Âli civarında Ebu Suud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında tab' olunmuştur.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 38, Sene 1300, Konstantiniye, Ebu Ziya Matbaası.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 41, Sene 1303, Bab-ı Âli civarında Ebu Suud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında tab' olunmuştur.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 42, Sene 1304, Bab-ı Âli civarında Ebu Suud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında tab' olunmuştur.

Maârif Nezareti Salnâmeleri

Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye, Def'a 3, Sene 1318, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye, Def'a 4, Sene 1319, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye, Def'a 6, Sene 1321, Matbaa-i Amire.

III. YABANCI KAYNAKLAR

Dilmen, İshak, "1850-1950 Mardin'de Evangelist Çalışmaların Tarih", ???

The Missionary Herald, Vol. LII, No. IV, April 1856.

The Missionary Herald, Vol. LVIII, No. VII, July 1862.

The Missionary Herald, Vol. LIX, No. IV, April 1863.

The Missionary Herald, Vol. LX, I, January 1864.

The Missionary Herald, Vol. LXI, No. I, January 1865.

The Missionary Herald, Vol. LXIV, No. V, May 1868.

The Missionary Herald, Vol. LXIV, No. I, May 1868.

The Missionary Herald, Vol. LXXV, No. I, January 1869.

The Missionary Herald, Vol. LXIX, No. X, October 1875.

The Missionary Herald, Vol. LXXII, No. IX, September 1876.

The Missionary Herald, Vol. LXXIV, No. XI, November 1876.

The Missionary Herald, Vol. LXXIII, No. IX, September 1877.

The Missionary Herald, Vol. LXXIV, No. V, May 1878.

The Missionary Herald, Vol. LXXVIII, No. I, January 1882.

The Missionary Herald, Vol. LXXIX, No. X, October 1883.

The Missionary Herald, Vol. LXXX, No. I, October 1884.

The Missionary Herald, Vol. LXXX, No. VI, June 1884.

The Missionary Herald, Vol. LXXXI, No. VIII, August 1885.

The Missionary Herald, Vol. LXXXV, No. IV, April 1889.

The Missionary Herald, Vol. LXXXV, No. III, March 1889.

The Missionary Herald, Vol. LXXXIV, No. IV, April 1890.

The Missionary Herald, Vol. LXXXVI, No. VII, July 1890.

The Missionary Herald, Vol. LXXXIX, No. III, March 1893.

The Missionary Herald, Vol. LXXXIX, No. VIII, August 1893.

The Missionary Herald, Vol. LXXXIX, No. X, October 1893.

The Missionary Herald, Vol. XCII, No. XI, November 1896.

The Missionary Herald, Vol. XCII, No. X, October 1896.

The Missionary Herald, Vol. XCIV, No. VI, June 1898.

The Missionary Herald, Vol. XCIV, No. VII, July 1898.

The Missionary Herald, Vol. XCVI, No. V, May 1900.

The Missionary Herald, Vol. XCIX, No. XI, November 1903.

The Missionary Herald, Vol. CII, No. VI, June 1906.

IV. TELİF ESERLER

Acar, Abdurrahman (2006), “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin Şehri (X-XIV. yüzyıllar)”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, 79-95, İstanbul.

Açıkses, Erdal (2003), **Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara: TTK Yayınları.

Akis, Metin (2007), “İngiliz Buckingham'ın Seyahatnamesine Göre Yüzyılın Başlarında Mardin'de Sosyal ve Ekonomik Hayat”, İbrahim Özcoşar (Ed.), **Makalelerle Mardin içinde**, 1, (429-445), İstanbul.

Akyıldız, Ali (2003), “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, XXVII, (273-274), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Akyüz, P. Gabriyel (1998), **Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, İstanbul, Resim Matbaacılık.

Akyüz, Yahya (2012), **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2012)**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

----- (2011), “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 2 (2), 9-22.

- Alan, Gülbadi (2006), “Amerikan Board’ın Mardin’de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, 503-516, İstanbul.
- Alkan, Mehmet Ö. (2000), **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, c. VI, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Alptekin, Coşkun (1991), “Artuklular”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 3, (415-418), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altın, Hamza (2008), “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13(1), 271-283.
- Altun, Ara (2011), **Mardin’de Türk Devri Mimarisi**, Mardin Valiliği, İstanbul.
- Arslan, Mesut (2011), “Ali Emiri Efendi (1274-1342)”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, 6.
- Ata, Bahri (2009), “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872–1895)”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1(1), 27-36.
- Baltacı, Cahit (1976), **XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası.
- (2004), “Osmanlılar’da Mektep”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 29, (6-7), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bekin, Doğan, **Tarihin Işığında Mardin**, Ankara: Korza Yayınları.
- Batır, Betül (2007), **İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Türkiye’de İlköğretim (1908-1924)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Bayram, Sadi (2007), “Arşivlerde Kayıtlı Mardin’de Yapılmış En Eski Vakıflar”, İbrahim Özcoşar (Ed.), **Makalelerle Mardin içinde**, 1, (239-307), İstanbul.
- Bilim, Cahit Yalçın (1999), “Osmanlılar’da Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri okullar”, **Osmanlı içinde**, 5, (237-245), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Birol, Nurettin (2004), “XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti’nde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 11 (24), 209-232.
- Bizbirlik, Alpay (2002), **16. yy Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar**, Ankara: TTK Yayınları.

- Bozkurt, Nebi (2003), “Medrese”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 28, (323-327), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buyrukçu, Ramazan (2002), “Selim Sabit Efendi’nin Rehnüma-i Muallimin’ine Pedagojik Bir Yaklaşım”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, 4 (12), 7-30.
- Cihan, Ahmet (2007), **Osmanlı’da Eğitim**, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Demirel, Derya (2007), **Osmanlı Devleti’nde Sultaniler ve İdadiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Fatih (2013), “Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar”, **History Studies**, 5 (1), 101-112.
- Demirel, Muammer (2013), “Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükafat”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, 2 (1), 183-199.
- (2002), ”Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştüye Mektepleri”, **Türkler içinde**, 15, (65-94), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Demirtaş, Zülfü (2007), “Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17 (1), 173-183.
- Deveci, Yıldız (2006), “Osmanlı’dan Günümüze Mardin Ermenileri”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, 553-571 İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2008), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doru, Nesim (2007), “Nsibin/Nusaybin Akademisi”, **Makalelerle Mardin içinde**, 3, 29-43, İstanbul.
- Duman, Tayyip (2002), “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, **Türkler içinde**, 15, 94-115, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eken, Galip (2006), “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**,(20), 233-253.
- Ekinci, Abdullah, Ahmet Kütük (2007), “Güneydoğu Anadolu’nun Medeniyet Tarihi Açısından Önemi ve Nusaybin Okulu”, **Makalelerle Mardin içinde**, 3, 91-105, İstanbul.
- Ergin, Osman (1977), **Türkiye Maarif Tarihi**, c. I-II, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, Mustafa (1996), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara: Ocak Yayınları.

- Esenkal, Ebru (2007), **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fazlı, Hüseyin Ergül, Fatih Erdolu (2006), “Cumhuriyete Kadar Türk Hakimiyeti Dönemlerinde Mardin’de Eğitim ve Eğitim Kurumları”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İbrahim Özcoşar (Ed.), 483-493, İstanbul.
- Gelişli, Yücel (2002), “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, **Türkler içinde**, 15, 45-64, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Göyünç, Nejat (1991), **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara: TTK Yayınları.
- Gündüz, Mustafa (2013), **Osmanlı Eğitim Mirası (Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler)**, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gündüz, Şinasi (2005), “Misyonerlik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 30, (193-199), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güneş, Hüseyin Haşimi (Haz) (2007), **Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi**, İstanbul: İmak Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (1995), **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK Yayınları.
- Hasırcı, Nazım (2007), “Süryanilerde Mantık Çalışmaları”, **Makalelerle Mardin içinde**, 3, 65-75, İstanbul.
- Hatemi, Hüseyin (1985), “19. Yüzyılda Medreseler”, **TCTA içinde**, 2, 501-511, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hızlı, Mefail (1987), “Kuruluştan Osmanlılara Kadar Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2 (2), 273-281.
- Hüseyiniklioğlu, Ayşegül-Rahmi Doğanay (2007), “19. Yüzyılda Mardin Vakıfları (1853-1859)”, **Makalelerle Mardin içinde**, 1, (529-563), İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (2007), **Osmanlı Tarihi**, c.VIII, Ankara: TTK Yayınları.
- (2007), **Osmanlı Tarihi**, c.V, Ankara: TTK Yayınları.
- Kâtip Ferdi (2006), **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi**, (Naşir: Ali Emiri, Yay. Haz: Y. Metin Yardımcı), İstanbul.
- Kazıncı, Ziya (1999), “Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler”, **Osmanlı içinde**, 5, (161-168), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Kenan, Seyfi (2013), “Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi / The Journal Of Ottoman Studies**, 41 (1), 1-32.
- Keskinbora, Kadircan (2006), “Mardin Eminüddin Maristanı ve O Dönemdeki Darüşşifalar”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İbrahim Özcoşar (Ed.), 211-221, İstanbul.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2000), **Anadolu’daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19. yy.’da Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları)**, İmge Kitabevi.
- Koçak, Cemil (1985), “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **TCTA içinde**, 2, 485-501, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçer, Hasan Ali (1970), **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kodaman, Bayram (1991), **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK Yayınları.
- Koroğlu, Hüseyin (1999), **Konya ve Anadolu Medreseleri**, Konya: Sefa Ofset Matbaacılık.
- Küçüköğlü, Bayram (2005), **Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul: IQ KültürSanat Yayıncılık.
- Memioğlu, A. Zeki (2003), “İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (21), 241-253.
- Mutlu, Şamil (2005), **Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Oktar, Tiğınçe, Hamdi Genç (2006), “Osmanlı-ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağı’nda Faaliyet Gösteren ABD’ye Ait Eğitim ve Sağlık Kurumları”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İbrahim Özcoşar (Ed.), 493-501, İstanbul.
- Öcal, Mustafa (2012), “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese İslahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu Bildirileri 5-7 Ekim 2012**, Muş Alparslan Üniversitesi, 87-152.
- Özcoşar, İbrahim (2006), **19. Yüzyılda Mardin Süryanileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2009), **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)**, Mardin Üniversitesi Yayınları.

- Özdemir, Şuayip (2007), "Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Medresesinin Bölge Kültürüne Katkıları", **Makalelerle Mardin içinde**, 3, 75-85, İstanbul.
- Özdemir, Bülent (2009), **Süryanilerin Dünyü Bugünü (I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler)**, Ankara: TTK Yayınları.
- Özgür, Murat, Nevim Soyukaya, Fatma Kaya, Zafer Han, Birgül Savaş, Ercan Alpay (2013), **Mardin Kültür Envanteri**, Mardin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, Cemil (2000), "İdâdî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 21, 464-466, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürkatalay, Latif (1995), **Mardin ve Mardinliler**, İstanbul: Seçil Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü II**, İstanbul: MEB Yayınları.
- Parmaksız, Esmâ (2008), **II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştîyeler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pilatin, Übeydullah (2012), "Osmanlı Medrese Sistemi ve Cizre Medreseleri", **Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu**, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 403-409.
- Sevinç, Necdet (2007), **Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Sezen, Tahir (2006), **Osmanlı Yer Adları**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sezer, Ayten (1999), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 16 (Özel), (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. yılı Anısına).169-184.
- Somel, Selçuk Akşin (2010), **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stone, Frank A (2011), **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi**, (Çev. Ayşe Aksu), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şanal, Mustafa (2011), "II. Abdülhamit Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları", **Devr-i Hamid**, 3, 373-405, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Şişman, Adnan (2002), "Osmanlı Toplumunda Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri", **Türkler içinde**, 14, 173-180, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- (2006), **20. yy. Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tanrıverdi, Eyüp (2007), “Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Nusaybin Okulu”, **Makalelerle Mardin içinde**, 3, 43-65, İstanbul.
- Taştemir, Mehmet (2003), “Mardin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 28, 43-48, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşdemirci, Ersoy (1989), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Medreseler”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3, 519-532.
- Taşkın, Ünal (2008), “Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1(3), 343-366.
- Tekeli, İlhan (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **TCTA içinde**, 2, 456-478, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tenger, Süleyman (2005), **Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tozlu, Necmettin (1999), “Osmanlı İmparatorlu’nda Misyoner Okulları”, **Osmanlı içinde**, 5, 329-340, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Türk, İbrahim Caner (2006), “Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim Usulleri”, **KKEF Dergisi**, 14, 334-346.
- Unan, Fahri (1999), “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, **Osmanlı içinde**, 5, 149-161, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uygun, Kamil (2006), **Karesi İdadisi ve Sultanisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara: TTK Yayınları.
- (1988), **Osmanlı Tarihi**, c. III, Ankara: TTK Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali (2013), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ürkmez, Naim (2013), “II. Abdülhamit dönemi’nde Birinci Büyük Savaşa Genç Sancağında “, **III. Bingöl Sempozyumu 17-19 Eylül 2010**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 485-499, Bingöl.
- Vahapoğlu, Hidayet (1990), **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Waardenburg, Jasques (2007), “Protestanlık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 34, 351-354, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yetiş, Kazım (1992), “Beşiktaş Cem’iyyet-i İlmiyyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 5, 552-553, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, Mehmet Ali (2010), **Tanzimat Döneminde Meslek Okulları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Hatip (2014), **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti’nde Eğitim**, Ankara: TTK Yayınları.
- Yılmaz, Şadiye (2009), **Osmanlı’dan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yolalıcı, Mehmet Emin (1999), ”XIX. yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devlet’inde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Osmanlı içinde**, 5, 281-297, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yuvalı, Abdülkadir (2006), “Artukoğulları Döneminde Mardin’deki Maddi Kültür Unsurları”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006**, İbrahim Özcoşar (Ed.), 27-37, İstanbul.
- Yücel, İdris (2005), **Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, Zeki Salih (2004), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, İstanbul: MEB Yayınları.

EKLER

EK 1. Fotoğraflar

Fotoğraf 1. Mardin İdadi Mektebi

Kaynak: Doğan Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, Korza Yayınları, Ankara, s. 185.

Fotoğraf 2. Mardin’de Cumhuriyet’in ilk döneminde tören sırasında ilkokul öğrencileri.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 188.

Fotoğraf 3. Mardin-Midyat İlkokulu öğrencileri 23 Nisan 1937 çocuk bayramı töreni sırasında.

Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 190.

Fotoğraf 4. Mardin, Midyat, Estel Mektebi ve öğrencileri.

Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 190.

Fotoğraf 5. Mardin’de Cumhuriyet’in ilk döneminde bir ilkokul ve öğrencileri.
Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 191.

Fotoğraf 6. Mardin’de öğrenci ve öğretmenler.
Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 191.

Fotoğraf 7. Mardin'in ilk bayan tüccarı Lamia Öztürk, Savur'da öğretmenlik yaparken öğrencileri ile birlikte görülmektedir.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 192.

Fotoğraf 8. Mardin Sultan İsa Medresesi ve önünde toplanmış öğrencileri.

Yıl. 1917

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 179.

Fotoğraf 9. Mardin Sultan İsa Medresesi ve Rüştüye. **Yıl:** 1989

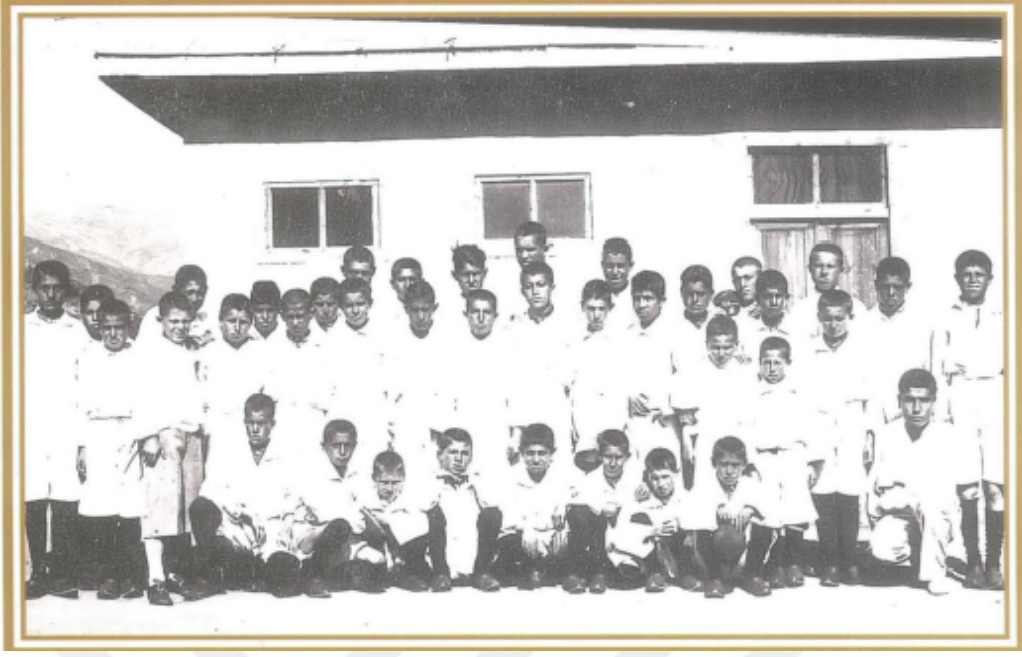
Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 180.

Fotoğraf 10. Mardin Kasımiye Medresesi'nden bir görünüş.

Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 178.

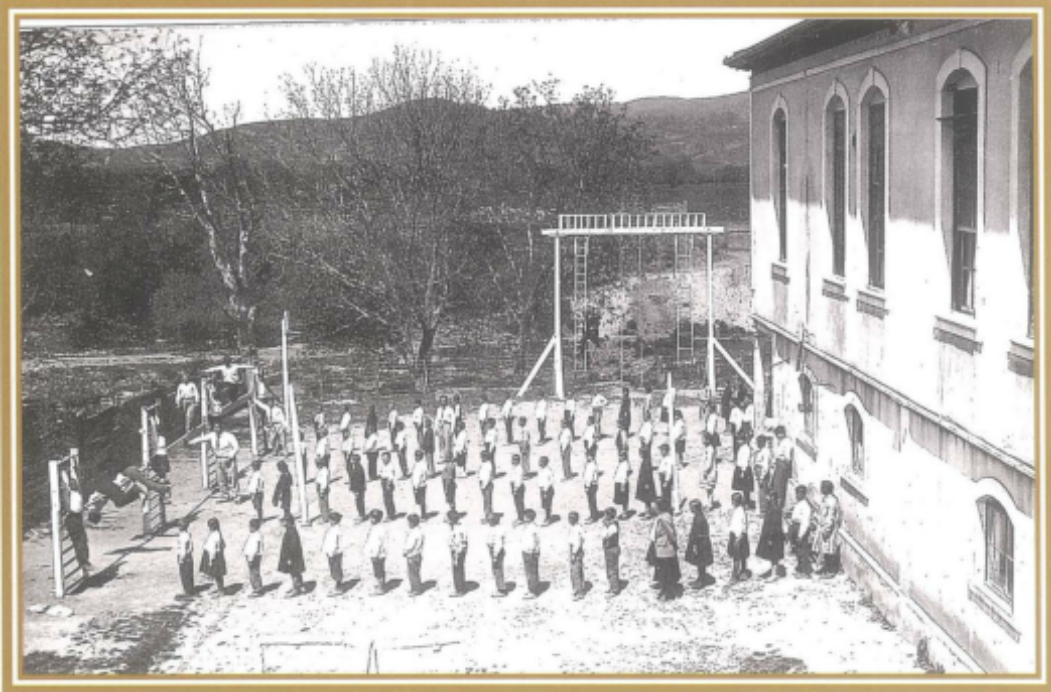

Fotoğraf 13. Mardin’de bir eğitim kurumu ve kurum öğrencileri.

Yıl: 1927

Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 189.

Fotoğraf 14. Mardin’de Beden Eğitimi dersi.

Yıl: 1926

Kaynak: Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, s. 189.

Fotoğraf 15. Mardin’de Cumhuriyet’in ilk döneminde Dumlupınar Mektebi olarak kullanılan tarihi bina.

Yıl: 1924

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 186.

Fotoğraf 16. Mardin’de ilk yıllarında Cumhuriyet Mektebi olarak kullanılan tarihi bina.

Yıl: 1924.

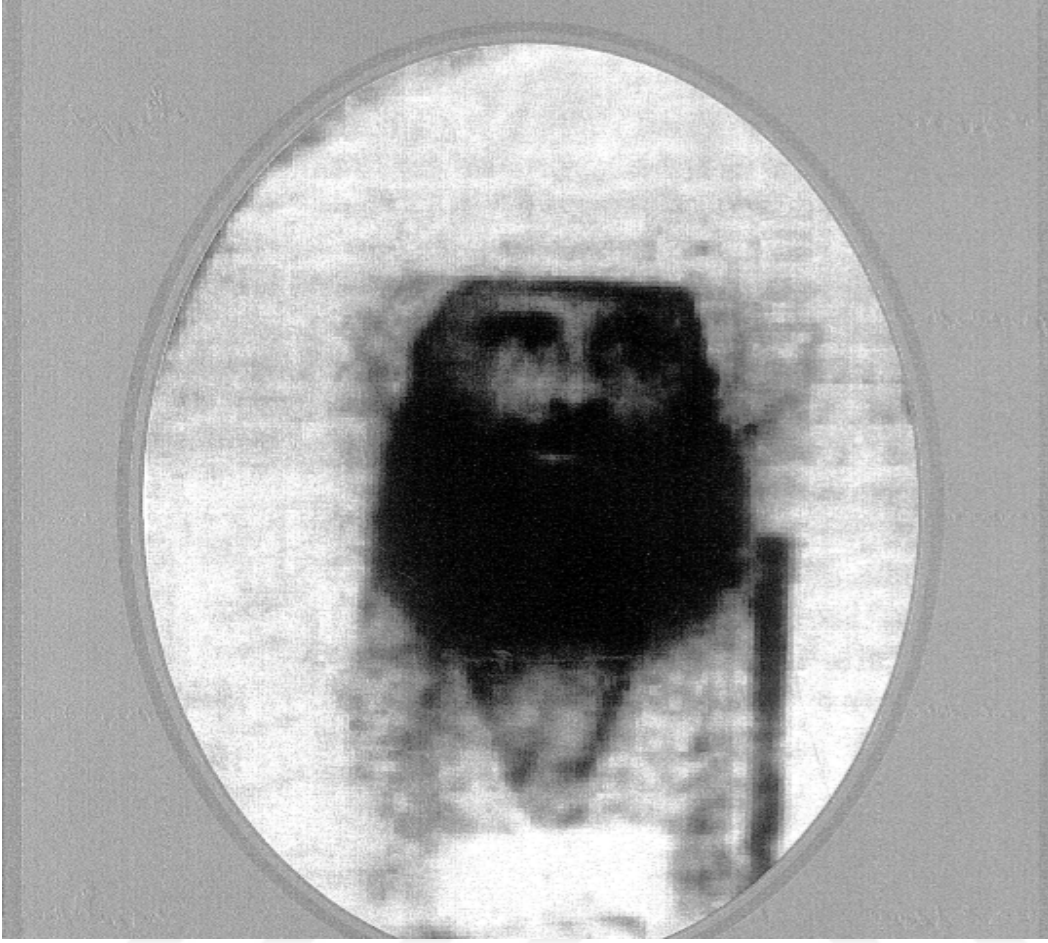
Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 187.

Fotoğraf 17. Ebul'ula Mardin (1880-10.01.1957)

Osmanlı Devleti Meşihati İslamiyye (Şeyhülislamhk) Miisteşarı, Meclis-i Mebusan Mardin Mebusu ve İstanbul Üniversitesi Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesorii. Kazasker, Mardini Yusuf Sıdkı Efendi' nin oğludur.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 195.

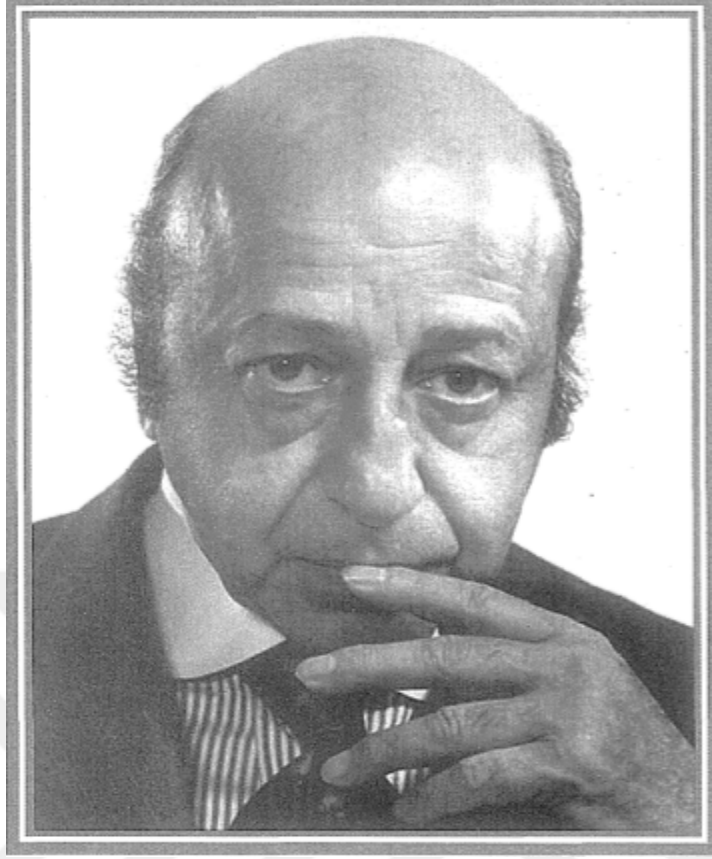

Fotoğraf 18. Şeyh Abdurrahman Zihni bin es Seyid eş Şeyh Hamid el Mardini el Hiiseyni (1846-1909).

Mardin'de doğdu. Kasımiye ve Sultan İsa Medreselerinde Müderrislik yaptı. Cebir, Astronomi ve Kozmografya dallarında kendini geliştirdi. Bilimsel başarılarından dolayı II.Abdülhamit tarafından 1886'da Yıldız Sarayı'nda düzenlenen bilimsel kongreye davet edildi. Eserlerden bazıları: Turuk el Kevekip (Yıldızların yolları), Seyrül Nücüm (Yıldızların dolaşımı), Bidayet el Sulh fi Şerh-il Minheç vel Usul (İlim Öğrenme Metodu Başlangıcı).

Not: Şeyh Abdurrahman Hamidiye ait net fotoğraf bulunmadığından sadece bu, fotoğrafla kifayet edilmiştir.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 198.

Fotoğraf 19. Hovsep Yusuf Karsh, (23 Aralık 1908-2002)

Mardin' de doğdu. Ailesiyle Kanada'ya göç etti. Boston'da en ünlü portre sanatçısının yanında çalıştı, daha sonra Kanada'ya geri dönerek Ottawa'da mesleğini sürdürdü. 1935'te Kanada Hükümeti tarafından resmi portre sanatçısı olarak görev yapmaya başladı. 1941'de çektiği Sir Winston Churchill'in portresi onu dünya çapında bir sanatçı yaptı. Başta İngiliz Kraliyet Ailesi olmak üzere; Albert Einstein, Albert Schweitzer, Clark Gable, Dwight Eisenhower, Ernest Hemingway, Fidel Castro, Jacqueline Kennedy, Bernard Shaw, İndira Gandhi gibi ünlülerin portrelerini çekti. Yayınlanmış birçok eseri vardır. Çektiği portreler bir çok ünlü müzede sergilenmektedir.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 199.

Fotoğraf 20. Selimiye Kışlası ve Üsküdar Ciheti Komutanı Ali Şamil Paşa (1855-1908) Mardin-Cizre İlçesinden ünlü Bedirhan Paşa'nın oğludur. Halide Edip Adıvar'ın annesi Bedirfem Hanım'ın ilk eşidir.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 200.

Fotoğraf 21. Bedirhani Ailesi: Binbaşı Sait, Midilli Mutasarrıfı Galip Paşa, Abdürrezzak Paşa, Kaymakam Bedir Han ve Kaymakam Cemil Efendi toplu halde görülmektedir.

Kaynak: Bekin, **Tarihin Işığında Mardin**, s. 200.

EK 2. Tablolar

Tablo 1

Mardin İdadi Mektebi Mezunu Şebuhzade Tahir Efendi'nin Diploması

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye					
Nezaret-i Maarif-i Umumiyye					
Mekteb-i İdadi-i Mülkiyyesi Şehadetnamesi					
İsim ve künyesi	Mezhebi	Sene (yaş)	Tarih-i Tevellüdü (Doğum Tarihi)	Mahall-i Veladeti (Doğum Yeri)	Tabiiyeti
Şebuhzade Tahir Efendi	İslam	19	1302	Mardin	Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
Kur'an-ı Kerim	Ondur aliyyülâlâ			Ondur aliyyülâlâ	Malumat-ı ziraiyye ve Şhiyye
İlm-i Ahlak	Ondur aliyyülâlâ			Ondur aliyyülâlâ	Usul-i Ziraat
Arapça: Sarf	Ondur aliyyülâlâ			Ondur aliyyülâlâ	Hesap
Türkçe: Sarf	Ondur aliyyülâlâ			----	----
Farsça	Ondur aliyyülâlâ			Ondur aliyyülâlâ	Hendese
Fransızca Kıraat	Ondur aliyyülâlâ			----	Usul Defteri
Kitabet	Ondur aliyyülâlâ			Ondur aliyyülâlâ	Hüsn-i Hat
Tarih-i İslam	Ondur aliyyülâlâ			Ondur aliyyülâlâ	Resim
Coğrafya-yı Osmani ve Umumi	Ondur aliyyülâlâ				
Hasbihal ve Hareket	Ondur aliyyülâlâ				

Kaynak: BA, MF. MKT, 903-52, 6 Za 1323 (2 Ocak 1906).

ÖZGEÇMİŞ
T.C.

Erzurum Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı-Soyadı: Sıraç Aktürk

Doğum Yeri: Mardin

Doğum Tarihi: 10.10.1989

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Mezuniyet Yılı
İlköğretim	Atatürk İlköğretim Okulu		Mardin	2003
Lise	Mardin Lisesi		Mardin	2006
Lisans	Atatürk Üniversitesi	Tarih Öğretmenliği	Erzurum	2013
E-Posta	akturk_909@hotmail.com			
Numara	0534 983 8390			
Yabancı Dil	İngilizce			